

Europska diplomacija i javno mišljenje prilikom izbijanja Prvog svjetskoga rata: Srpanjska kriza

Jelušić, Josip

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:506552>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

JOSIP JELUŠIĆ

**EUROPSKA DIPLOMACIJA I JAVNO MNIJENJE
PRILIKOM IZBIJANJA PRVOG SVJETSKOG
RATA: SRPANJSKA KRIZA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017. godine

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODJEL ZA POVIJEST

JOSIP JELUŠIĆ

**EUROPSKA DIPLOMACIJA I JAVNO MNIJENJE
PRILIKOM IZBIJANJA PRVOG SVJETSKOG
RATA: SRPANJSKA KRIZA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Ivana Jukić

Zagreb, 2017. godine

Sadržaj:

1. Uvod.....	1
2. Polariziranje Europe.....	3
3. Održavanje ravnoteže snaga.....	5
4. Suparništvo velesila i vojno-politički savezi	7
4.1. Bismarckova vanjska politika i stvaranje Trojnog saveza.....	7
4.2. Novi smjer njemačke vanjske politike.....	9
4.3. Zbližavanje Francuske i Rusije.....	10
4.4. Udaljavanje Velike Britanije i Njemačke	13
4.5. <i>Srdačni sporazum</i> Velike Britanije i Francuske	14
4.6. Anglo – ruski dogovor	16
5. Javno mnijenje	18
5.1. „Borba Teutonaca protiv Slavena“	19
6. Balkan	22
6.1. Austrougarska politika na Balkanu.....	22
6.2. Aneksijska kriza 1908./1909.	23
6.3. Političke okolnosti u Srbiji	30
6.3.1. Srbija i osnivanje <i>Crne ruke</i>	31
6.3.2. Nikola Pašić i <i>Crna ruka</i>	34
6.4. Stanje u Europi uoči 1914. godine.....	35
7. Srpanjska kriza.....	36
7.1. Sarajevski atentat	36
7.2. Apis i Franjo Ferdinand	38
7.3. Početni koraci	40
7.4. Njemački <i>bjanko-ček</i>	44
7.5. Velika Britanija i Francuska u prvim tjednima Srpanjske krize.....	49
7.5.1. Reakcije u Srbiji i podrška Rusije	51

7.6.	Priprema ultimatumu Srbiji	54
7.7.	Reakcije na ultimatum	58
7.8.	Srbija odgovara.....	60
7.9.	Posljednji dani mira i međusavezničke dužnosti	62
7.9.1.	Proglas Franje Josipa	65
7.9.2.	Važnost Belgije i njemački ratni plan.....	67
7.10.	Ulazak Velike Britanije u rat	69
8.	Zaključak.....	71
9.	Literatura.....	73
9.1.	Knjige:	73
9.2.	Novine:	74
9.3.	World Wide Web:.....	74

1. Uvod

Povijest Prvog svjetskog rata još uvijek zauzima značajno mjesto u historiografiji. Razdoblje između 1914. i 1918. godine označilo je kraj stoljetnog kontinuiteta europske politike koja je dominirala nad ostatkom svijeta. Nakon Napoleonova poraza stvoren je „Europski koncert“ koji je utemeljen na politici ravnoteže njegovih pobjedonosnih neprijatelja koji su se složili da će održavati redovite sastanke kako bi sačuvali međusobni konsenzus. Gotovo stoljeće kasnije takva politika izazvala je sukob do tada neviđenih razmjera. Tema ovoga rada je, stoga, europska diplomacija u godinama prije izbijanja Prvoga svjetskog rata te Srpanjska kriza, koja je često okarakterizirana i kao „najkompliciraniji događaj modernog doba“¹. Uz prikaz problematike europske diplomacije u radu je, između ostalog, prikazana i važnost javnog mnijenja u smislu donošenja političkih odluka.

Odmah na početku valja naglasiti kako je Srpanjsku krizu nemoguće shvatiti bez detaljnijeg uvida u europsku politiku ravnoteže sila, stvaranje dva vojno-politička saveza u desetljećima koja su prethodila ratu, nacionalizam te političke krize koje su joj prethodile. U skladu s ovim stajalištem, najveći dio ovoga rada zauzima problematika europskih odnosa u godinama uoči Srpanjske krize. Osim krize u srpnju 1914. godine, u ovom radu svoje mjesto zauzima i Aneksijska (Bosanska) kriza iz 1908., koja je prikazana kao jedan od glavnih katalizatora europske vanjske politike poglavito zbog politike Austro-Ugarske na Balkanu, ali i zbog konteksta Rusije, koji je u ovom događaju važan jer ta država nije mogla u njemu sudjelovati zbog poraza u ratu s Japanom 1905. godine.

Povijest stvaraju ljudi, a bez shvaćanja okolnosti donošenja odluka teško možemo razumjeti povijesni značaj tih odluka, što je zapravo glavni motiv koji me potaknuo na pisanje o ovoj temi. Upravo iz toga razloga trudio sam se što bliže prikazati karakter glavnih donositelja ključnih odluka širom Europe. Dodatni razlog tome jest to što su neke interakcije u srpnju 1914. svoje važne uzroke vukle iz prošlih događaja, kao i to što su države često personificirane kroz ponašanje svojih vladara te ostalih istaknutih osoba. Ovo je ujedno postalo dio stila europske političke karikature te je odražavalo uvriježen način razmišljanja, odnosno „sklonost da se zemlje predstavljaju kao pojedinci pod upravom složenih struktura vlasti koje pokreće jedinstvena volja“.²

¹ MOMBAUER Annika, *Uzroci Prvog svjetskog rata: kontroverze i konsenzus*, Zagreb, 2014, 14.

² CLARK Christopher, *Mesečari: kako je Evropa krenula u rat 1914.*, Smederevo, 2014., 146.

Pišući ovaj rad trudio sam se što je više moguće pratiti kronologiju događaja, što nije uvijek bio jednostavan zadatak. Rad započinjem prikazivanjem kontrasta svijeta nakon i uoči katastrofalnoga ratnoga sukoba, na što se odmah nastavlja uvijek neizbježan prikaz politike ravnoteže snaga i njezina važnost u drugoj polovici devetnaestog stoljeća. Ovakvo vođenje politike svoj vrhunac nalazi u formiranju dva vojno-politička saveza gdje je isprva prikazan Bismarckov kompleksan sustav saveza te njegovo raspadanje koje je uslijedilo odlaskom „željeznog kancelara“ i formiranjem Antante. Stvaranje Trojnog saveza i Antante ne možemo tumačiti kao direktan uzrok izbijanja rata, iako su, s druge strane, pripremili teren za njega i uvelike usmjerili njegov karakter. U petom je poglavlju kronologija nakratko prekinuta s ciljem prikazivanja javnoga mnijenja u tadašnjoj Europi. Nacionalizam, s kojim se posebice Austro-Ugarska morala nositi na svojim jugoistočnim granicama, jedan je od okidača izbijanja rata i ide ruku pod ruku sa polariziranjem Europe kroz vojno-političke saveze, a svoje mjesto nalazi u šestom poglavlju zajedno sa Aneksijskom krizom (1908./1909.). Na ovome bih mjestu želio objasniti razloge zbog kojih sam zaobišao problematiku Druge marokanske (Agadirske) krize iz 1911. godine. Prvi razlog jest obujam rada, a složena kriza poput ove, koja se tumači i najopasnijom krizom uoči izbijanja ratnoga sukoba, zasigurno zauzima mjesto u radu u kojemu bi bila glavna tema. Drugo, smatram kako Aneksijska kriza dijeli više toga zajedničkoga sa Srpanjskom krizom od Druge marokanske krize budući da su mnoge posljedice krize u Bosni i Hercegovini izašle na vidjelo u razdoblju nakon atentata na Franju Ferdinanda. Aneksijska kriza je, dakle, uzeta kao primjer rješavanja političke krize prije izbijanja ratnog sukoba. Konačno, poglavlje o Srpanjskoj krizi prikazano je iz perspektive svake države koja je igrala aktivnu ulogu u izbijanju Prvoga svjetskoga rata, kao i kroz diplomatske prepiske uz striktno praćenje kronologije kako bih rasvijetlio njezinu složenu dinamiku.

Čitajući o uzrocima Prvoga svjetskoga rata prvo što upada u oko jest nepregledno more literature koja je napisana o tom periodu. Teško se zapravo odmaknuti od pitanja: je li se rat mogao izbjeći? Rasprava o ovome pitanju zauzima važno mjesto u radu te ujedno predstavlja i glavnu tezu prema kojoj se vojni sukob nije mogao izbjeći, što pokazuju brojne izjave glavnih aktera, politika naoružanja te spremnost na preventivni rat. Dodatno, rasprava je prisutna na više mjesta u radu i stavljena je u kontekst javnoga mnijenja te izjava vodećih europskih političara, a što je glavna tema petoga poglavlja. Popularno je mišljenje kako se rat mogao izbjeći, ali činjenica da je europskim vođama nedostajalo odlučnosti i hrabrosti daje drugačije svjetlo na takav stav.

2. Polariziranje Europe

Kada je četvrtoga prosinca 1918. godine *George Washington* isplovio iz New Yorka s članovima američke delegacije koja se svijetu spremala donijeti mir, Europa se nalazila u posvemašnjem košmaru, još uvijek ošamućena od rata koji je zauvijek promijenio tok svjetske povijesti, a čitavu jednu generaciju obilježio kao „izgublenu“. „Sada je moja dužnost da odigram ulogu do kraja i ostvarim cilj za koji su oni žrtvovali svoje živote“, izjavio je predsjednik Woodrow Wilson kongresnicima neposredno prije odlaska.³ Nikada prije njega niti jedan američki predsjednik nije za vrijeme svoga mandata dolazio u posjet Europi. Međutim, Wilson je smatrao kako je dužan Europljanima uspostaviti mir koji će stvoriti bolji svijet. Američki stav prema Europljanima bio je složen. Jedan od ciljeva Wilsona i ostalih *Mirotvoraca* u Parizu bio je ukinuti tajnu diplomaciju, odnosno tajno potpisivanje ugovora između država, što je bila dobro ustaljena praksa u europskoj politici godinama prije *Velikoga rata*. „Amerikanci su bili uvjereni da bi Saveznici propali bez Sjedinjenih Država i sumnjali su da bi ih lukavi Europljani, ako ne pripaze, ponovno mogli uvući u svoje probleme.“⁴ Ovakvo stajalište nije bilo potpuno pogrešno. Štoviše, sklapanje mira i pregovori sa ostatkom „velike četvorke“ pokazat će se kao najveći izazov Wilsonove političke karijere.

S druge strane Atlantskog oceana izmućena Europa lizala je rane. Četiri godine europske sile vodile su rat do istrebljenja u nadi kako će konačno dobiti odlučujuću bitku koja, zbog prevelike ravnoteže snaga, nikada nije došla. Ljudska percepcija izmijenila se iz korijena. Izgledalo je kao da nema više nikakvih apsolutnih pojmova: prostora i vremena, dobra i zla i, iznad svega, vrijednosti.⁵ Prvi svjetski rat uspostavio je neka nova pravila i zbog toga je potrajao toliko dugo. Niti jedna strana nije bila spremna na rovovski rat i uvjete kakve su vojnici imali kroz godine sukoba. S druge strane, većina velikih gradova ostala je neoštećena, ceste netaknute. U središtima javnog života izgledalo je kao da je sve u redu. Još uvijek nije došlo vrijeme pretvaranja zidova i žbuke u prah. Gubici su bili strašniji – ljudski. Borbe za nekoliko stotina metara teritorija odnijele su živote milijuna boraca. Djeca su izgubila očeve, žene muževe, dok je Europa izgubila ljude koji su mogli postati budući znanstvenici, čelnici i djecu koju su oni mogli imati. Štoviše, popis gubitaka ne uključuje one koji su ostali bez noge, ruke ili oka te nesretnike koji se nikada psihički nisu oporavili.⁶

³ MACMILLAN Margaret, *Mirotvorci: šest mjeseci koji su promijenili svijet*, Zagreb, 2008., 29.

⁴ Isto, 42.

⁵ JOHNSON Paul, *Moderna vremena – Povijest svijeta od 1920-ih do 2000.*, Zagreb, 2007., 12.

⁶ MACMILLAN Margaret, n. dj., 20.

Paradoksalno je kako je širom Europe u zoru prvog svjetskog sukoba vladalo opće oduševljenje. Popularno je bilo mišljenje kako će rat završiti do Božića 1914. godine, a vodeći političari europskih država bili su sigurni da će ostvariti višegodišnje težnje zbog kojih je toliko političkih kriza već izbilo. Možda najbolja ilustracija ovakve teze leži u „kultu ofenzive“ koji su njegovali svi Glavni stožeri europskih velesila. Primjerice, francuski „Plan 17“ priznavao je samo ofenzivu kao jedini način postizanja vojnih uspjeha. Bila je poznata maksima generala Ferdinanda Focha kako je „snaga volje prvi i osnovni preduvjet za pobjedu i da je dobivena bitka ona bitka u kojoj se ne priznaje poraz“.⁷ Prema takvom gledištu, snaga volje zapravo je nadmoćna snazi oružja. Također, prevladavajući je mit da je 1914. godine europsku mladež žrtvovala sebična i cinična starost. Pokreti mladeži bili su tada europski fenomen, osobito u Njemačkoj gdje je 25 000 pripadnika klubova *Wandervögel* planinarilo, prebiralo po gitarama, prosvjedovalo zbog zagađenja i širenja gradova te osuđivalo stare. Usporedno s tim, diljem Europe sociolozi su ustrajno proučavali mladež kako bi otkrili što ona misli i želi. Kraj Srpanjske krize 1914. godine pokazao je da je ono što je mladež željela bio rat, koji je, barem na svome početku, bio najpopularniji rat u povijesti. „Odbacili su gitare i pograbili puške“.⁸

George Washington stigao je u francusku luku Brest 13. prosinca 1918. godine. Francuski ministar vanjskih poslova Stéphen Pichon zaželio je Woodrowu Wilsonu dobrodošlicu riječima: „Doista smo Vam zahvalni što ste došli da nam donesete istinski mir“.⁹ Veliki europski rat koji je izbio četiri godine ranije možda nitko nije želio, ali su ga svi bili spremni riskirati i kao takav prvenstveno je postao sukob između velikih europskih država, ali bio je i prvi sukob koji Europljani nisu imali snage okončati sami. Riječi profesorice Livije Kardum daju osobit portret tada glavnih aktera na europske političke scene u doba izbijanja Prvog svjetskog rata: „I Bethmann-Hollweg, i Berchtold, i Sazonov, i Poincaré i Grey bili su bez svake sumnje iskusni političari, ali svima njima manjkala je poduzetnost, elastičnost i čvrstoća volje. Osim toga, na čelu Njemačke (...) bio je car Vilim, tašt i rastrgan između svojih ambicija i realnih mogućnosti. Od starog cara Franje Josipa, a i od melankoličnoga ruskog cara Nikole, nije se mogla očekivati nikakva spasonosna inicijativa“.¹⁰ U četiri godine karta Europe u potpunosti se promijenila, a Stari kontinent sklapanje mira i prevlast prepustio je Sjedinjenim Američkim Državama.

⁷ KARDUM Livia, *Suton stare Europe – Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, Zagreb, 2009., 81.

⁸ JOHNSON Paul, n. dj., 26.

⁹ MACMILLAN Margaret, n. dj., 44.

¹⁰ KARDUM Livia, n. dj., 75.

3. Održavanje ravnoteže snaga

Početkom dvadesetoga stoljeća šest europskih država uzajamno su jedna drugoj priznavale status velesile: Velika Britanija, Francuska, Rusija, Austro-Ugarska, Italija (stvorena pod vodstvom Pijemonta 1861.) i Njemačka (ujedinjena pod dominacijom Pruske 1871.).¹¹ Iako među njima nije vladala idealna ravnoteža snaga, u smislu da niti jedna nije izrazito jača od neke druge, sve su bile moćnije od svojih manjih susjednih država. Jednako tako, većina njih svoj je nastanak dugovala nasilju. Povijest europske vanjske politike uoči Prvoga svjetskoga rata često svoj početak nalazi u ujedinjenju Njemačke, odnosno u okončavanju Prusko-francuskoga rata. Mirom u Versaillesu¹² Njemačka je i simbolički ponizila Francusku. Taj poraz postao je za Francuze još bolniji zbog njemačke aneksije pokrajina Alsacea i Lorraine. Upravo će okončavanje ovoga sukoba i repovi koje je ostavio iza sebe itekako upravljati francuskom, ali i europskom vanjskom politikom. Budući francuski premijer, George Clemenceau, imao je dvadeset i osam godina kada je započeo Prusko-francuski rat te je bio jedan od republikanaca koji su se nastavili boriti u Parizu nakon poraza francuske vojske. Nikada nije Nijemcima oprostio njihov trijumfalan prolazak kroz Pariz. „Oduvijek sam mrzio Njemačku zbog onoga što je učinila Francuskoj.“ Već je 1871. godine shvaćao kako je sudar u budućnosti neizbježan. „Francuska nije problem“, vjerovao je, „Njemačka je uvjerena da logika njezine pobjede znači prevlast, a mi ne vjerujemo da je logika našeg poraza ropstvo“. ¹³

Devetnaesto stoljeće obilježilo je jedan novi kontinuitet međunarodnih odnosa. Naime, do kraja osamnaestoga stoljeća praktički nije prošlo niti nekoliko godina, a da neka od velikih sila nije bila umiješana u kakav sukob. Tek je tada stvoren moderni obrazac mira, koji bi povremeno prekidali sve strašniji ratovi. Do 1914. nije bilo većeg rata gotovo jedno stoljeće i Europa nikada nije spoznala nešto nalik velikom miru koji je tada skončao.¹⁴ Međutim, taj mir bio je fragilan te prekidan povremenim ratovima koji su, kako se devetnaesto stoljeće bližilo kraju, sve češće izbijali izvan europskog kontinenta. Postojao je samo jedan rat u kojemu je sudjelovalo više od dvije europske sile – Krimski rat (1854. – 1856.) između Rusije s jedne te Velike Britanije, Francuske i Osmanskog Carstva s druge strane. Osobina ovih oružanih sukoba jest u tome što su u konačnici ostali ograničeni i lokalizirani na određenom području, a upravo je to postalo

¹¹ STEVENSON David, 1914. – 1918.: *Povijest Prvog svjetskog rata*, Zagreb, 2014., 47.

¹² Misli se na mir iz 1871. godine koji je potpisan u poznatoj Dvorani zrcala. Dodatno, mirovna konferencija iz 1919. pamti se pod istim imenom, a najpoznatija je što je ondje potpisan mir s Njemačkom, ovaj put poraženom silom. Mirovni ugovori morali su se potpisati i sa sada zasebnim zemljama: s Austrijom u Saint Germainu; s Mađarskom u Trianonu; s Bugarskom u Neuillyu; s Turskom u Sévresu.

¹³ MACMILLAN Margaret, n. dj., 56.

¹⁴ STEVENSON David, n. dj., 46.

obilježje koje se polagano iscrpilo u krizama nakon 1900. godine – ponestalo je manevarskog prostora. Većina ratova u kojima su sudjelovale europske sile bili su relativno kratki: Talijanski rat 1859., Sedmotjedni rat 1866.¹⁵ i Prusko-francuski rat od 1870. do 1871 godine. Najdulji među njima nije bio međunarodni sukob, već građanski rat u Sjedinjenim Američkim Državama (1861. – 1865.). Stoga, nakon ujedinjenja Njemačke, u Europi gotovo uopće nije bilo ratova u kojima su vojske velikih sila prelazile bilo koju neprijateljsku granicu.¹⁶

Na ostalim kontinentima, međutim, nije bilo tako mirno. Politika ekonomskog imperijalizma i kolonijalizma europskih sila dovela je do eskalacije u Aziji i Južnoj Africi. Osim već spomenutog građanskog rata u Sjevernoj Americi, valja istaknuti i Tajpinški ustanak u Kini (1850. – 1864.) koji je odnio milijune života. Iz perspektive kolonijalizma, svijet je postajao sve manji, a nekoliko europskih država vodilo je ratove visokog intenziteta izvan matičnog kontinenta. Velika Britanija zaratila je protiv južnoafričkih Bura od 1899. do 1902., Rusija protiv Japana od 1904. do 1905. te Italija protiv Turske u Libiji od 1912. do 1913. godine.¹⁷ Svijet možda nije bio bez sukoba u apsolutnom smislu, no period mira koji je vladao na Starom kontinentu bio je nešto sasvim novo. Stoga, ne iznenađuje što je za mnoge koji su odrasli prije 1914. godine „mir“ značio „prije 1914. godine“. Nakon toga došlo je nešto što nije zavrijedilo to ime.¹⁸

¹⁵ Austro-pruski rat u kojemu je na strani Pruske sudjelovala Italija, a završio je porazom Austrije i nastavkom pruskog širenja.

¹⁶ HOBBSAWM, Erich John Ernest, *Doba ekstrema: kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, Zagreb, 2009., 30.

¹⁷ STEVENSON David, n. dj., 46.

¹⁸ HOBBSAWM, Erich John Ernest, n. dj., 30.

4. Suparništvo velesila i vojno-politički savezi

4.1. Bismarckova vanjska politika i stvaranje Trojnog saveza

Suparništvo velesila na prijelazu stoljeća zasnivalo se na problemima koji su proizašli iz slijedećih događaja: poraza Rusije od strane Francuske i Velike Britanije u Krimskom ratu (1854. – 1856.), ujedinjenja Italije, poraza Francuske u Prusko-francuskom ratu (1870. – 1871.), ujedinjenja Njemačke te aneksije Alsacea i Lorene.¹⁹

Ujedinjenje Njemačke 1871. godine označilo je bitnu promjenu u srcu europskoga kontinenta u kojemu su njemačke državnice stoljećima bile rascjepkane i slabe, no sada su postale ujedinjene i snažne. Veliki arhitekt njemačke politike, kancelar Otto von Bismarck, kao glavni cilj svoga kompliciranoga sustava kontinentalnih saveza označio je izoliranje Francuske. Trocarski savez iz 1873. godine između Njemačke, Austro-Ugarske i Rusije označava početak vanjske politike Bismarckove ujedinjene Njemačke, no uskoro je postao svjestan još jedne činjenice koja će u budućnosti postati izrazito važna. Svaki savez koji obuhvaća Austro-Ugarsku i Rusiju nužno je nestabilan, s obzirom da su se interesi tih dviju sila na Balkanu preklapali. Stoga, ukoliko Njemačka ne bi uspjela održavati njihove razmirice po strani, ubrzo bi se morala opredijeliti za jednu od njih. Odabir Austro-Ugarske značio bi prepreku između partnerskog odnosa Francuske i Rusije.²⁰

Drugim riječima, Bismarck je iskoristio snagu Njemačke kako bi stvorio sustav „razjedinjene, ali mirne Europe, koji se temeljio na antagonizmu Austro-Ugarske i Rusije zbog dominacije nad Balkanom te Francuske i Velike Britanije zbog kolonija“.²¹ Štoviše, izrazito je želio izbjeći daljnje sukobe sa ostalim njemačkim susjedima. Kako bi izvukao maksimum iz ovakve vanjske politike krenuo je u stvaranje sustava saveza diljem kontinenta kako bi spriječio ono što je nazivao „noćnom morom koalicija“ protiv Njemačke.²² Situacija na Balkanu već je tada bila zahtjevnija, iako nije bila niti blizu krize kakva je nastala aneksijom Bosne i Hercegovine 1908. godine, i Bismarck je morao biti oprezan. Poznat je njegov čuveni govor u Reichstagu iz prosinca 1876. u kojemu je rekao kako balkansko pitanje „nije vrijedno zdravih kostiju pomeranskoga vojnika“.²³ Valja naglasiti još dvije činjenice koje dobro ilustriraju oprez njemačkog kancelara u vođenju vanjske politike. Prva datira iz ljeta 1877. kada je izjavio da

¹⁹ KARDUM Livia, n. dj., 25.

²⁰ CLARK Christopher, n. dj., 108.

²¹ KARDUM Livia, n. dj., 26.

²² MOMBAUER Annika, n. dj., 22.

²³ CLARK Christopher, n. dj., str. 109.

mu je cilj stvoriti „takvu opću političku situaciju u kojoj smo potrebni svim drugim silama, osim Francuskoj, i u kojoj ćemo ih, oslanjajući se na prirodu njihovih međusobnih odnosa, držati što dalje od toga da se udružuju protiv nas“.²⁴ Druga se zasniva na okončanju Rusko-turskoga rata (1877. – 1878.) gdje je na Berlinskom kongresu nastojao uvjeriti ostale europske sile kako Njemačka može djelovati kao nepristrani čuvar mira na kontinentu. Samim time što nije tražio nikakvu teritorijalnu nagodbu ili nagradu za Njemačku želio je pokazati kako su europski mir i sigurnost Njemačke zapravo jedna te ista stvar.²⁵ U praksi je to značilo da se njemačka politika bazirala na izbjegavanju sukoba sa svojim susjedima, a istovremeno je valjalo iskoristiti nesuglasice između europskih velesila kada god bi to Njemačkoj išlo u prilog.

Postojalo je više načina koji bi doveli do kontinentalne izolacije Francuske, a Bismarck ih je sve nastojao iskoristiti. Prvo, mogao je poticati neraspoloženje europskih monarhija prema njezinu republikanizmu.²⁶ Također, ohrabrivao je Francusku u njezinim aspiracijama prema teritorijalnim područjima u Sjevernoj Africi i Aziji. Ovakva politika imala je za ciljeve to da pružanjem podrške Francuzima zapravo smetne s uma anektirane Alsace i Lorraine, dok je istovremeno ta potpora prema novim kolonijama gurala Francusku u sukob s Velikom Britanijom.²⁷ Ovakva njemačka politika nije uopće bila bezazlena, u dugoročnom pogledu mogla je zapravo biti korisna za Berlin, no ironično je kako je upravo Njemačka kasnije počinila istu pogrešku na koju je Bismarck tjerao Francusku – započela je gradnju ratne mornarice, a to ju je nužno moralo dovesti u sukob s Velikom Britanijom, upravo zbog njezine stoljetne pomorske prevlasti i dominacije, kao i zbog kolonija.

Put ka ostvarenju svojih ciljeva *de facto* je počeo graditi krajem sedamdesetih godina devetnaestoga stoljeća. Godine 1879. Njemačka se povezala s Austro-Ugarskom, a zatim je službeni Berlin potaknuo zbližavanje Dvojne monarhije i Italije koje je potpisano 1882. čime je kompletiran Trojni savez ili savez Centralnih sila. Uskoro se Centralnim silama pridružila i Rumunjska sklopivši savez s Austro-Ugarskom 1883. godine. Vrhunac ovakvog kontinentalnog sustava saveza Bismarck ostvaruje 1887. kada se Berlin indirektno povezao s Londonom nakon potpisivanja Mediteranskog sporazuma između Velike Britanije, Italije i Austro-Ugarske gdje

²⁴ Isto, 108. – 109.

²⁵ Isto, 109.

²⁶ KARDUM Livia, n. dj., 26.

²⁷ FROMKIN David, *Euorpe's Last Summer. Who Started the Great War in 1914?*, New York, 2004., 19.

su navedene strane međusobno jamčile svoje interese u Egiptu, Tripolisu i Carigradu. Iste godine sklopljen je i tajni „Ugovor o reosiguranju“ s Rusijom.²⁸

Konačno, Bismarckova politika doživljava slom dolaskom na prijestolje cara Vilima II. 1888. godine. Novi njemački *Kaiser* htio je samostalno voditi vanjsku politiku, često je prijetio te histerično zapovijedao svojim podređenima vjerujući kako je on vojni zapovjednik koji će voditi svoju zemlju u bitku. Ipak, praktički je uvijek u odlučujućim trenucima povukao sve što bi ranije izgovorio. Princu od Walesa jednom je prilikom izgovorio: „Ja sam jedini gospodar njemačke politike i moja me zemlja mora pratiti kamo god da krenem“.²⁹ Paralelno s dolaskom novoga cara na prijestolje, Bismarck je dobivao sve više neistomišljenika kojima nije bilo jasno zašto bi Njemačka morala štititi Austro-Ugarsku protiv Rusije, a Rusiju protiv Austro-Ugarske, kao i to da bi, prema Bismarcku, Njemačka trebala balansirati i uspostavljati ravnotežu širom kontinenta. Veliki broj njegovih protivnika nije uopće shvaćao mrežu transkontinentalnih veza koju je uspostavio i malo tko se u njoj mogao snaći. Godine 1890. novi kancelar, Leo von Caprivi, zamijenio je Bismarcka te je odmah u proljeće iste godine ukinuo „Ugovor o reosiguranju“ s Rusijom, o čijim će posljedicama uskoro biti više riječi.³⁰ Izrazito aktivna njemačka vanjska politika izazvala je je znatiželjne poglede u Parizu i Petrogradu koji su uskoro poduzeli potrebne mjere kako bi odgovorili na ovakav izazov Berlina.

4.2. Novi smjer njemačke vanjske politike

Gledano iz ovdašnje perspektive, proces stvaranja Antante potrebno je staviti u kontekst njemačke vanjske politike nakon dolaska cara Vilima II. na prijestolje. Novi car odlučio je napraviti zaokret u vanjskoj politici Berlina, a shodno tome u vidu je imao dva cilja: najbliži saveznik Njemačke treba biti Austro-Ugarska. Uz to, potrebno je napraviti sve što je u njemačkoj moći kako bi se ostvarilo dodatno zbližavanje sa službenim Londonom. Uz ovakvo gledište stajale su i dvije suprotne strane. Naime, pod utjecajem Glavnog stožera i vojnih stratega, Vilim je postao sklon tezi kako su najopasniji neprijatelji Njemačke kontinentalne države, Francuska sa zapada i Rusija s istoka.³¹ Ishod ovakvog političkog zaokreta bio je značajan za buduće odnose europskih velesila. „Ugovor o reosiguranju“ s Rusijom bio je, barem

²⁸ „Ugovorom o reosiguranju“ obje sile su se usuglasile da svaka ostane neutralna u slučaju da ona druga zarati s trećom zemljom, ali također su se složile da ta neutralnost ne vrijedi ukoliko Njemačka napadne Francusku ili Rusiju napadne Austro-Ugarsku.“ CLARK Christopher (2014.), 106.

²⁹ FROMKIN David, n. dj., 58. – 59.

³⁰ CLARK Christopher, n. dj., 111.

³¹ KARDUM Livia, n. dj., 26.

na prvi pogled, veoma koristan Berlinu jer su istodobno bili povezani i sa Austro-Ugarskom i sa Rusijom. Sam vrh Glavnoga stožera, kao i njemačka diplomacija, vjerovao je kako su u mogućnosti, s obzirom na svoju vojnu moć, držati razmirice između Beča i Petrograda oko Balkana pod kontrolom. Ovakva konstelacija snaga omogućila je Berlinu da drži na uzici stanje na svojim istočnim granicama. Međutim, problem ovoga ugovora bila je njegova tajnost: Rusija nije znala za njemački ugovor s Austro-Ugarskom, dok Austro-Ugarska nije bila svjesna njemačkog dogovora s Rusijom.³²

Propuštanje obnove „Ugovora o reosiguranju“ klasičan je primjer nedosljednosti politike njemačkog cara. Dvadeset i prvoga ožujka 1890. uvjeravao je ruskoga ambasadora kako planira ponovno potpisati reosiguranje. Već je 27. ožujka promijenio mišljenje i rekao kako zbog pritiska svojih savjetnika ne može napraviti obećano.³³ Ipak, njemačka diplomacija nastavila je raditi kako bi ostvarila svoje ciljeve te je u srpnju iste godine potpisan sporazum „Helgoland-Zanzibar“ s Velikom Britanijom čime su odnosi Velike Britanije i Njemačke dosegli svoj zenit.³⁴ Ovakva politika zbližavanja na relaciji Berlin – London nije prošla neprimijećeno u Francuskoj i Rusiji. Iako su okolnosti zbližavanja ove dvije zemlje prilično složene, nije previše kazati kako ih je upravo nužda prisilila na uspostavu međusobnog kontakta.

4.3. Zbližavanje Francuske i Rusije

Proces kompletiranja Antante potrebno je promatrati iz tri ugla. Na početku valja razmotriti sve učestalije francusko-ruske razgovore o savezu, zatim okolnosti zbližavanja stoljetnih neprijatelja, Francuske i Velike Britanije, te na koncu povezivanje Velike Britanije i Rusije koje je kompletiralo Antantu. U ovakvom svjetlu поближе ćemo razmotriti pregovore između svih strana.

Vanjska politika Francuske i Rusije uvelike je ovisila o koracima koje bi napravio Berlin. Dok je „Ugovor o reosiguranju“ bio na snazi, Rusija je bila u prilično redovitim kontaktima sa Njemačkom. Navedeni odnos je, iz ruske perspektive, bio dvojak. Povoljna je bila sama činjenica što je Njemačka bila velesila, a to je bio argument koji je često prelamao u prilog dobrosusjedskih odnosa. Međutim, kamen spoticanja bilo je rivalstvo Beča i Petrograda oko Balkana te sve češći „tarifni ratovi“ koji su izbijali između Njemačke i Rusije. Naime, za

³² FROMKIN David, n. dj., 59.

³³ Isto, 59.

³⁴ „Njemačka je Velikoj Britaniji ustupila svoja prava u Zanzibaru i ograničila svoje zahtjeve u istočnoj Africi, a zauzvrat joj je Velika Britanija prepustila otok Helgoland.“ KARDUM Livia, n. dj., 26.

vrijeme 1880-ih ruski javni dug toliko je porastao da ga više nije bilo moguće podmiriti porezima. Iako je Njemačka bila tradicionalni ruski bankar, zajmovi koje je dobivala Rusija postajali su sve manji te su se ekonomski odnosi dviju država počeli pogoršavati. Budući da su joj bili potrebni veći zajmovi, carska i autokratska Rusija bila je primorana umiriti svoj animozitet prema republikanskoj Francuskoj. Ideji pružanja zajmova Rusiji postali su skloni i francuski bankari te su prvi ugovori francuskih banaka i ruske vlade potpisani u studenom 1888. godine. Već je slijedeće godine ruski car Aleksandar III. dozvolio ruskim industrijalcima i trgovcima sudjelovanje na Svjetskoj izložbi u Parizu kada je ujedno bila proslava stogodišnjice Francuske revolucije. Privlačnost je ubrzo postala obostrana s obzirom da je kroz dvije godine Francuska posudila Rusiji dvije milijarde franaka u kreditima.³⁵ Odlazak Bismarcka i promjena u njemačkoj vanjskoj politici ponukala je Ruse da se zapitaju o svojim budućim koracima. Samo neobnavljanje „Ugovora o reosiguranju“ otvorilo je vrata za čvršće odnose između Rusije i Francuske.

Koje su, dakle, koristi koje bi Rusija dobila stupanjem u savez sa Francuskom? Kao prvo, Njemačka je svojom nespretnom politikom uvelike olakšala Rusiji time što je nakon nepotpisivanja „Ugovora o reosiguranju“ donijela *Zakon o vojsci* (1890.) kojim su mirnodopske vojne snage povećane za 18 574 vojnika, što je uzburkalo duhove u Petrogradu. Dobivanje zajmova od Francuske se pokazalo itekako korisnim. Međutim, u perspektivi bi u eventualnom ratu između Rusije i Njemačke potonja u svakom slučaju ostavila znatan dio obrambenih snaga na granici sa Francuskom i ta bi mjera smanjila pritisak na Rusiju, a takvu prednost moglo bi se ostvariti i bez ulaska u službeno savezništvo. Ipak, najveći katalizator razgovora Rusije i Francuske bilo je naizgled zbližavanje odnosa Velike Britanije i Njemačke 1890. godine. Strah pridruživanja Velike Britanije Trojnom savezu značio je, vjerovali su u Petrogradu, kako će se tenzije na Balkanu dodatno povećati, dok je istovremeno bio otvoren priličan broj pitanja između Rusije i Velike Britanije oko Afganistana, Perzije i turskih tjesnaca.³⁶ Iako dijametralno različite, Francuska i Rusija počele su dijeliti jednaku sudbinu na europskom kontinentu. Strah od izolacije motivirao ih je na sklapanje saveza.

Uskoro je ruski car počeo požurivati pregovore s Parizom. U srpnju 1891. godine francuska mornarica srdačno je dočekanu u Kronstadtu, a Aleksandar III. poslao je značajnu poruku skinuvši kapu za vrijeme izvođenja *Marseljeze*.³⁷ Devetnaestoga kolovoza iste godine ruski

³⁵ KEIGER John F. V., *France and the Origins of the First World War*, 1983., 11. – 12.

³⁶ CLARK Christopher, n. dj., 111. – 113.

³⁷ KEIGER John F. V., n. dj., 12.

ministar vanjskih poslova, Nikolaj Girs, poslao je pismo ruskom ambasadoru u Parizu u kojemu je naznačio stajalište ruske vlade te da je aktualno stanje u Europi motiviralo Rusiju i Francusku na „razmjenu ideja kako bi definirali stajališta naših vlada“.³⁸ Dvadeset i sedmoga kolovoza Francuska je pritisnula Rusiju serijom pisama u kojima je odlučeno kako će dvije strane pokrenuti dogovore „o svim pitanjima koja bi mogla uznemiriti opći mir“. Konačno, ruski je car pristao na dogovore o vojnoj konvenciji između dviju zemalja u srpnju 1892. godine.³⁹

Pregovori isprva nisu tekli sasvim glatko. Francuska je željela da Rusija usmjeri svoju vojsku uglavnom protiv Njemačke, dok je Rusija, s druge strane, gledala na Austro-Ugarsku kao glavnog protivnika. Kompromis je, doduše, postignut i 17. kolovoza 1892. godine potpisana je tajna francusko-ruska vojna konvencija u kojoj se obje strane obvezuju da će se na prve vijesti o kršenju mira od strane Trojnog saveza ili bilo koje druge sile, bez konzultiranja mobilizirati te će sa svim snagama krenuti na granice svojih neprijatelja. Dodatno, dogovoreno je da Rusija, u slučaju napada Njemačke ili Italije uz potporu Njemačke na Francusku, pošalje sve svoje trupe u napad na svog zapadnog susjeda. Na slično se obvezala i Francuska u slučaju napada Njemačke ili Austrije na Rusiju.⁴⁰ Četvrtoga siječnja 1894. ova konvencija pretvorena je u savez.

U Berlinu su bili svjesni ovoga dogovora, no car Vilim II. smatrao je kako je on usmjeren prvotno protiv Velike Britanije, a ne protiv Njemačke te se nadao kako će ovakav razvoj okolnosti navesti Veliku Britaniju da se priključi Trojnom savezu.⁴¹ Konačno, Francusko-ruski savez okončao je Bismarckov sustav kontinentalnih saveza o kojemu je ovisila njemačka hegemonija nad Europom, budući da više službeno nisu vrijedili nikakvi dogovori između Berlina i Petrograda. Znakovito je i to kako je ovaj savez postao javan tek 1897. godine, a njegove klauzule bile su poznate tek nekolicini francuskih ministara sve do izbijanja Prvog svjetskog rata.⁴²

³⁸ CLARK Christopher, n. dj., 113.

³⁹ KEIGER John F. V., n. dj., 12.

⁴⁰ Isto, 13.

⁴¹ KARDUM Livia, n. dj., 27.

⁴² KEIGER John F. V., n. dj., 13.

4.4. Udaljavanje Velike Britanije i Njemačke

Povezivanje Francuske i Rusije izazvalo je zanimanje i u Londonu. Krajem devetnaestoga stoljeća Velika Britanija nalazila se u problemima diljem svoga kolonijalnoga carstva. U Latinskoj Americi bila je primorana povući se u korist Sjedinjenih Američkih Država, Burski je rat dodatno ograničio mogućnosti njezine vojske, s Rusijom su tinjali nesporazumi na Dalekom istoku i u Afganistanu, a njihov tradicionalni rival, Francuska, nikada nije priznala britansku okupaciju Egipta, gdje su Francuzi imali svoje interese još od doba Napoleona.⁴³

Ovakve okolnosti dovele su u pitanje tradicionalnu britansku politiku „sjajne izolacije“ iz niza razloga. Njemačka se osjećala izoliranom nakon Bismarckova odlaska. U skladu s time njemački car Vilim, zajedno sa svojim novim ministrom vanjskih poslova, Bernhardom von Bülowom, odlučio je dati *slobodne ruke* vanjskoj politici koja je bila okrenuta tradicionalnoj njemačkoj vojnoj moći.⁴⁴ Dodatan uteg novonastaloj situaciji bila je i odluka njemačkog *Kaisera* Vilima da izgradi veliku flotu u nadi da će tako zadobiti poštovanje Velike Britanije, što također možemo tumačiti kao posljedicu rastućih njemačkih kolonijalnih interesa, odnosno *Weltpolitik*.⁴⁵ Pitanje mornarice dobilo je na važnosti zbog borbe za kolonijalne posjede, a budući da je Velika Britanija dugo vremena bila neprikosnoveni vladar na svjetskim morima, odluka bilo koje države o gradnji brodovlja predstavljala je prijetnju za London. Štoviše, ono što je njemačka gradila nije bila samo malena flotila koja bi štitila njemačke trgovačke brodove na prekooceanskim putovanjima, već ozbiljna flota borbenih brodova.⁴⁶ Veliki njemački admiral Alfred von Tripitz predvidio je kako će nova pomorska snaga omogućiti Njemačkoj da vrši pritisak na britansku politiku te kako će ju tako prisiliti na „poštovanje njemačkih interesa“.⁴⁷ Ovako je potrebu za razvojem mornarice admiral von Tripitz objasnio caru Vilimu II. u rujnu 1899.: „Zahvaljujući našem geografskom položaju, našem sustavu vojnog roka, mobilizaciji, torpednim čamcima, taktičkom treningu, organizacijskoj strukturi te našem jedinstvenom vodstvu od strane vladara, ne bi trebalo biti sumnje u to da imamo dobre izgleda protiv Engleske“.⁴⁸ U drugom tajnom dokumentu njemački admiral dodaje kako bi svi njemački naponi trebali biti usmjereni u izgradnju takvog bojnog broda koji će Njemačkoj dati prednost

⁴³ KARDUM Livia, n. dj., 27.

⁴⁴ FISCHER Fritz, *War of Illusions: German Policies from 1911 to 1914*, New York, 1975., 49.

⁴⁵ Isto, 50.

⁴⁶ Isto

⁴⁷ RENOUVIN Pierre, *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, Zagreb, 2008., 105.

⁴⁸ WINTER Jay Murray (Ur.), *The Cambridge History of the First World War*, Cambridge, 2014., 27.

u borbi protiv Velike Britanije kao i to da će bez pobjedničke bitke „morski putevi prema Atlantiku ostati zatvoreni za Njemačku“.⁴⁹

Britanski admiralitet nije ostao sjediti prekrštenih ruku te je njemačka dobila odgovor 1904. u vidu gradnje novog tipa velikog vojnog broda – oklopnjače, tzv. *dreadnought*.⁵⁰ Njemačka želja da konačno pronađe svoje „mjesto pod Suncem“ dovela je do razilaženja interesa sa Londonom koji je sada vidio konkurenciju u novoj njemačkoj politici. Posljedice su bile još ozbiljnije kada uzmemo u obzir i to da je ovakva politika dovela do utrke u pomorskom naoružanju, kao i do stalnih priprema na eventualni ratni sukob te da su europske sile sa zanimanjem promatrale politiku naoružanja svojih rivala u strahu da će jedna od njih postići vojnu nadmoć i započeti preventivan rat.

4.5. Srdačni sporazum Velike Britanije i Francuske

S druge strane La Manchea imperijalizam više nije bilo pitanje kojim se bavio malen broj entuzijastičnih državnika, već pitanje koje poprimilo razmjere nacionalne važnosti. Francuski veliki neprijatelj na kontinentu bila je Njemačka. No, osim Njemačke, francusku vanjsku politiku usmjeravalo je i stoljetno rivalstvo s Velikom Britanijom koje je kulminiralo u sukobu oko Fashode.⁵¹ Tijekom 1890-ih najizglednije mjesto za izbijanje sukoba između ove dvije zemlje postajala je sjeveroistočna Afrika, duž nizine Nila. Francuzi su bili uporni u svojim zahtjevima da gornji Nil bude, poput Egipta, pod turskim suverenitetom ili bez vlasnika te je prema tome britansko prisustvo za njih bilo neprihvatljivo.⁵² Sukob je izbio kada je malena vojska pukovnika Marchanda u srpnju 1897. godine sa svojih 150 ljudi stigla pred staru egipatsku utvrdu u Fashodi gdje je uništena od strane britanske vojske pod zapovjedništvom generala Herberta Kitchenera. Dvije države uskoro su se našle na rubu rata, a Francuska je stavljena pred alternativu povlačenja iz Fashode ili rata s Velikom Britanijom. Budući da nije mogla računati na podršku svoje saveznice Rusije, koja nije imala svoj interes u tom dijelu svijeta, Francuska se povukla i uskoro je promijenila smjer svoje vanjske politike.⁵³

Iako je bila u savezu s Rusijom, Francuska se našla u situaciji u kojoj je trebala britansku podršku protiv Njemačke na kontinentu, ali istovremeno i njemačku podršku protiv Velike

⁴⁹ Isto

⁵⁰ RENOUVIN Pierre, n. dj., 105.

⁵¹ KEIGER John F. V., n. dj., 14.

⁵² KARDUM Livia, n. dj., 27-28

⁵³ Isto

Britanije oko kolonija.⁵⁴ Francuska vanjska politika dobila je novi zaokret kada je u lipnju 1898. godine novi ministar vanjskih poslova postao Théophile Delcassé. Pod utjecajem *Comité de l'Afrique Française* Delcassé nije htio odustati od kolonijalne politike te je prihvatio ideju prema kojoj je popuštanje odnosa s Njemačkom kompatibilno sa usklađivanjem interesa sa Velikom Britanijom. Krajnji produkt ovakvog razmišljanja bilo je priznati Velikoj Britaniji pravo na Egipat u zamjenu za francuski utjecaj nad Marokom.⁵⁵ Ovakva politika dovela je do *Srdačnog sporazuma* 1904., a formalno je započela kada je Delcassé 1902. godine dobio talijansku podršku u Maroku,⁵⁶ dok je istovremeno priznao pravo Italije na Tripolitaniju.⁵⁷

U međuvremenu je antagonizam između Pariza i Londona jenjavao. Britansko javno mnijenje postalo je izrazito neprijateljski raspoloženo prema njemačkoj prijetnji u vidu gradnje nove velike flote, a traumatično iskustvo iz netom završenih Burskih ratova pokazalo je svu slabost britanske kopnene vojske. Nove okolnosti pokazale su kako bi u budućnosti suradnja s Francuzima mogla biti korisna. S druge strane, Francuska bi dogovorima s Londonom dirnula Njemačku u najbolnju točku, a to je značilo aktiviranje njemačkog straha od okruženja neprijateljskih država, s obzirom na savez koji je Pariz već imao s Rusijom.

Pregovori između Velike Britanije i Francuske započeli su 1. listopada 1903., dok je sam sporazum službeno potpisan 8. travnja 1904. godine. Francusko-britanski *Srdačni sporazum* riješio je nesuglasice između dvije države u tri glavna područja⁵⁸ od kojih je najvažnija treća stavka prema kojoj je Francuska konačno i definitivno priznala Velikoj Britaniji pravo na Egipat, a zauzvrat je Velika Britanija priznala Francuskoj pravo na Maroko.⁵⁹ Priroda francusko-britanskog sporazuma posve je različita od ugovora koji su potpisali Francuska i Rusija 1894. godine. *Srdačnost* ovog dogovora očituje se u tome što niti jedna strana nije bila obvezna pokrenuti bilo kakvu akciju. Drugim riječima, obje države zadržavaju slobodu svoga

⁵⁴ KEIGER John F. V., n. dj., 17.

⁵⁵ Isto

⁵⁶ „Italija je prethodno pokušala sudjelovati u europskoj politici, ali je uskoro postala žalosno svjesna vlastite slabosti. Velika Britanija je talijanskom prisutnošću u Abesiniji htjela zaustaviti francuski prodor u dolinu Nila, ali talijansku vojsku katastrofalno je porazila domorodačka abesinska vojska kod Adove 1895. godine. Razočarana jer nije dobila britansku pomoć i nesigurna u svoj položaj na Mediteranu, Italija je tražila novog zaštitnika, što je Francuska svesrdno iskoristila.“ KARDUM Livia, n. dj., 28.

⁵⁷ KARDUM Livia, n. dj., 28.

⁵⁸ Prva točka ovog ugovora tiče se francuske razmjene prava na ribolov na području Newfoundlanda za teritorijalnu kompenzaciju u tzv. „crnoj Africi“. Prema drugoj točki, Siam je podijeljen u dvije interesne zone, a uz to je uspostavljen kondominij nad Novim Hebridima. KEIGER John F. V., n. dj., 19.

⁵⁹ Isto

djelovanja u skladu sa vlastitom politikom. Polariziranjem europskoga kontinenta već je 1904. na vidjelo izašao antagonizam između sila koje su se sukobile 1914. godine.⁶⁰

4.6. Anglo – ruski dogovor

Francusko-britanski dogovor uznemirio je njemačku diplomaciju koja je iskoristila pitanje Maroka kako bi izazvala međunarodnu krizu čiji je krajnji cilj bio razoriti novonastalo prijateljstvo između Francuske i Velike Britanije.⁶¹ Iako je trenutak za razbijanje okruženja za Njemačku bio idealan jer odnosi između Pariza i Londona još uvijek nisu bili čvrsti i puni povjerenja te jer je Rusija bila spriječena dati podršku Francuskoj budući da je bila zauzeta na Dalekom istoku u ratu s Japanom,⁶² nespretna njemačka politika učinila je upravo suprotno – dodatno je učvrstila Antantu te je dovela do potpisivanja britansko-ruskog sporazuma 1907. godine. Upravo je utjecaj Rusko-japanskog rata globalno postao istovremeno snažan i ambivalentan. Kratkoročno, taj sukob pružio je Nijemcima neočekivanu priliku da se probiju kroz ograničenja koja su im nametali francusko-ruski i britansko-francuski savez. Međutim, dugoročne posljedice njemačke politike dovele su do učvršćivanja savezništava što je premjestilo fokus tenzija s periferije na europski kontinent te je ujedno drastično smanjilo njemački manevarski prostor. Oba aspekta nužna su za razumijevanje događaja iz srpnja 1914. godine.⁶³ Konačno, čini se kako su sve njemačke nade u pomirenje sa Velikom Britanijom isparile kada se ova 1902. povezala s Japanom, a dvije godine kasnije i sa Francuskom. Iako se njemačka diplomacija tada pomirila sa nepromjenjivim odnosom s Velikom Britanijom, još uvijek nije odustajala od mogućeg formiranja kontinentalnog bloka prema britanskom carstvu. Njemački pokušaji bili su usmjereni prema Rusiji, koja pak nije željela napustiti stabilnost saveza sa Francuskom. Zbog toga je Njemačka pozdravila ruski poraz u ratu s Japanom iz kojeg se nadala izvući svu moguću korist.⁶⁴

Postojalo je mnogo faktora koji su igrali u prilog potpisivanju Anglo-ruskog sporazuma: trošak obrane Indijskog Carstva, posebice zbog ruskog širenja, postao je prevelik, a ruski je poraz u ratu s Japanom obećavao je da će Njemačka iskoristiti nastalu situaciju na istoku, čega se Velika Britanija bojala. Međutim, jedan od glavnih razloga zbog kojih su u Londonu podržavali sporazum s Rusijom bio je taj što bi otklonio svaku mogućnost Rusko-njemačkog

⁶⁰ RENOUVIN Pierre, n. dj., 101.

⁶¹ O Prvoj marokanskoj krizi vidi u: KARDUM Livia, n. dj., 25.-36.; CLARK Christopher, n. dj., 135.-139.

⁶² O Rusko-japanskom ratu vidi u: CLARK Christopher, n. dj., 133.-135.

⁶³ CLARK Christopher, n. dj., 134.

⁶⁴ FISCHER Fritz, n. dj., 51.

saveza i tako bi osigurao stvarnu sigurnost na kontinentu, ali bi i ponovno uspostavio ravnotežu snaga koja je narušena, i to na štetu Francuske, porazom Rusije u ratu s Japanom. S ruske strane, novi ministar vanjskih poslova, Aleksandar Izvoljski, pozdravio je ovakav dogovor jer je značio da Rusija sada može računati na novčane zajmove i iz Londona.⁶⁵

Pregovori su započeli u travnju 1906., a u sporazumu koji je postignut 31. kolovoza 1907. godine Velika Britanija je obećala da će povući svoju vojnu misiju iz Tibeta, a Rusija da se neće širiti prema Afganistanu; Perzija je podijeljena na tri zone: sjeverna je prepuštena ruskom utjecaju, jugoistočna britanskom, a središnja je ostavljena kao neutralna tampon zona.⁶⁶

Poput sporazuma između Francuske i Velike Britanije i ovaj je sporazum bio usmjeren isključivo na teritorij izvan Europe, ali ono što je postalo važno bio je duh ovih dogovora. Nisu postojala nikakva obećanja suradnje, obveze ili prijateljstva. Međutim, na ovakav način kompletirana je Antanta, čime je Trojni savez dobio svoju protutežu, kako u geografskom, tako i u vojno-političkom smislu. S druge strane, Njemačka se prilično uznemirila formiranjem Antante, posebice iz razloga jer je sama pomogla njeno stvaranje svojom nespretnom politikom. Ono što je bilo pozitivno za Njemačku i Austro-Ugarsku jest to što Antanta u tome razdoblju niti iz daleka nije bila ujedinjena i kohezivna, a upravo je to dalo dodatni motiv Berlinu i Beču za izazivanje novih kriza kojima bi razbili okruženje u kojem su se našli. Austro-Ugarska je izazvala aneksijsku krizu, a njemačka agadirsku.

⁶⁵ KEIGER John F. V., n. dj., 23.

⁶⁶ KARDUM Livia, n. dj., 35. – 36.

5. Javno mnijenje

Polariziranje europskoga kontinenta povećalo je napetosti između dva suprotstavljena saveza te, s obzirom na njihov geografski položaj, možemo reći kako je cijela Europa postala talac politike izazivanja kriza, što je ionako zapaljeni plamen samo dodatno raspirivalo. Izazivanjem političkih kriza vodeće sile tadašnje Europe željele su pokazati vlastitu snagu i (ne)sposobnost provođenja odluka. Međutim, ovakva politika imala je još jednu namjeru: razoriti, ili barem oslabiti, protivničke saveze.

David Stevenson u svojoj knjizi *1914. – 1918.: Povijest Prvog svjetskog rata* govori kako, okolnostima usprkos, niti jedna država nije smatrala da je rat neizbježan, ali su ipak sve intenzivnije o njemu razmišljale. Posebice se to odnosi na članice Centralnih sila, Austro-Ugarsku i Njemačku, koje su osjećale opasnost okruženja u kojem su se našle. Njemačka opsjednutost okruženošću članicama Antante u konačnici je igrala veliku ulogu prilikom završnih dana Srpanjske krize. Regionalni sukobi i opća europska napetost počeli su konvergirati, a u takvoj interakciji rođen je *Veliki rat*.⁶⁷

Sukob nitko nije želio, ali su diljem Europe ljudi naširoko bili informirani vijestima o njegovom eventualnom izbijanju. „U većini zemalja djelovali su necenzurirani masovni mediji, što se tada svodilo na tisak. Novine, povezane telegrafom s novinskim agencijama širom globusa i distribuirane vlakovima i parobrodima, bile su najvažniji izvor informacija i medij komentara, i to za prihvatljivu cijenu. (...) Rat i vanjska politika bili su predmet žučnih rasprava“.⁶⁸ Budući da su vodeće europske države povećavale svoju gospodarsku moć, došlo je i do inovacija u proizvodnji oružja. Topovi punjeni kroz zatvarač imali su veći domet, preciznost i bržu paljbu, muskete su zamijenjene puškama. Promjene u vojnopomorskoj i kopnenoj tehnologiji nisu išle u prilog kratkim, jeftinim i odlučujućim sukobima. „Glavni stožeri shvaćali su da bi europski rat bio iznimno krvav i da vjerojatno neće biti kratak, ali su tu zabrinutost krili od svojih političkih gospodara“.⁶⁹ Dakle, kada obje strane razmišljaju o perspektivi mogućeg sukoba, kada uvode nove sadržaje u svoj sustav naoružanja te kada se stvara animozitet između dva tabora, tada napredak vojne tehnologije, novine i sudjelovanje širokih masa mogući sukob čine još strašnijim.

„Najveći dio sukoba koje je svijet vidio u posljednjih stotinu godina nisu izazvale ambicije vladara, niti zavjere vlasti, nego žestoka agitacija javnog mnijenja koja je preko tiska i

⁶⁷ STEVENSON David, n. dj., 51.

⁶⁸ Isto

⁶⁹ Isto, 52. – 53.

parlamenta eliminirala izvršnu vlast“, riječi su njemačkog kancelara Bernharda von Bülowa u njemačkom parlamentu u ožujku 1909. godine.⁷⁰ Važnost tiska tako je postala veća nego ikada ranije budući da su ga europski vođe smatrali ogledalom javnog mišljenja, kako o njima, tako i o njihovoj opoziciji i neprijateljima. Posebice je to postajalo relevantnije kada usporedimo sa dnevnim nakladom pojedinih novina. Primjerice, u Rusiji je do 1913. godine najprodavaniji moskovski dnevni list bio *Русское слово* s dnevnim nakladom od 800 000 primjeraka. U Velikoj Britaniji, list *Daily Mail* prodavao se u milijun primjeraka dnevno za vrijeme Burskog rata. Godine 1907. imao je nakladu između 850 000 i 900 000 primjeraka dnevno. Britanska javnost tako je hranjena tekstovima koji su vrvjeli nacionalizmom, ksenofobijom, strahom za sigurnost i ratnom groznicom.⁷¹

Imajući u vidu navedenu dnevnu nakladu „pojedini vladari i državnici bili su opsjednuti dnevnim tiskom, u pozitivnom smislu, i svakodnevno su satima pretresali novinske isječke. U tome je posebice pretjerivao njemački *Kaiser* Vilim, ali njegova osjetljivost na javnu kritiku sama po sebi nije bila neuobičajena. Možemo reći kako je u Europi s početka XX. stoljeća teško bilo naći ikoga na vlasti tko je osporavao važnost tiska u oblikovanju vanjske politike“.⁷² Upravo je iz tog razloga u mnogim slučajevima vlast itekako vodila računa o tome da pripremi javnost na eventualni sukob. Ovo se posebice vidi u okolnostima Aneksijske krize, o čemu će biti više riječi u slijedećem poglavlju, kada je Francuska odbila dati podršku Rusiji iz jednostavnog razloga što nikada ne bi uspjela pripremiti vlastitu javnost na ulazak u ratni sukob, posebice kada tome pridodamo činjenicu prema kojoj „vitalni interesi“ Rusije nisu bili ugroženi. Drugim riječima, djelovanje suprotno javnom mnijenju često je bilo jednako političkom samoubojstvu.

5.1. „Borba Teutonaca protiv Slavena“

Postojale su opasne pripreme za prikazivanje predstojećeg sukoba kao *rasne borbe*, odnosno „Borbe Teutonaca protiv Slavena“.⁷³ Naime, od prosinca 1912. do lipnja 1913. njemačka je vlada nastojala psihološki pripremiti javnost na tada sve izglednije izbijanje rata te na povećanje naoružanja. „Smatram kako je rat neizbježan, stoga, što prije izbije, to bolje“, izjavio je načelnik njemačkog Glavnog stožera nakon sastanka vojno-političkog vrha u prosincu

⁷⁰ CLARK Christopher, n. dj., 196.

⁷¹ Isto, 197.

⁷² Isto

⁷³ FRITZ Fischer, n. dj., 190.

1912. godine, Helmuth von Moltke. Car Vilim II. složio se sa Moltkeom koji je dodao kako bi „bilo dobro popularizirati rat protiv Rusije kroz tisak“ za što je car zadužio admirala von Tripitza.⁷⁴ Njemački Glavni stožer smatrao je kako je savezništvo sa Austro-Ugarskom od presudne važnosti za Njemačku te da će rat protiv Antante izbiti ne mnogo kasnije od 1916. ili 1917., a tada će Njemačka izgubiti sukob, osim ako ne povede „preventivni rat“ odmah.⁷⁵ Možda je i najvažnije bilo stajalište kako njemačka mora biti prikazana kao žrtva napada neke druge sile jer će Glavni stožer jedino u tom slučaju dobiti podršku njemačkog naroda za ulazak u rat.

Rusija je morala biti prikazana kao najveći neprijatelj njemačke te otuda novi slogan „borba Teutonaca protiv Slavena“. Car Vilim bio je oduševljen frazom „rasna borba“ te je njemačka javnost sada postala izložena pamfletima koji upozoravaju na opasnost od Slavena. Tako već 15. prosinca 1912. njemački car objašnjava svome prijatelju, magnatu Alfredu Ballinu, o novom smjeru njemačke politike na Balkanu: „Ukoliko budemo prisiljeni uzeti oružje u ruke, to će biti zbog pomoći Austriji, i ne samo da ćemo se braniti od Rusije već i od Slavena općenito kako bismo ostali *Nijemcima*. *Id est* radi se o rasnoj borbi između Teutonaca i Slavena, koji su postali uobraženi. U rasnoj borbi nećemo biti pošteđeni; na kocki je budućnost Habsburške Monarhije i *postojanje* naše države. Radi se, dakle, o *pitanju egzistencije* Teutonaca na europskom kontinentu“.⁷⁶

Pozadinske okolnosti ovime su postavljene i njemački tisak uskoro počinje pisati o položaju u kojemu se njemački narod našao. Već 25. siječnja 1913. Otto von Gotteberg piše članak pod nazivom *Der Krieg (Rat)* za *Jungdeutschland-Post* u kojemu rat opisuje kao „najplemenitiju i najsvetiju manifestaciju ljudskog djelovanja“. Devetog veljače 1913. glavni urednik *Deutsche Arbeitgeber Zeitung*a, Felix Kuhn, piše o ratu kao o „jedinom mogućem lijeku koji će izliječiti postojeće bolesti“. Dodatno, dr. Fuchs u članku „Psihijatrija i politika“, objavljenom u *Postu* u siječnju 1912. piše kako nisu Goethe, Schiller, Wagner ili Marx osobe koje se smatraju istinskim velikanima njemačke povijesti, već su to Friedrich I. Barbarossa, Friedrich II. Veliki, von Blücher, Moltke i Bismarck. Novine *Post* također objavljuju 1. siječnja 1913. članak kojim se osvrću na povećane vanjskopolitičke probleme s kojima se suočava Njemačka i pišu: „Ako je [danas], kao prije stotinu godina, potreban rat, ako godinu vatre i krvi zaista prati godina krvi

⁷⁴ Isto, 162.

⁷⁵ FROMKIN David, n. dj., 38.

⁷⁶ FISCHER Fritz, n. dj., 190. – 191., kurziv F. Fischer

– tada će njemački narod pokazati da se danas, kao i u prošlosti, može usprotiviti svijetu neprijatelja“.⁷⁷

Osim što je postojao snažan politički kontekst pisanja ovakvih novinskih članaka, njihovo objavljivanje možemo promatrati i u smislu donošenja vojnih zakona iz 1912. i 1913. u Njemačkoj. Istovremeno, francuski vojni ataše u Berlinu upozorava: „Ne smijemo (...) sami pred sobom skrivati da premalo svjesna i premalo razborita struja, poput svih onih koje guraju mase, nosi u ovom trenutku njemačko javno mnijenje u smjeru ratobornosti“.⁷⁸ Valja istaknuti kako je njemački car u studenom 1913. godine poručio belgijskom kralju da je rat s Francuskom „nuždan i neizbježan“. Slično je spomenuo i von Moltke govoreći kako Francuska „ne prestaje nanositi štetu Njemačkoj. Mi ne želimo rat, ali ćemo ratovati da s time svršimo“.⁷⁹

Promatrano iz ove perspektive, riječima Christophera Clarka „tisak je bio *instrument* vanjske politike, a ne samo njezin presudni činitelj“.⁸⁰ Stanje u njemačkoj nipošto nije bila iznimka. Štoviše, sve su europske sile slijedile aktualne trendove. U proljeće 1912., Jules Cambon, francuski diplomat, bio je itekako zabrinut zbog pisanja francuskog tiska: „Volio bih da se oni Francuzi kojima je posao oblikovati i prenositi mišljenje, suzdržavaju i da se ne zabavljaju igrajući se vatrom i spominjući neizbježnost rata. Ništa na ovom svijetu nije neizbježno“. Nekoliko mjeseci kasnije izbio je Prvi balkanski rat, a ruski ministar vanjskih poslova, Sergey Sazonov, upotrijebio je argument sličan Cambonovu u siječnju 1913. upozoravajući Rumunje: „Dobro pazite! Ako povedete rat protiv Bugarske, neću se moći oduprijeti uznemirenoj javnosti“.⁸¹

Čini se kako je okolnosti izbijanja rata potrebno promatrati kroz interakciju vojno-političkih saveza, utrku u naoružanju te važnosti tiska koju su tada aktualni vladari pridavali kao ogledalu javnog mnijenja. Kada su sve ove navedene stvari doživjele svoj vrhunac te kada okolnostima političkih kriza dodamo i uzavreli nacionalizam, ne čudi previše što je rat u konačnici izbio. Drugim riječima, utrka u naoružanju postigla je *domino-efekt* prema kojemu se svaka država pripremala na preventivni rat i sama pribjegavajući naoružanju. Iako je povećanje naoružanja prije svega značilo povećati vlastitu sigurnost, u konačnici je nastalo upravo suprotno.

⁷⁷ Isto, 191. – 193.

⁷⁸ RENOUVIN Pierre, n. dj., 142.

⁷⁹ Isto, 143.

⁸⁰ CLARK Christopher, n. dj., 202.

⁸¹ Isto, 202. – 203.

6. Balkan

6.1. Austrougarska politika na Balkanu

Austro-Ugarska se u dvadesetom stoljeću nalazila na *klimavim nogama*, opterećena unutarnjim problemima najviše u pogledu težnji Južnih Slavena. Sam naziv države nije budio nikakvu nacionalnu pripadnost, koja je unutar granica Dvojne Monarhije bila transcendentalan pojam. Izdaleka je bilo vidljivo kako se radi o nacionalno nehomogenoj državi koja se nije sastojala samo u dualističkoj vladavini Austrijanaca i Mađara, već je i unutar samoga austrijskog, a i ugarskoga dijela Monarhije, postojala nezadovoljna većina neaustrijskog i nemađarskog stanovništva.⁸² Nacionalno pitanje u Austro-Ugarskoj postajalo je tako tempirana bomba i najkompliciraniji u usporedbi sa svim ostalim problemima s kojima se Monarhija suočavala. Jednako tako, problem nacionalnih manjina u sklopu Austro-Ugarske neprestano je dovodio do toga da praktički svaki diplomatski i politički problem ima dvojak karakter: unutarnji i vanjski.⁸³

S obzirom na ove okolnosti, Austro-Ugarska je bila država na kraju svog života te koja je živjela na staroj slavi, ali i koju je svojom dugovječnošću simbolizirao njezin vladar. Već ostarjeli car Franjo Josip nije bio pretjerano spreman na događaje koji su se ubrzano počeli gomilati u prvom desetljeću dvadesetog stoljeća. U Trojnom savezu glavnu riječ vodila je Njemačka, najmoćnija kontinentalna sila, sa svojom jakom industrijom i vojnom snagom. Austro-Ugarska je tako često bila u sjeni svoje moćnije saveznice i nije imala previše utjecaja u vanjskoj politici, a onda kada bi nešto i poduzela, morala je tražiti pomoć i zaštitu Njemačke.

Kao što ne iznenađuje što je iz napetosti između Njemačke i Austro-Ugarske s jedne strane i Francuske, Velike Britanije i Rusije s druge proizašao europski sukob, tako ne iznenađuje niti činjenica što je jedna kriza na Balkanu takav sukob učinila izvjesnijim. Raspadom Osmanskog Carstva raspored snaga na Balkanu iz temelja se promijenio. Osim želje balkanskih državnica za širenje vlastitoga teritorija, na ovome području tradicionalno su se sukobljavali i interesi dviju velikih sila – Austro-Ugarske i Rusije. Obje države smatrale su kako imaju povijesno pravo na hegemoniju u onim područjima iz kojih su se Osmanlije povukli.⁸⁴ Dok je Austro-Ugarskoj posebno bilo stalo da svoj teritorij i utjecaj ne proširi Srbija, s obzirom da je srpski interes širenja podrazumijevao širenje na teritorij koji aktualno pripada Austro-Ugarskoj, u Rusiji je

⁸² KARDUM Livia, n. dj., 20. – 21.

⁸³ WILLIAMSON R. Samuel, Jr., *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, New York, 1991., 10.

⁸⁴ CLARK Christopher, n. dj., 68.

ideologija panslavizma bila potvrda prirodnog zajedništva i zajedničkih interesa slavenskih naroda na Balkanu kao i moći koja ih je podupirala u Petrogradu.⁸⁵ Za Austro-Ugarsku stvar je pogoršavala činjenica da je sama objedinjavala mnoštvo manjih nacija u jednom carstvu, od kojih su neke željele ostvariti neovisnost. Rat je, dakle, mogao pružiti onim manjinama unutar Monarhije, a koje su ujedno imale političku tradiciju, prigodu da se oslobode austrijske ili mađarske vlasti.⁸⁶

6.2. Aneksijska kriza 1908./1909.

Problem Južnih Slavena bio je nerješiv za Austro-Ugarsku, a kao takav mogao je biti presedan za ostale etničke skupine. Suradnja Srba, Hrvata i Slovenaca počela se ostvarivati, a mržnja prema Austro-Ugarskoj bila je izražena posebno u Srbiji. No, ono što je situaciju činilo još kompliciranijom za Austro-Ugarsku bila je podrška Srbije prema Slavenima unutar Monarhije, posebice nakon državnog udara 1903. godine kojim je svrgnuta dinastija Obrenović te uspostavljena vlast dinastije Karađorđević na čelu s kraljem Petrom, o čemu će uskoro biti nešto više riječi. Nakon ovog državnog udara beogradska vlada izmaknula je tutorstvu Dvojne Monarhije što je bilo dogovoreno temeljem tajnog ugovora koji je Austro-Ugarskoj davao pravo veta u srbijanskoj vanjskoj politici.⁸⁷ Srbija je sada postala neovisnija, a s obzirom na to i – opasnija.

Ubrzo nakon preuzimanja vlasti u Srbiji, kralj Petar obećao je Austrijancima nastavak kretanja srbijanske politike sukladno Austro-Ugarskoj. S druge strane, bio je svjestan kako neće moći održati dato obećanje zbog ovisnosti o političkim okolnostima, osobama i događajima koji su ga prevratom doveli na vlast. Već 1905. i 1906. godine dolazi do znatnog zahlađenja odnosa između dva susjeda. Politički vrh u Beču planirao je potpisati trgovinski ugovor sa Srbijom, osigurati to da ova malena kraljevina i dalje nabavlja oružje od austrijskih tvrtki te ugovoriti pozajmicu Beogradu. Ipak, okolnosti se nisu rasplele onako kako su to planirali u prijestolnici Monarhije, a sam rezultat pregovora postao je opća katastrofa za Beč. Za nabavku oružja Srbija se, naime, okrenula francuskoj tvrtki *Schneider-Creusot*, a ne češkoj *Škodi*. Austrougarska reakcija bila je promptna te su zabranili uvoz stoke iz Srbije što je dovelo do carinskog sukoba poznatog kao Carinski (svinjski) rat (1906. – 1909.).⁸⁸

⁸⁵ Isto

⁸⁶ RENOUVIN Pierre, n. dj., 168.

⁸⁷ STEVENSON David, n. dj., 60.

⁸⁸ CLARK Christopher, n. dj., 25.

Na zapadnim granicama Kraljevine Srbije Bosna i Hercegovina još je 1878. odlukom Berlinskog kongresa došla pod austrougarski protektorat, odnosno pod administrativnu upravu, koju oslabljeno Osmansko Carstvo više nije moglo provoditi u svojim perifernim provincijama. Bosna i Hercegovina tako je u tridesetogodišnjem periodu pod austrougarskom upravom i dalje formalno pripadala Osmanskom Carstvu, ali dugovječnost austrougarske uprave pridonijela je da se svijest o privremenosti takvog stanja promijeni u korist trajnog.⁸⁹ Godine 1906. grof Alois Lexa von Aehrenthal postao je novi austrougarski ministar vanjskih poslova. Bio je pristaša aktivne politike na europskom jugoistoku, kojom se nadao ukloniti opasnosti kojima bi pokret Južnih Slavena mogao izvrnuti Monarhiju.⁹⁰ Valjalo je iskoristiti slabost Rusije, koja se još uvijek oporavljala od rata s Japanom i nije bila u mogućnosti vojno parirati Austro-Ugarskoj čija je vojna moć bila potencirana kada uzmemo u obzir njezino savezništvo s Njemačkom. Budući da su politički procesi kojima se koristila Austro-Ugarska kako bi obuzdala pokret Južnih Slavena isti samo podupirali, Aehrenthal je smatrao kako je aneksija Bosne i Hercegovine ispravan postupak kojim će ugasiti takve i slične težnje unutar granica Dvojne Monarhije.⁹¹

Novi austrougarski ministar bio je vrlo složena politička ličnost, a u sebi je ujedinjavao priličan broj kontradiktornih osobina. „Istodobno je posjedovao blistav um i sposobnost duboke i dalekovidne percepcije, ali jednako tako nepovezane i fragmentarne, koja nikada nije bila u stanju sagledati europske probleme u cjelini. Brojne je probleme veoma jasno uočavao, a na druge je bio potpuno slijep. Svojom krutom arogancijom, taštinom i razmetljivošću htio je stvoriti dojam energičnog političara svjetskoga formata, što je ipak bilo daleko od istine. Njegove političke vizije bile su čudna mješavina genijalnih ideja i potpunih utopija. (...) Bio je sklon rovarstvu razarajućim intrigama i nametanju volje silom (...) te je njegova politika puna naglih i nepredvidivih poteza, zaleta, započetih akcija, koje nakon prvotnog poleta ostaju nedovršene i neprivedene prikladnu kraju.“⁹²

Aehrenthalove nakane svoje ishodište imale su i u Mladoturskoj revoluciji.⁹³ Vlada u Beču bila je preplašena da će odbor *Jedinstvo i napredak*, koji je došao na vlast u Osmanskom Carstvu

⁸⁹ KARDUM Livia, n. dj., 37.

⁹⁰ RENOUVIN Pierre, n. dj., 116.

⁹¹ Isto

⁹² KARDIM Livia, n. dj., 38.

⁹³ „Poput Austro-Ugarske i carske Rusije, Tursko je carstvo bilo višenacionalno. (...) Carevinom je despotски vladao sultan Abdul Hamid II. u uvjerenju da je to najbolji način vladavine. Pružao je žestok otpor svakom pokušaju reorganizacije, iako je Turska bila u teškoj unutarnjoj i vanjskopolitičkoj krizi još od Krimskog rata, a njezin teritorijalni integritet sačuvan je samo financijskom pomoći Francuske i političkom potporom Njemačke. Politikom čvrste ruke Abdul Hamid je htio vratiti stari sjaj Turskom carstvu te učvrstiti i proširiti vjersku vlast.

1908., provoditi nacionalističku politiku i otkloniti stranu intervenciju. U takvom raspletu situacije protiv sebe bi imala rasplamsane ideje novog revolucionarnog pokreta zajedno sa začudo nerješivim problemom Južnih Slavena. Bečki politički vrh odlučio je doskočiti mogućem razvoju događaja i požuriti aneksijske planove prije nego se novi režim u Turskoj učvrsti. Dvanaestoga kolovoza 1908. godine donesena je odluka o neposrednoj primjeni programa čija je prva točka aneksija Bosne i Hercegovine, a iduća „potpuno ukidanje srpskoga revolucionarnog gnijezda“. Optimizam u Beču postao je opipljiv posebice zbog toga što je Njemačka uskoro dala svoj pristanak.⁹⁴

Što je Austro-Ugarska, dakle, željela ostvariti aneksijom? Prije svega, nastojala je iskoristiti slabost Osmanskog Carstva i tako pripojiti dio teritorija nad kojim više nije u stanju provoditi aktivnu politiku. Bosni i Hercegovini tako bi, naime, omogućila brz i nesmetan razvitak, a jednako tako istim bi udarcem osujetila velikosrpske ekspanzionističke planove koji su kao glavni ratni cilj isticali proširenje Srbije na Bosnu i Hercegovinu te Crnu Goru. Nadalje, za ostvarenje aneksije bilo je važno sporazumjeti se s Rusijom i pripremiti teren za njeno eventualno približavanje Austro-Ugarskoj i Njemačkoj čime bi se razbilo okruženje u kojem su se našle Centralne sile. Također, postojao je plan prema kojemu bi se promjenom statusa Bosne i Hercegovine polagano pripremao teren za moguću reorganizaciju cjelokupne Dvojne monarhije. No, ono što je Aehrenthal prije svega želio ostvariti aneksijom Bosne i Hercegovine bila je afirmacija Austro-Ugarske kao velike sile koja samostalno i aktivno rješava vlastite probleme i sudjeluje na europskoj političkoj sceni.⁹⁵

Rusija je, poput Austro-Ugarske, gajila nade da će ostvariti korist od situacije na Balkanu s ciljem ostvarenja stoljetnog ruskog cilja u vidu nadzora nad tjesnacima Bosporom i Dardanelima. Ruski ministar vanjskih poslova Aleksandar Izvoljski i grof Aehrenthal sastali su se 16. rujna u Buchlauu te su postigli načelni sporazum o aneksiji. Prema ovom dogovoru, Austriji je trebalo dopustiti nastavak provođenja aneksije, dok se zauzvrat od nje očekivalo da

Nesposobna državna uprava, na čelu s korumpiranim, reakcioniranim sultanovim izabranicima i podmitljiva policija i vojska, zbog neredovite plaće sklona pljački, nisu pridonosile konsolidaciji Carstva i jačanju sultanova autoriteta. Naprotiv, davale su poticaj, osobito neturskom stanovništvu da se odupre centralnoj turskoj vlasti. Njihovo nezadovoljstvo postalo je do te mjere opasno za opstanak Carevine da se među samim Turcima pojavio tzv. mladoturski pokret, koji je propagirao liberalizaciju, demokratizaciju i reorganizaciju Carstva, ukidanje apsolutizma i vraćanje ustava iz 1876. godine. Mladoturci su isprva mogli djelovati samo iz inozemstva, uglavnom iz zapadne Europe, ali su zbog svojih liberalnih ideja stekli simpatizere među neturskim narodima Osmanskog Carstva, osobito kod Makedonaca i Armenaca.“ KARDUM Livia, n. dj., 23.

⁹⁴ RENOUVIN Pierre, n. dj., 116.

⁹⁵ KARDUM Livia, n. dj., 38.

podrži ruske interese u vezi s turskim tjesnacima.⁹⁶ Austrija je doista odmah nastavila s provođenjem svog programa i 5. listopada 1908. car Franjo Josip potpisao je dekret o Aneksiji.⁹⁷ Ovakav razvoj događaja izazvao je šok u Beogradu s obzirom da je tamošnja vlada dovedena pred gotov čin. Diljem Srbije održavani su javni skupovi u kojima se pozivalo na „rat protiv Austrije“. U Beogradu je pred Narodnim pozorištem među 20 000 okupljenih, Ljuba Davidović, vođa samostalnih radikala, naglašavao kako će se Srbi boriti do smrti protiv aneksije: „Borit ćemo se sve dok ne pobijedimo, ali ako budemo poraženi, bar ćemo znati da smo dali sve od sebe i da uživamo poštovanje ne samo svih Srba, nego i svekolike slavenske rase“.⁹⁸ Štoviše, nekoliko dana poslije, srpski prijestolonasljednik Đorđe je, obuzet strastima, pozvao srpski narod u oružani križarski rat za povratak pripojenog teritorija: „Izuzetno sam ponosan što sam vojnik i bit ću ponosan da baš ja povedem vas, srpski narod, u ovu očajničku borbu na život i smrt, za naš narod i našu čast“.⁹⁹

U političkom kontekstu, za Srbiju je itekako bilo važno stajalište ruske vlade jer ništa nije mogla učiniti bez njezine podrške. Izvoljski je savjetovao Srbiji da se pomiri s aneksijom budući da se napokon otvarala perspektiva prolaska ruskih ratnih brodova kroz tjesnace. Ruski je ministar čak upozoravao srpskog ministra vanjskih poslova, Milana Milovanovića, na to da niti Rusija, niti bilo koja druga europska velesila neće učiniti ništa da bi se usprotivili aneksiji.¹⁰⁰ Ipak, za ostvarivanje ruskih interesa i nadzora nad tjesnacima bilo je potrebno osigurati pristanak Velike Britanije i Francuske. Tri dana, od 12. do 15. listopada Izvoljski nastojao dobiti zeleno svjetlo od sir Edwarda Greya koji je, dakako, odbio sve ruske ponude pod izlikom da nikako ne može dopustiti Rusiji slobodan prolaz kroz tjesnace ako ga ne dobiju i ostale sredozemne sile. U prijevodu, Britanci su se plašili da bi rusko širenje na jug ugrozilo njihov položaj na Bliskom istoku i samim time kontrolu nad Indijom.¹⁰¹ Sličan je odgovor Izvoljski dobio i u Parizu.¹⁰²

⁹⁶ Dvadeset i devetog rujna 1908. austrijski car Franjo Josip piše njemačkom caru Vilimu: „Nedavni događaji u Turskoj (...) nisu bili bez utjecaja na Bosnu i Hercegovinu, kojom upravlja moja vlada. Dok te pokrajine, koje su kulturno i materijalno napredovale na tako zadovoljavajuć način, već neko vrijeme izražavaju želju za uspostavljanjem Ustava, ti su ciljevi sada, zbog promijenjenog stanja stvari u Osmanskom Carstvu, postali tako snažno izraženi da moja vlada više ne osjeća da im se može suprotstaviti, pogotovo ako mirni razvoj događaja na južnim granicama monarhije bude neometan. S obzirom da Ustav može odobriti samo vladar, smatram se prisiljenim proglasiti aneksiju Bosne i Hercegovine.“

https://wwi.lib.byu.edu/index.php/The_Annexation_of_Bosnia_and_Herzegovina_by_Austria-Hungary; (Pristup ostvaren: 3. svibnja 2017.)

⁹⁷ Isto, 41.

⁹⁸ CLARK Christopher, n. dj., 29.

⁹⁹ Isto

¹⁰⁰ Isto, 31.

¹⁰¹ MEYER Gerald J., *Svet se ruši: povest o Velikom ratu 1914-1918*, 2015., 38.

¹⁰² RENOUVIN Pierre, n. dj., 116.;

Upravo se u ovom trenutku pojačala njemačka potpora Austro-Ugarskoj. Izvoljski je bio bijesan na Aehrenthala, gorko se žalio kako je „nasamaren“, a uskoro je izložio svoj zahtjev za europskom konferencijom koja bi riješila problem aneksije Bosne i Hercegovine. Njemački kancelar Bülow na to je odgovorio: „Zašto bismo izvlačili g. Izvoljskoga iz kaljuže u koju je sam zagazio?“¹⁰³ Istodobno se Njemačka zalažila za učvršćivanje položaja Austro-Ugarske izglađivši njezin spor s Osmanskim Carstvom, što je Austro-Ugarsku stajalo 54 milijuna zlatnih kruna.¹⁰⁴

Srpski ministar vanjskih poslova, Milan Milovanović, našao se u veoma teškom položaju. S jedne strane, iz razgovora s Izvoljskim dobio je definitivnu potvrdu kako nema nikakvih izgleda nagovoriti europske sile za osporavanje aneksije, dok je, s druge strane, imao zadatak obuzdati nacionalističku histeriju u Srbiji te ujediniti Narodnu skupštinu i političku elitu u umjerenoj nacionalističkoj politici. Javno mnijenje u Srbiji lako je dolazilo do granice usijanja, a bilo kakva naznaka popuštanja austrijskim zahtjevima istovremeno su značila izdaju nacionalnih interesa.¹⁰⁵ Inteligentan i oprezan, Milovanović je bio itekako svjestan u kolikoj mjeri Srbiju sputavaju geografski položaj i unutarnje prilike. Jednako tako, jako dobro je shvaćao svoju delikatnu situaciju u kojoj mora razumjeti stavove europskih velesila. Dodatno, shvaćao je kako niti jedan odgovoran ministar ne bi mogao sebi dozvoliti da se otvoreno odrekne nacionalnog programa ujedinjenja svih Srba, posebice iz razloga jer je i sam bio njegov iskreni i vatreni zagovornik. Stoga se Milovanović na vanjskopolitičkom planu nadao osigurati teritorijalne kompenzacije, dok je istovremeno morao trpiti žestoke udare srpskog tiska. Shodno tome, u listopadu 1908. godine napravio je zaokret izjavom kojom se nadao podići entuzijazam unutar granica Srbije, ali i izazvati gnjev austrijskih promatrača: „Srpski nacionalni program zahtijeva da se Bosna i Hercegovina oslobode“. Dodao je i kako je Austro-Ugarska svojom politikom uzrokovala da se „jednoga dana u bližoj ili daljoj budućnosti Srbija i svekoliko srpstvo bore u borbi na život i smrt“.¹⁰⁶

¹⁰³ Isto, 117.

„Ruskog ministra vanjskih poslova Izvoljskog smatrali su Aehrenthalovim političkim blizancem, što je on djelomice i bio. Izvoljski je, poput Aehrenthala, bio sklon mirnom rješavanju problema i žudio je da svoju zemlju, nakon debalka u ratu s Japanom, ponovno afirmira kao europsku i svjetsku velesilu. Nije bio zainteresiran za Balkan, ali činilo mu se idealnim zadobiti kontrolu nad tjesnacima, pogotovo što se tvrdilo da bi rat s Japanom završio drukčije da je ruska crnomorska flota mogla proći kroz tjesnace i pružiti pomoć. (...) Poput Aehrenthala, i Izvoljski je imao pronicljivu inteligenciju, ali Aehrenthal je bio ipak prepredeniji i lukaviji. No, to samo po sebi ne bi bilo tako tragično, jer ih je povezivao zajednički interes, ali činjenica da su obojica bili podjednako ekstremno ambiciozni, razmetljivi i izrazito tašti, nije obećavala trijumf političke mudrosti.“ KARDUM Livia, n. dj., 40.

¹⁰⁴ KARDUM Livia, n. dj., 41.

¹⁰⁵ CLARK Christopher, n. dj., 31.

¹⁰⁶ Isto, 31. – 32.

U međuvremenu, odnosi između Austro-Ugarske i Rusije dodatno su se zaoštrili. Došlo je do mobilizacije obje vojske te se Europa našla veoma blizu sukoba. Činilo se kao da će doći do rata, i to ne samo s Rusijom, već i sa Srbijom, koja je bila ohrabrena ruskom podrškom. Francuska, Velika Britanija i Italija ponudile su svoje posredovanje i 20. siječnja 1909. godine od Njemačke zatražile isto, sve u cilju sprječavanja austro-ruskog sukoba, ali su u konačnici odbijene. „Francuska“, rekao je von Bülow, „nema nikakve želje da sudjeluje u sukobu, ali bi htjela izbjeći da sama daje savjete svojoj ruskoj saveznicu. Ako ostanemo mirni, Francuska će morati raditi sama i tako će puknuti obruč okruženja koji je već odavna postao krhak.“¹⁰⁷ Shodno njemačkom stavu, Francuska i Velika Britanija nisu inzistirale. Sir Edward Grey izjavio je da ionako nikada nije razmišljao ni o čemu drugome osim „diplomatske potpore“, a francuski ministar vanjskih poslova, Stéphen Pichon, objasnio je javnosti kako Francuska nikada ne bi mogla ući u rat zbog stvari u kojoj „vitalni interesi“ Rusije nisu ugroženi.¹⁰⁸ Austro-Ugarska bila je tako u punom zamahu, a 26. veljače aneksiju Bosne i Hercegovine priznalo je i Osmansko Carstvo. Iako sve usamljenija, Srbija je i dalje pružala otpor s obzirom da je još uvijek postojala perspektiva ruske pomoći. Aehrenthal je iz ove krize nastojao izvući sve i želio je od malene kraljevine dobiti pismeno obećanje da napušta svaku misao na prosvjede ili protivljenje i da će „promijeniti smjer svoje dosadašnje politike prema Austro-Ugarskoj kako bi ubuduće s njom živjela u dobrosusjedskim odnosima“.¹⁰⁹ Dodatno, 19. ožujka 1909. upućen je ultimatum Srbiji.

U konačnici, do sukoba nije došlo jer je i ovaj put uskočila Njemačka te poslala stroge upute svom veleposlaniku u Petrogradu: „Moramo točno znati prihvaća li Rusija austrougarsku notu i daje li svoj formalni i bezrezervni pristanak na ukinuće članka 25. [Berlinskog kongresa, op. a.] Vaša ekscelencija neka izvoli kazati g. Izvoljskom da očekujemo točan odgovor: da ili ne. Zaobilazan, uvjetan ili nejasan odgovor smatrat ćemo neprihvaćanjem.“¹¹⁰ Ovime je i Rusija dovedena pred gotov čin, vlada je priznala da ne može ratovati budući da vojska još uvijek nije spremna, a sukob u ovom trenutku samo bi potencirao ionako nestabilne unutarnje prilike. „Gorka je to pilula koju moramo progutati“, izjavio je Izvoljski britanskom veleposlaniku i dodao kako je „austrougarski plan bio brižljivo pripremljen i izabran je povoljan trenutak. Za tri ili četiri godine Rusija bi se dovoljno oporavila da bi mogla govoriti drugim tonom. Centralne sile to su dobro znale i nisu propustile prigodu“.¹¹¹ Nakon ruskog povlačenja, Srbiji nije

¹⁰⁷ RENOUVIN Pierre, n. dj., 117.

¹⁰⁸ Isto, 118.

¹⁰⁹ Isto

¹¹⁰ Isto

¹¹¹ Isto

preostalo ništa drugo nego da prihvati ultimatum Austro-Ugarske i 31. ožujka ona priznaje aneksiju Bosne i Hercegovine¹¹² uz obećanje da će ubuduće voditi politiku dobrosusjedskih odnosa.¹¹³

Iako je aneksiju Bosne i Hercegovine tempirao u najbolje vrijeme te s obećavajućim političkim rezultatima, Aehrenthal nije uspio ostvariti ništa od osnovnog plana. Ispravno je uočio slabost Osmanskog Carstva, ali je zanemario dobre njemačko-turske odnose. Velikosrpska politika također nije slomljena, budući da je nakon aneksije u Srbiji prevladalo uvjerenje kako je upravo Austro-Ugarska najveći protivnik ujedinjenja svih Srba. Ispostavit će se kasnije kako je to bilo sudbonosno. Niti od afirmiranja Austro-Ugarske kao velike sile nije bilo ništa, s obzirom da aneksiju nije uspjela provesti bez pomoći Njemačke. Što se tiče sporazuma s Rusijom, niti od toga nije bilo ništa jer sve do čega je aneksija dovela bilo je nepovratno udaljavanje Rusije od Austro-Ugarske i Njemačke.¹¹⁴

Naposljetku, rat je izbjegnut u posljednji trenutak, ali je atmosfera na kontinentu nepovratno narušena. Austro-Ugarska dobila je samo bijes i nezadovoljstvo unutar svojih granica, što ni pod koju cijenu nije bilo nešto što je željela postići aneksijom. U budućnosti će Srbija snažno željeti popraviti svoj položaj na Balkanu, što se i dogodilo nakon balkanskih ratova 1912. i 1913. godine, kada je Austro-Ugarska bila još preplašenija nabujalim srpskim nacionalizmom. Rusija je, s druge strane, postala odlučnija nego ikada prije da što brže povrati svoju vojnu moć, bez koje nema nikakva utjecaja u krizama kao što je bila aneksija Bosne i Hercegovine.¹¹⁵ Bilo je malo vjerojatno da će se Rusija ponovno povući u budućnosti, a u Beču i Berlinu bili su toga svjesni.

¹¹² „Srbija priznaje da njezina prava nisu povrijeđena svršenim činom u Bosni i Hercegovini te da će podržati takvu odluku u skladu s člankom 25. Berlinskog kongresa. Srbija se od ovog trenutka obvezuje napustiti stajalište prosvjeda i opozicije, kakvo je zauzimala prema aneksiji još od jeseni, a dodatno se obvezuje promijeniti smjer svoje dosadašnje politike prema Austro-Ugarskoj kako bi s njom od sada pa na dalje živjela u dobrosusjedskim odnosima.“ MANOJLOVIĆ Violeta, *Defense of National Interest and Sovereignty: Serbian Government Policy In The Bosnian Crisis, 1906 – 1909*, Simon Fraser University, 1997., 104.

¹¹³ KARDUM Livia, n. dj., 41.

¹¹⁴ Isto, 39.

¹¹⁵ MOMBAUER Annika, n. dj., 29.

6.3. Političke okolnosti u Srbiji

Kontinuitet srpske vladarske politike tijekom devetnaestoga stoljeća često je bio narušavan, stoga monarhija u Srbiji nikada nije uspjela uspostaviti stabilnu institucionalnu vlast. Kraljevski dvor bio je poprište neprestane borbe za vlast između Karađorđevića i Obrenovića, koja nadilazi obujam ovoga rada. Ipak, 1878. na Berlinskom kongresu Srbija je dobila status nezavisne države, a četiri godine kasnije Milan Obrenović Srbiju je proglasio kraljevinom, a sebe kraljem. Iako su Obrenovići vladali gotovo cijelim životnim vijekom novonastale države i time omogućili svojevrsan kontinuitet dinastičke vlasti, nikako se nisu mogli othrvati političkim previranjima i bijesom naroda koji se pak nije mogao pomiriti sa njihovim načinom vladanja. Primjerice, Milanov sin i novi vladar, Aleksandar Obrenović, zanemarivao je liberalne odredbe srpskog ustava i umjesto toga je uspostavio svojevrsnu neoapsolutističku vladavinu koja se manifestirala ukidanjem tajnog glasovanja, gušenjem slobode tiska te zatvaranjem raznih glasila.¹¹⁶

Imajući u vidu zapaljivu srbijansku javnost i veoma radikalnu oporbu kraljevoj vlasti, čini se kako je bilo razmjerno lako predvidjeti smjenu dinastije. „Grupa nezadovoljnih oficira je 1903. organizirala puč, ubila kraljevski par, bacila njihova gola tijela sa prozora njihove beogradske palače i zamijenila ih dinastijom lojalnoj Rusiji“.¹¹⁷ Sir Francis Plancket, britanski ambasador u Beču izjavio je kako je „najupečatljivija crta ove srpske tragedije neobična smirenost s kojom je prihvaćeno izvršavanje tako gnjusnog zločina“.¹¹⁸ Ovaj događaj, koji je poznat i pod nazivom „Lipanski prevrat“, predstavlja promjenu smjera dotadašnje srpske politike iz nekoliko razloga. Naime, kralj Milan Obrenović još je 1881. potpisao sa Austro-Ugarskom sporazum o trgovini koji je nakon tri tjedna dopunjen Tajnom konvencijom u kojoj je stajalo kako će Dvojna monarhija pomagati Srbiji u njezinim nastojanjima da dosegne status kraljevine te podržati njezina prava na pripajanje Makedonije, dok se Srbija zauzvrat obvezala da neće podrivati utjecaj Monarhije u Bosni i Hercegovini. U drugom članku stajalo je kako Srbija „neće dozvoliti da bilo kakva politička i vjerska ili neka druga spletku s njenog teritorija bude usmjerena ka Austro-Ugarskoj, uključujući Bosnu, Hercegovinu i Novopazarski sandžak“.¹¹⁹ Štoviše, navedena Tajna konvencija potpisana je na inicijativu srbijanskoga kralja i time je dodatno raspirivala tamošnje strasti. Drugim riječima, to je značilo da dokle god je Milan Obrenović na prijestolju, ovi sporazumi osiguravaju da se Srbija neće svrstati na stranu

¹¹⁶ CLARK Christopher, n. dj., 4. – 7.

¹¹⁷ MEYER Gerald J., n. dj., 37.

¹¹⁸ CLARK Christopher, n. dj., 12.

¹¹⁹ Isto, 24.

Rusije, odnosno protiv Austrije, kao i da će predmet beogradskih teritorijalnih aspiracija biti Makedonija i Bugarska, a ne Bosna i Hercegovina, čije je priključenje Srbiji već tada postalo nerazdvojni dio srpskog nacionalnog sna.¹²⁰

„Sporazum i sklad s Austrijom politički su nemogući za Srbiju“, pisao je još 1844. autor *Načertanija*, Ilija Garašanin.¹²¹ Čini se, stoga, kako nije pretjerano kazati da su zavjerenici iz lipnja 1903. postupili upravo u skladu s Garašaninovim riječima. Samo nekoliko sati nakon atentata, lipanjski urotnici ustoličili su Petra Karađorđevića, koji je u to vrijeme živio u egzilu u Švicarskoj, na srbijanski tron.¹²² Ovo je znakovito iz razloga što su od toga trenutka srpska vlada i dvor ovisili o mreži zavjerenika koja se začudo nije tako lako dala rasparati, već je postala odveć snažna politička struja u Srbiji i tako je nerijetko zadavala muke svojim vođama koji su se uvijek prisjećali sudbine koja je zadesila Obrenoviće.

Na čelu te struje bio je pukovnik Dragutin Dimitrijević, zvan Apis, kojega je jedan od zavjerenika opisao kao „tajnu silu kojoj se moram staviti na raspolaganje, iako mi razum za to ne daje nikakvo opravdanje“.¹²³ Dimitrijević se u svijetu političkih zavjera osjećao sasvim ugodno. „Opsesivno tajanstven, do krajnosti posvećen vojničkom i političkom poslu, nemilosrdan u svojim metodama i hladnokrvan u presudnim trenucima. (...) Bio je izuzetno vješt u tome da u malim skupinama i zatvorenim krugovima pridobije sljedbenike i uvjeri ih kako su važni.“¹²⁴ Sama činjenica što Dimitrijevićevo ime nalazimo u praktički svakom događaju koji je oblikovao sudbinu Srbije, a posljedično i Europe, budući da je bio organizator atentata na nadvojvodu Franju Ferdinanda, dovoljna je naznaka njegove uloge u najvažnijim događajima.

6.3.1. Srbija i osnivanje Crne ruke

Pripajanje Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj Monarhiji izazvalo je posljedice koje će se pokazati itekako važnima za vrijeme 1914. godine. Rasplet Aneksijske krize 1909. označio je početak bliže suradnje Beograda i dvije velesile. Za početak, još veće zbližavanje Kraljevine Srbije i Rusije obilježio je dolazak novog ruskog veleposlanika u Beograd, baruna Nikolaja Hartwiga. Kao uvjereni panslavist i srbofil, Hartwig će igrati važnu ulogu u političkom životu

¹²⁰ Isto, 24. – 25.

¹²¹ Isto, 24.

¹²² Isto, 4.

¹²³ Isto, 10.

¹²⁴ Isto, 9. – 10.

Beograda sve do njegove iznenadne smrti u srpnju 1914. godine. Također, osnažene su i veze s Francuskom u vidu ogromnog zajma namijenjenog za jačanje srpske vojske i poboljšavanja njezinog borbenog djelovanja.¹²⁵

Kako je već spomenuto, ugovorom o aneksiji Srbija se obvezala kako će zatomiti svu antiaustrijsku propagandu. Negativan ishod spora s Austro-Ugarskom bio je hladan tuš za raspršene nacionalne tenzije diljem Srbije jer je čak i *Narodna odbrana*, masovna organizacija koja je poticala Srbe da se odupru Austro-Ugarskoj, na zahtjev Monarhije postala miroljubivim kulturnim društvom.¹²⁶ Novonastalo zatišje i opće obeshrabrenje u nacionalnim aktivnostima nije, međutim, dugo potrajalo. Zakonski osnovane masovne organizacije uskoro su se pokazale nedjelotvornima te se veoma brzo pojavila potreba za stvaranjem neke vrste revolucionarne organizacije.

Potkraj 1908. pojavile su se prve ozbiljnije naznake stvaranja takve organizacije. Bogdan Radenković, građanski nacionalni aktivist iz Makedonije, na konferenciji u Skopju koncipirao je tajnu organizaciju koja bi trebala podržati gerilski pokret, a svoje ideje podijelio je s Vojom Tankosićem, šefom gerile, konjičkim satnikom Velimirom Vemićem i Ljubomirom Jovanovićem – Čupom, idealističkim pro-jugoslavenskim nacionalistom. Ovime su udareni temelji terorističke organizacije *Ujedinjenje ili smrt!*, koja je postala poznatija pod imenom *Crna ruka*, a službeno je osnovana 3. ožujka 1911. godine u Beogradu.¹²⁷ Iako neki suvremenici najveće zasluge za osnivanje *Crne ruke* pripisuju Dragutinu Dimitrijeviću „Apisu“, nema sumnje kako je on jedan od sedmorice koji su bili prisutni na samoj ceremoniji osnivanja ove zloglasne organizacije.¹²⁸ Dodatno, sam Apisov ugled „trostrukog čovjeka“ – časnika, vođe Lipanjskog prevrata i člana *Crne ruke* – odaslao je jasnu poruku o njegovu položaju u političkom podzemlju Srbije te je ujedno to bio dodatan razlog da upravo Apis bude veza novonastale organizacije sa srpskom vladom.¹²⁹

Statut *Crne ruke* predviđao je da njeni članovi provode revolucionarne pothvate u ime organizacije isključivo izvan granica Srbije. Prema Dimitrijevićevim riječima, njene aktivnosti planirane su u potpunoj suglasnosti s beogradskom vladom i uz njeno odobrenje.¹³⁰ Uz to,

¹²⁵ Isto, 32. – 33.

¹²⁶ MACKENZIE David, *Apis: čovjek koji je izazvao Prvi svjetski rat*, Zagreb, 2014., 79.

¹²⁷ Isto, 80.

¹²⁸ CLARK Christopher, n. dj., 33.

¹²⁹ MACKENZIE David, n. dj., 84.

¹³⁰ Dimitrijević o vezi srbijanske vlade i *Crne ruke*: „Kad sam ušao u organizaciju, imao sam najbolje odnose s Krunom i, prema tome, nisam ušao u organizaciju koja je neraspoređena prema Kruni. Preuzeo sam dužnost da o toj organizaciji donekle obavijestim kraljevsku vladu. Gospodin Bogdan bio je naš predstavnik u Ministarstvu

obećao je ministru vanjskih poslova, Milanu Milovanoviću, kako će ga redovito obavještavati o aktivnostima *Crne ruke* kao i to da neće učiniti ništa što bi moglo naštetiti ugledu srbijanske vlade.¹³¹ Naziv organizacije, *Ujedinjenje ili smrt!*, jasno je davao do znanja da njeni članovi moraju biti spremni žrtvovati svoje živote pod cijenu ujedinjenja Srba. Najvažnije glasilo ove grupe bio je list simboličkog imena *Pijemont*, što je zapravo značilo da je Srbija trebala odigrati ulogu Pijemonta u ujedinjenju svih Južnih Slavena, baš kako se to zbilo prilikom ujedinjenja Italije 1861. godine. Konačno, krajnji cilj djelovanja bio je proširiti granicu Kraljevine Srbije čime bi se ujedinili svi Srbi na Balkanu, odnosno stvaranje Velike Srbije koja bi uključivala Bosnu i dijelove Hrvatske.¹³²

Samo postojanje ovakve organizacije unutar male kraljevine kakva je bila Srbija nije moglo proći nezapaženo u javnosti, iako je njenu popularnost, paradoksalno, povećao kult tajanstvenosti koju je gajila. Do kraja 1911. godine broj članova popeo se na 2000 – 2500, a za vrijeme Balkanskih ratova, prema procjenama, raste do 100 000 ili čak 150 000 pripadnika.¹³³ Popularnost *Crne ruke* postala je zapravo očita svima. S obzirom na mnoštvo članaka u beogradskom tisku, strani diplomati o njoj su javljali svojim vladama. Austrijski predstavnici u Srbiji isprva nisu bili sigurni kako tumačiti postojanje organizacije *Ujedinjenje ili smrt!*, ali poučeni iskustvom iz prošlosti, zabrinutost zbog rastućeg nacionalizma uskoro je zamijenila nesigurnost. Dvanaestog studenog 1911. austrijski veleposlanik u Beogradu, von Ugron, pisao je: „Ovdje se mnogo govori o časničkom pokretu, ali nitko ne zna ništa određeno“. U siječnju 1912. dodaje kako *Crna ruka* sve više privlači pozornost beogradske javnosti te da se njeno postojanje više ne može dovoditi u pitanje.¹³⁴

Iako austrijanci ispočetka nisu pridavali preveliki značaj postojanju *Crne ruke*, aktualnost balkanskih ratova i naglo povećanje broja članova organizacije ubrzo su ih pripremili na surovu stvarnost. Početkom veljače 1912. austrijski vojni ataše pisao je kako beogradska vlada „ima potpuna saznanja o svim članovima [Crne ruke] i o njihovim aktivnostima“. ¹³⁵ Von Ugron je, dakako, upozoravao o sve izvjesnijoj mogućnosti suradnje srpske vlade i ovog „strastvenog vojno-patriotskog pokreta“. Civilne vlasti u Srbiji, zajedno sa službenom vladom, a pogotovo Nikolom Pašićem, postali su u stvari taoci moći *Crne ruke* koja im je otežavala da protiv nje

vanjskih poslova kao njegov službenik pa je ujedno bio naš službeni predstavnik.“ MACKENZIE David, n. dj., 84.

¹³¹ Isto

¹³² MEYER Gerald J., n. dj., 32.

¹³³ CLARK Christopher, n. dj., 34.

¹³⁴ MACKENZIE David, n. dj., 89.

¹³⁵ CLARK Christopher, n. dj., 82.

nešto poduzmu.¹³⁶ Austrijanci su, stoga, i dalje pomno pratili rast *Crne ruke* čime je stvorena složena slika odnosa koja će dovesti do eskalacije sukoba u srpnju 1914. godine.

6.3.2. Nikola Pašić i *Crna ruka*

U čitavoj kompliciranoj mreži političkih odnosa, možda je najtajanstvenija osoba ostao Nikola Pašić. Nakon Lipanjskog prevrata Pašić je ubrzo postao najvažniji državnik u kraljevini. „U periodu od 1904. do 1918., ukupno devet godina, bio je predsjednik deset vlada. Kao osoba na čelu srpske politike, prije, tijekom i poslije Sarajevskog atentata 1914., Pašić će biti jedna od ključnih figura u krizi koja je prethodila izbijanju Prvog svjetskog rata.“¹³⁷ Austrijski veleposlanik u Beogradu opisao je Pašića kao podmuklu i nepouzdanu osobu. Poslovično tajanstven, oprezan i dvosmislen, odbijao je govoriti o neugodnim stvarima ili ih je jednostavno poricao. Svoju stranku je majstorski držao na okupu te ga je karakterizirala politička dalekovidnost, manevriranje i vjera u nacionalno ujedinjenje. Pašić je, također, proveo reforme u zemlji, opet je oživio nacionalni osjećaj, a Srbiji je podigao ugled u inozemstvu.¹³⁸ „Redovno je palio svoje spise, bio poslovne ili obične. Stekao je naviku da se ponaša pasivno u situacijama u kojima je moglo doći do kakvog sukoba i da pokaže tek u posljednjem trenutku kome se priklanja. Bio je toliko pragmatičan da je u očima svojih protivnika izgledao kao osoba koja nema nikakva načela“¹³⁹

Ipak, aktivnost *Crne ruke* postala je neugodna i kompromitirajuća smetnja čak i za srpskog premijera. Pašić i Apis imali su isti politički cilj – stvaranje Velike Srbije – ali potpuno drugačija sredstva kojim bi ga postigli. Pašić je u svom ambicioznom programu zamislio da oko Srbije, koja je tada imala 2,5 milijuna stanovnika, okupi 4,5 milijuna Srba koji su još uvijek bili pod turskom ili austrougarskom vladavinom.¹⁴⁰ Apis je, s druge strane, vjerovao da se samo terorističkim metodama mogu postići nacionalni ciljevi Srbije. „U njegovim očima nadvojvoda Franjo Ferdinand bio je nezamjenjivi predvodnik *ratoborne struje* u Austriji, jedini od svih austrijskih vođa koji je bio kadar obnoviti Dvojnu monarhiju“.¹⁴¹ Mladi prijestolonasljednik postao je veća prijetnja od aktualnog cara Franje Josipa. Iako je između Apisa i Pašića prevladavao antagonizam, Pašić se našao u zamci te se nije usudio poduzeti ništa protiv *Crne*

¹³⁶ Isto

¹³⁷ Isto, 14.

¹³⁸ MACKENZIE David, n. dj., 66. – 67.

¹³⁹ CLARK Christopher, n. dj., 16.

¹⁴⁰ MACKENZIE David, n. dj., 66.

¹⁴¹ Isto, 152.

ruke jer i se takve mjere među narodom smatrale protusrpskim i izdajničkim, a napose proaustrijskim. Osim toga, izašlo bi na vidjelo da dobro poznaje Apisove terorističke aktivnosti, što bi i njega samoga kompromitiralo.¹⁴²

6.4. Stanje u Europi uoči 1914. godine

Posljedice Aneksijske krize nepovratno su pokvarile odnose između Austro-Ugarske i Rusije. No, možda je još značajnije kako je aneksijom još više rasplamsana bujica nacionalizma s kojom se Monarhija do tada ionako teško nosila. Ubrzo je postalo i više nego očito kako su se na Balkanu tako stvorila dva suprotna državotvorna sustava. S jedne strane bila je Srbija i načelo nacionalne države, koja želi okupiti svoje sunarodnjake u maticu zemlju, a s druge načelo stare višenacionalne imperijalne monarhije u vidu Austro-Ugarske.¹⁴³ Do ljeta 1914. Balkan je predstavljao područje u kojemu nitko nije bio zadovoljan i u kojem su svi nalazili razloga za bijes ili bojazan.¹⁴⁴

Posljedice balkanskih ratova još su više povećale atmosferu neizvjesnosti te osjećaj straha i osvete. Ishod Drugog balkanskog rata nipošto nije išao u korist Austro-Ugarske s obzirom da je na svojim jugoistočnim granicama imala sada proširenu, ohrabrenu i nadasve opasniju Srbiju sa još izraženijim nacionalizmom. Prema tome, Beč se suočio sa naizgled jednostavnim izborom: ili će zadržati snažnu poziciju na Balkanu ili će sebi dozvoliti da ga postepeno razore nepomirljivo nastrojeni balkanski buntovnici financirani od strane Rusa.¹⁴⁵ Dodatna opasnost za Beč bila je u tome što je svaki novi uspjeh srpske politike predstavljao mogući podstrek drugim etničkim manjinama unutar Austro-Ugarske. Balkan je tako postao, više nego ikada prije, izrazito pogodno mjesto za izbijanje nove u nizu kriza iz još jednog razloga. Naime, osim sukobljavanja interesa manjih država, na Balkanu su se izravno doticali interesi velesila – Italije, Austro-Ugarske i Rusije.

S obzirom na krize uoči atentata u Sarajevu i Srpanjske krize, europski vođe postali su svjesni sljedećega: da je Austro-Ugarska ovisna o pomoći Njemačke, da Rusija jedina može obuzdati Srbiju, a da će sama ustuknuti jedino pred Njemačkom; da Italija ne želi biti u sukobu sa Velikom Britanijom, bez obzira na savezništvo sa Austro-Ugarskom i Njemačkom; te da Velika Britanija može zadržavati Francusku i Njemačku, ali da ne može ostati po strani ako

¹⁴² KARDUM Livia, n. dj., 62.

¹⁴³ Isto, 58.

¹⁴⁴ MEYER Gerald J., n. dj., 46.

¹⁴⁵ Isto, 43.

dođe do poremećaja ravnoteže snaga na kontinentu u korist Njemačke, koja pak ne želi sukob s Velikom Britanijom.¹⁴⁶

7. Srpanjska kriza

7.1. Sarajevski atentat

„Na dan otežao od simbolike, 28. lipnja, obilježavala se godišnjica Kosovske bitke iz 1389. koja je označila propast srednjovjekovnog srpskog kraljevstva. Neposredno nakon bitke jedan Srbin ubio je turskog sultana. Usprkos opasnosti od terorističkih prijetnji habsburškim dužnosnicima, osiguranje tog državnog posjeta bilo je iznimno oskudno“.¹⁴⁷ Simbolika je mnogo značila za atentatore toga dana, a čini se da nije moglo biti bolje prilike za zadavanje udara Habsburzima koje su vidjeli kao ugnjetavače.¹⁴⁸ Gavrilo Princip ubio je nadvojvodu Franju Ferdinanda i njegovu voljenu suprugu Sofiju Hohenberg. Taj čin označio je dugačak i krvav proces raspadanja stare Europe, dok je Austro-Ugarska ovaj put bila odlučna jednom zauvijek obračunati se sa Srbijom.

Smrt Franje Ferdinanda stvorila je više nego delikatnu situaciju budući da se radilo o prijestolonasljedniku jedne od najvećih europskih sila. Paradoksalno je to što su mnogi političari unutar Austro-Ugarske tu vijest primili sa olakšanjem. Ponajviše Mađari jer su strahovali od unutarnjopolitičkih reformi jednoga dana kada Franjo Ferdinand postane car. Na novosti iz Sarajeva su odahnuli budući da više nije bilo „neprijatelja Mađara“.¹⁴⁹ Vijest o atentatu nije izazvala preveliko žaljenje u Monarhiji, ali je svakako bila senzacija. To potvrđuju i novinski naslovi. Izdanje *Jutarnjeg lista* 29. lipnja 1914. donosi veliki naslov *Nadvojvoda prestolonasljednik. Vojvotkinja Sofija Hohenberg*, opisuje dojam u Zagrebu uz komentar kako „isprva nitko nije htio vjerovati ovoj vijesti“. *Jutarnji list* dodaje kako i u Sarajevu vlada velika ogorčenost, dućani ne rade, a cijeli grad je zavijen u crninu.¹⁵⁰ *Obzor* također donosi veliku naslovnicu te građanima predstavlja život ubijenog nadvojvode.¹⁵¹ „Dan nakon atentata, masa ne-srpskih Bosanaca, uglavnom Muslimana i katoličkih Hrvata, koji su zajedno činili većinu stanovništva Bosne, marširala je ulicama Sarajeva noseći austrougarske zastave ogrnute u crno

¹⁴⁶ KARDUM Livia, n. dj., 58.

¹⁴⁷ STEVENSON David, n. dj., 55.

¹⁴⁸ MEYER Gerald J., n. dj., 32.

¹⁴⁹ CLARK Christopher, n. dj., 348.

¹⁵⁰ *Dojam u Zagrebu*, *Jutarnji list*, 29. 6. 1914., 1.

¹⁵¹ *Obzor*, 29. 6. 1914.

i slike ubijenih nadvojvode i njegove supruge. Grupe huligana nasrtale su na zgrade u kojima su bile ustanove bosanskohercegovačke zajednice – harajući škole, novinske redakcije i jedan hotel, razbivši prozore rezidencije najvišeg pravoslavnog svećenika u gradu. Povrijeđeno je pedesetak ljudi, a jedan je ubijen“.¹⁵² S druge strane, u Beogradu je vladalo potpuno drugačije raspoloženje. Austrijski diplomat izvještavao je kako Srbi „ushićeno padaju jedan drugom u zagrljaj“. Razuzdane mase tumarale su gradom i kako su stizale vijesti o neredima u Sarajevu, tako se na njihovo slavlje nadovezao bijes.¹⁵³ List *Neue Freie Presse* atentat karakterizira kao „udar sudbine“ uz popratne komentare kako je stravičan događaj djelovao na Monarhiju poput oluje te da je „povijest ispisala užasan aksiom nove epohe svojim krvavocrvenim perom“.¹⁵⁴

Istovremeno, atentat je pobudio malo zanimanja u Velikoj Britaniji i Francuskoj. London je svu svoju pozornost okrenuo krizi u vezi s Irskom, a Pariz je bio zaokupljen senzacionalnim suđenjem za ubojstvo koje je povezalo seks i politički skandal. Štoviše, francuski predsjednik Poincaré vijesti o atentatu primio je dok je promatrao konjičke utrke u Longchampu. Čuvši novosti iz Sarajeva, austro-ugarski ambasador smjesta se povukao, dok je Poincaré, zajedno s većinom drugih stranih predstavnika, nastavio uživati u popodnevnom utrkama.¹⁵⁵ Njemački car Vilim prijateljevala je s Franjom Ferdinandom i u atentatu je vidio grub nasrtaj na dinastički identitet. Prekinuo je svoje krstarenje duž obala Norveške i uputio se kući kako bi „uzeo stvari u ruke i sačuvao mir u Europi“. U Rusiji, car Nikola II. proglasio je povodom ubojstva tri dana žalosti.¹⁵⁶ Konačno, u Italiji je ministar vanjskih poslova, San Giuliano, rekao ruskom ambasadoru Sverbejevu: „To je strašan zločin, ali neće utjecati na svjetski mir“.¹⁵⁷ Atentati nisu bili neuobičajeni u to doba. U dva desetljeća prije 1914. godine, predsjednici Sjedinjenih Američkih Država, Francuske, Meksika, Guatemale, Urugvaja i Dominikanske Republike bili su ubijeni, a jednako tako i premjeri Rusije, Španjolske, Grčke, Bugarske, Irana i Egipta.¹⁵⁸

U Sjedinjenim Američkim Državama ubojstvo nadvojvode nije izazvalo preveliko zanimanje. Ipak, *New York Times* dan nakon atentata donosi opširnu priču o Franji Ferdinandu i njegovoj supruzi, ali i piše kako je nadvojvoda izbjegao upozorenje da ne dolazi u Sarajevo.¹⁵⁹ Predsjednik Wilson tek se nešto više od svojih građana zanimao za događaje u Europi.

¹⁵² MEYER Gerald J., n. dj., 52.

¹⁵³ Isto

¹⁵⁴ CLARK Christopher, n. dj., 330.

¹⁵⁵ KEIGER John F. V., n. dj., 146.

¹⁵⁶ MEYER Gerald J., n. dj., 33. – 34.

¹⁵⁷ CLARK Christopher, n. dj., 350.

¹⁵⁸ Isto, 33.

¹⁵⁹ *New York Times*, 29. 6. 1914., 1.;

Spomenute reakcije iz Zagreba i Mađarske dovoljno govore o podijeljenom javnom mnijenju unutar Dvojne monarhije. S druge strane, ovakve reakcije ujedno simboliziraju odugovlačenje, nesigurnost i nesposobnost austrijskog političkog vrha u trenucima kada je trebalo poduzeti adekvatne korake povodom atentata. Događaje u Sarajevu možemo smatrati početkom Srpanjske krize jer su do kraja rasplamsali već zapaljen plamen neadekvatno riješenih kriza koje su prethodile srpnju 1914. godine. Kao što ćemo uskoro vidjeti, posljednji dani uoči Prvoga svjetskoga rata postali su prožeti intrigama, tajnama i nepovjerenjem. Riječima Davida Fromkina, zrak na Balkanu i Europi postao je zatrovan.¹⁶⁰

7.2. Apis i Franjo Ferdinand

U Kraljevini Srbiji, glavni organizator atentata u Sarajevu, Dragutin Dimitrijević „Apis“, najviše se plašio austrijskog napada. Bio je svjestan kako je Srbiji prije svega potreban mir nakon balkanskih ratova, a novi rat, posebice sa silom kakva je, u usporedbi sa Srbijom, bila Austro-Ugarska, uništio bi njegovu zemlju. U nadvojvodi je vidio neposrednu opasnost, a njegovo eventualno uklanjanje bilo bi, prema njegovu mišljenju, spasonosno za Srbiju. Svom suradniku iz *Crne ruke*, Čedi Popoviću, 1915. godine rekao je slijedeće: „Bio sam uvjeren da će Austrija napasti Srbiju tijekom 1914. godine. Bojao sam se toga, vjerujući da ćemo mi, ako nas napadnu, izgubiti sve... Taj strah potpuno je ovladao mojim osjećajima. Počeo sam razmišljati što trebamo učiniti kako bismo Franju Ferdinanda spriječili da provede svoj plan napada na Srbiju.“¹⁶¹ Ubojstvo nadvojvode, zaključio je Apis, jedini je korak koji će spasiti Srbiju od skorašnje austrougarske agresije. Srbija će atentatom dobiti prijeko potreban mir i vrijeme za regrupaciju vojske. Samim tim u budućnosti bi bila spremna na sukob sa Dvojnomo monarhijom. Apisovim riječima: „Mislio sam da će uklanjanjem prijestolonasljednika, Ferdinanda, vojnička stranka i struja u kojoj je on bio na čelu izgubiti snagu i da će tako ratna opasnost biti uklonjena ili barem na neko vrijeme odgođena.“¹⁶²

Međutim, čini se kako je Apis želio ukloniti jedinu osobu u Monarhiji koja je shvaćala kako rat sa Srbijom ne može Beču donijeti previše koristi. Franjo Ferdinand zalagao se za to kako treba učiniti sve da se očuva mir za Austro-Ugarsku. Godine 1914. rat sa Srbijom ujedno je značio i rat sa Rusijom, a nadvojvoda je toga bio svjestan. Prema tome, Monarhija bi time

<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1914/06/29/100676432.html?pageNumber=1> (Pristup ostvaren: 4. siječnja 2016.)

¹⁶⁰ FROMKIN David, n. dj., 167.

¹⁶¹ MACKENZIE David, n. dj., 170.

¹⁶² Isto, 159.

izvukla više štete nego koristi jer nije bilo posve izvjesno kako bi se tada ponijele ruske saveznice. Aneksija također nije dolazila u obzir, jer bi takav potez samo financijski iscrpio Monarhiju, a unutar svojih granica dobila bi ogorčenu iredentu. Franjo Ferdinand bio je, dakle, uvjeren kako se problem Južnih Slavena može riješiti samo ako im se omogući pravedna, dobra i sigurna egzistencija. Za njega je rješenje austrougarskih problema najprije bilo u unutarnjopolitičkom planu, a tek onda u vanjskopolitičkom.¹⁶³ Njegovo ubojstvo ostavilo je carevinu bez možda jedinog čovjeka koji bi imao dovoljno snage i mudrosti predvoditi je tijekom Srpanjske krize. Kako je grof Leopold von Berchtold kasnije žalosno primijetio, Franjo Ferdinand čovjek je koji je bio neophodan Monarhiji.¹⁶⁴

Dodatno, nadvojvoda je bio jedina osoba koja je na uzici držala ratobornog načelnika Glavnog stožera, Franza Conrada von Hötzendorfa, koji je tijekom 1913. najmanje dvadeset i pet puta predlagao rat protiv Srbije.¹⁶⁵ Njih dvojica imali su posve suprotan pogled na politiku Austro-Ugarske, što je bilo ironično jer je upravo Franjo Ferdinand izabrao Conrada za funkciju načelnika Glavnog stožera te se možda baš zato pogrešno mislilo da je prijestolonasljednik na čelu ratoborne struje.¹⁶⁶ Dok je Conrad smatrao vojsku oruđem suvremenog ratovanja, za nadvojvodu je ona prije svega bila čuvar unutrašnjeg mira. Također, za razliku od načelnika Glavnog stožera, Franjo Ferdinand se protivio aneksiji Bosne i Hercegovine: „Imajući u vidu sumornu situaciju u zemlji, principijelno sam protiv takvih igara u kojima se pokazuje moć“. Štoviše, zabrinut zbog posljedica aneksije upozorio je Aehrenthala da kriza ni u kojem slučaju ne preraste u rat: „Ništa iz toga ne bismo dobili i sva je prilika da nas ovi užasni Balkanci, uz podršku Engleske i možda Italije, navode da povučemo ishitreni vojni potez“.¹⁶⁷

Ubojstvo prijestolonasljednika ostavilo je Franju Josipa bez osobe koja će zasjesti na njegovo mjesto. Slijedeća osoba koja je bila u redu za nasljeđivanje krune bio je nadvojvoda Karlo, potpuno nepripremljen i nespreman za taj položaj. Trebalo ga je postupno uvesti u državničke poslove. Stari car Franjo Josip te mladi i neiskusni nasljednik nipošto nisu ulijevali optimizam u budućnost Monarhije. Ako je išta spajalo narode diljem Austro-Ugarske, onda je to bila kohezijska snaga Habsburgovaca, a sada se i ta velika dinastija našla pred rasulom.¹⁶⁸

¹⁶³ KARDUM Livia, n. dj., 37. – 38.

¹⁶⁴ MEYER Gerald J., n. dj., 43.

¹⁶⁵ Isro, 41.

¹⁶⁶ CLARK Christopher, n. dj., 93.

¹⁶⁷ Isto, 93. – 94.

¹⁶⁸ KARDUM Livia, n. dj., 64.

7.3. Početni koraci

Sarajevski atentat bio je iskra koja je zapalila požar u cijeloj Europi. S obzirom na događaje i zaplete koji su udaljili države Trojnog saveza i Antante jedne od drugih, teško bismo mogli reći da se rat mogao izbjeći. Zastupnici teze prema kojoj rat nije nužno trebao izbiti krajem srpnja i početkom kolovoza 1914. potporu svojim tvrdnjama vide u diplomatskim nastojanjima kojima su europski vođe do posljednjeg trenutka željeli izbjeći sveopći sukob. Istina je da tada aktualni političari nisu smatrali kako će se Europa naći u sukobu. Svi su imali iskustvo prijašnjih kriza, kada su napetosti bile na vrhuncu, a sukob se činio samo pitanjem trenutka. Slično se dogodilo za vrijeme Aneksijske i Agadirске krize. Drugim riječima, europska ravnoteža snaga vrijedila je toliko dugo dok Rusija nije bila u mogućnosti vojno reagirati. Međutim, istog trenutka kada je postala faktor odluke, odnosno država na koju se moralo računati u donošenju odluka, ravnoteža snaga više nije bila jednaka kao prije. Nekoliko događaja izdvaja Srpanjsku krizu od ostalih. Prvo, njemački *bjanko-ček* kojim Berlin daje svesrdnu podršku i slobodu djelovanja Austro-Ugarskoj; drugo, priroda austrougarskog ultimatumа Srbiji; treće, većinska nezainteresiranost Antante za događaje na Balkanu do posljednjih dana srpnja. Konačno, Sarajevski atentat i Srpanjska kriza razlikuju se od prethodnih događaja jer se ubojstvo nadvojvode i prijestolonasljednika Franje Ferdinanda dogodilo upravo u zenitu ravnoteže snaga, kada je suparničkim stranama, baš zbog učestalih političkih kriza, konačno ponestalo manevarskog prostora.¹⁶⁹

Već dan nakon atentata, 29. lipnja, počela su užurbana konzultiranja u bečkom političkom vrhu. Ubojstvo nadvojvode značilo je udar na sam opstanak Monarhije i to je bila poruka koju su svi u prijestolnici jako dobro razumjeli. Za Beč je od izrazite važnosti bilo poduzeti adekvatne početne korake kako bi Europi pokazao da je ipak u stanju donijeti prikladnu odluku na ovu nasilnu provokaciju. Istog dana je načelnik Glavnog stožera, Conrad von Hötzendorf, zastupao svoje dobro poznato stajalište prema kojemu je odmah trebalo poduzeti vojnu akciju protiv Srbije. Hötzendorfa je Sarajevski atentat oslobodio najveće prepreke u provođenju takve mjere. Grof Berchtold kasnije je napisao kako se savjet načelnika Glavnog stožera mogao sažeti u tri riječi: „Rat, rat, rat“.¹⁷⁰

Conrad von Hötzendorf imenovan je načelnikom Glavnog stožera 1906. godine i zasigurno je bio jedan od najosebujnijih ljudi s tako visokim položajem. Bio je gorljivi zagovornik rata protiv svih neprijatelja Monarhije, a u svojim stavovima o vanjskoj politici carevine bio je

¹⁶⁹ Isto, 57.

¹⁷⁰ WILLIAMSON R. Samuel Jr., n. dj., 192.

neumoljivo agresivan. Prema riječima Christophera Clarka, duboko i iskreno je sumnjao u to je li upravo on prikladna osoba za funkciju koju je obnašao i često je pomišljao na to da podnese ostavku. U periodu od 1906. do 1914. godine Conradov odgovor na gotovo svaki diplomatski izazov bio je „rat“. Neprestano je savjetovao preventivni rat protiv Srbije, Crne Gore, Rusije, Rumunjske, čak i Italije. Bio je izrazito ponosan na vlastita uvjerenja i nepromjenjiva stajališta što je smatrao znakom muške čvrstine i postojanosti. Često je u pismima drugim kolegama pisao: „Zalažem se za stav koji sam oduvijek branio“. S vremenom, glavna Conradova preokupacija postala je isključivo Srbija. Već je 1907. pozivao na napad i aneksiju Srbije koju je opisivao kao „neprestano plodno tlo za one težnje kojima je cilj odvajanje oblasti naseljenih Južnim Slavenima“. Netrepeljivost i nespremnost na pregovaranja ubrzo su postali smetnja ostatku austrijskog političkog vrha. Dana 15. prosinca 1911. Conrad je na burnoj audijenciji došao u sukob sa samim carem. „Zabranjujem ove neprestane napade na Aehrenthala, ova podbadanja. Ti stalni prigovori u vezi sa Italijom i Balkanom upućeni su meni. Ja oblikujem politiku! Moja politika je miroljubiva. Svi se moraju pomiriti s tim“, riječi su Franje Josipa načelniku Glavnog stožera. Ubrzo, 2. prosinca iste godine, smijenjen je sa dužnosti. Međutim, već u prosincu 1912. ponovno je preuzeo vodstvo Glavnog stožera Austro-Ugarske Monarhije.¹⁷¹

Dana 30. lipnja 1914. u Ministarstvu rata održan je hitan službeni sastanak političkog vrha Austro-Ugarske kako bi međusobno razmijenili stajališta povodom atentata. Grof Leopold Berchtold predvodio je ovo zasjedanje, a tijekom Srpanjske krize postao je osoba koja je donosila najvažnije odluke za Dvojnu monarhiju. Bio je najutjecajniji saveznik netom ubijenog nadvojvode. Između njega i Franje Ferdinanda nije bila velika razlika u godinama, a i poznavali su se od malih nogu. Uz sve razlike koje su prevladavale među njima, prijestolonasljednik i ministar vanjskih poslova duboko su se poštovali.¹⁷² Berchtold je bio oprezan te je prema navodima uvijek oklijevao kada su mu nudili visoke političke funkcije. Njegov ulazak u diplomatsku službu možemo prije karakterizirati kao čin lojalnosti kralju i carevini, nego kao težnju za vlastitim uspjehom i priznanjem. Također, Berchtold je bio veliki protivnik aneksije Bosne i Hercegovine te je uputio kritiku svom nekadašnjem političkom mentoru Aehrenthalu. Pisao je da u svjetlu „patološke eskalacije ruskog nacionalnog osjećaja pod utjecajem panslavizma, nastavljanje aktivne politike na Balkanu, čiji smo mi [Austrija] tvorci, nesumnjivo bi imalo daljnji negativan utjecaj na naše odnose sa Rusijom“. Stoga, kada je 1912. došao na

¹⁷¹ CLARK Christopher, n. dj., 86. – 91.

¹⁷² Isto, 342.

funkciju ministra vanjskih poslova imao je namjeru popraviti odnose s Rusijom. U svom obraćanju mađarskoj delegaciji 30. travnja 1912. objasnio je kako će njegova politika biti „politika stabilnosti i mira, očuvanje onoga što postoji sada i izbjegavanje komplikacija i šokova“.¹⁷³ Vijesti o ubojstvu nadvojvode primio je na dobrotvornom skupu organiziranom u Buchlauu, odmah je sjeo na vlak za Beč kako bi došao na hitan sastanak. „Nad tim polemikama lebdjela je sjena mrtvog čovjeka, velikog čovjeka. Bile su mi nepodnošljivo bolne. Uvijek mi se činilo da pred sobom vidim njega, nevino ubijenog“.¹⁷⁴

Istoga dana Berchtold je imao priliku susresti se prvi put nakon događanja u Sarajevu s austrijskim carem Franjom Josipom u Schönbrunn. U svojim neobjavljenim memoarima Berchtold se detaljno sjećao toga susreta. Stari car bio je vidno uznemiren zbog novonastale situacije, bez obzira na njegovo neslaganje i težak suživot s nadvojvodom Ferdinandom.¹⁷⁵ Obojica su se složili kako Austrija ovoga puta ne smije oklijevati u svojoj politici prema Srbiji jer će se u protivnom „južni i istočni susjedi još više uvjeriti u našu nemoć i bit će još odlučniji u svojim rušilačkim planovima“.¹⁷⁶ Prema Berchtoldovom sjećanju, car je prihvatio mogućnost sukoba sa Srbijom. Međutim, obvezao je Berchtolda da svakako sasluša mađarskog premijera, Istvaña Tiszu, a osim toga valjalo je dobiti povratnu informaciju o stavovima Berlina. Tek nakon što se usuglase sve strane bilo bi moguće poduzeti potrebne mjere protiv Srbije.¹⁷⁷

Berchtold se tako našao između dvije krajnosti. Austrijski premijer, Leon Biliński, zajednički ministar financija, Karl von Stürgkh, zajedno sa ministrom rata, Alexanderom von Krobatinom i načelnikom Glavnog stožera, Conradom von Hötzendorfom, smatrali su kako je potrebno poduzeti hitnu vojnu akciju protiv Srbije.¹⁷⁸ Sam Berchtold nije bio toliko ekstreman te je, svjestan težine unutarnjopolitičkih prepreka s kojima se tek trebalo obračunati, zauzeo

¹⁷³ Isto, 94. – 96.

¹⁷⁴ Isto, 342.

¹⁷⁵ Franjo Ferdinand određen je za prijestolonasljednika nakon što je carev sin, princ Rudolf, počinio samoubojstvo u siječnju 1889. godine. U prilog napetim odnosima između Franje Josipa i nadvojvode Franje Ferdinanda dovoljno govori činjenica da je car tek pet godina nakon samoubojstva princa Rudolfa bio spreman imenovati Franju Ferdinanda za vjerojatnog nasljednika, što je službeno bilo proglašeno tek dvije godine kasnije, 1896. godine. Dodatno, odluka nadvojvode da se oženi svojom voljenom suprugom Sofijom Hohenberg nepovratno je pogoršala odnose između cara i prijestolonasljednika. Naime, iako je svoje korijene vukla iz plemenite češke loze, grofica Sofija nije u potpunosti zadovoljavala kriterije dinastije Habsburg. Uoči vjenčanja Franjo Ferdinand morao je položiti zakletvu kojom se njegova buduća djeca iz tog braka isključuju iz linije nasljedstva habsburškog prijestolja. S druge strane, Sofiji je bilo zabranjeno nositi titulu nadvojvotkinje, nazvana je prvom princezom te nije smjela sjediti uz svoga supruga u kraljevskoj loži u operi, niti za gala večerama. CLARK Christopher, n. dj., 92.

¹⁷⁶ Isto, 343.

¹⁷⁷ WILLIAMSON R. Samuel Jr., n. dj., 192.

¹⁷⁸ Isto, 191. – 192.

poslovično oprezan stav. Druga krajnost bila je osoba koju se nipošto nije moglo zaobići u donošenju važnih političkih odluka – mađarski premijer, István Tisza.

István Tisza bio je neosporno najjača politička ličnost Dvojne monarhije i kao takav imao je veliki utjecaj i na cara i na Berchtolda. Duboko je vjerovao u zajednicu s Austrijom koja je za njega bila ključ sigurnosti i stabilnosti Mađarske. Također, nastojao je ojačati hegemoniju mađarske elite i žestoko je inzistirao na restriktivnom određivanju prava glasa koje je pripadnike manjinskih naroda Monarhije držalo podalje od politike.¹⁷⁹ Mađarskom premijeru vjerojatno je najviše laknulo kada je čuo vijesti iz Sarajeva, budući da su reforme za koje se zalagao ubijeni nadvojvoda prijetile ugrožavanju svega onoga na čemu je Tisza izgradio svoju moć. Imajući u vidu takve okolnosti, ne iznenađuje odveć to što je upravo Tisza zastupao izrazito suzdržanu politiku prema Srbiji. Dodatno, znao je kakvu bi opasnost za Mađarsku predstavljalo moguće izbijanje rata. Višenacionalna Mađarska imala je veliku rumunjsku manjinu u Transilvaniji, a sukob u trenutku kada nije osigurano savezništvo Rumunjske nije bilo nešto što je Tisza smatrao poželjnim.¹⁸⁰ Prema tome, postojale su dvije opcije: vratiti Rumunjsku, uz pomoć Berlina, u sferu Trojnog saveza ili ograničiti njezin prostor djelovanja čvršćim stapanjem Austro-Ugarske, Njemačke i Bugarske, rumunjskim neprijateljem iz Drugog balkanskog rata.¹⁸¹ Konačno, Tisza je inzistirao da se srpskoj vladi da nešto više vremena kako bi pokazala svoju lojalnost Beču, ali smatrao je, za razliku od ostalih austrougarskih ministara, kako će se položaj Monarhije s vremenom poboljšati, no, ako bi Austro-Ugarska odmah ušla u rat sa Srbijom, takav postupak doveo bi do suprotnog učinka, budući da još uvijek nema dovoljno dokaza za krivicu Srbije, a jedina saveznica Austro-Ugarske na Balkanu, Bugarska, još uvijek je bilo vojno iscrpljena.¹⁸²

Međutim, vrijeme nije bilo nešto što je Austro-Ugarska imala, ili je barem tako mislio Berchtold. Prvotni cilj bečke politike bilo je iskoristiti novonastali šok svjetske javnosti te izazvati brzu vojnu akciju koja bi u konačnici ostala lokalizirana. Prikazani portreti najvažnijih političara Dvojne monarhije važni su zbog toga jer pokazuju kako su suradnja i konsenzus bili nešto što u Beču nisu uspjeli ostvariti u datom trenutku. Jedino oko čega su se uspjeli složiti bila je podrška Njemačke, koju je valjalo što prije osigurati. S njemačkom iza svojih leđa,

¹⁷⁹ CLARK Christopher, n. dj., 344.

¹⁸⁰ KARDUM Livia, n. dj., 64.

¹⁸¹ CLARK Christopher, n. dj., 344.

¹⁸² KARDUM Livia, n. dj., 64.

smatrali su u Beču, otklonila bi se opasnost stupanja Rusije u rat, a pravo Monarhije na *moralnu osvetu* bilo bi konačno zadovoljeno.

7.4. Njemački *bjanko-ček*

Ono što su događaji u Sarajevu dali Austro-Ugarskoj u početku nije bio *razlog* za djelovanje, već *izgovor*.¹⁸³ S obzirom da su težnje Južnih Slavena sada definitivno prijetile opstanku carevine, eventualni uspjeh srpskih aspiracija zasigurno bi motivirao i ostale manjine da se povedu za tim primjerom. Politički vrh Austro-Ugarske pred sobom je vidio revoluciju ili rat. Izabrali su rat.¹⁸⁴ Nakon sastanka održanog 30. lipnja Berchtold je postao svjestan kako je potrebno nadjačati Tiszin utjecaj ukoliko želi zaratiti sa Srbijom. Uz to, još je jedna zadaća oblikovala odluke austrijskog ministra vanjskih poslova – stav Berlina o tome kakve će korake poduzeti Dvojna monarhija.

U prvim danima nakon atentata emocije i uzavrele strasti igrali su veliku ulogu i zapravo se teško bilo oteti dojmu kako bi itko osudio austrijsku objavu rata Srbiji. Ipak, postavljalo se zahtjevno pitanje o tome kako uvjeriti Istvaña Tiszu da pristane na vojnu akciju, budući da tako moćnu osobu nije bilo moguće niti ustavno, niti politički zaobići prilikom donošenja odluka. Uz to, još se jedan unutarnjopolitički problem nazirao na horizontu, a odnosio se na onaj posljednji čin objave rata – mobilizaciju vojske. Brzinu mobiliziranja austrougarske vojske bilo je zaista teško definirati. Iako je odmah nakon atentata u Sarajevu načelnik Glavnog stožera, von Hötzendorf, savjetovao rat, već je 30. lipnja obavijestio Berchtolda kako će biti potrebno šesnaest dana za mobiliziranje austrougarske vojske protiv Srbije.¹⁸⁵ U konačnici, sve i da je postojala apsolutna suglasnost o sljedećim potezima austrijskog političkog vrha, mobilizacija vojske uzela bi previše vremena, a čuveno pravo na *moralnu osvetu* Srbiji više ne bi prošlo bez osude europske javnosti.

Možda i najvažnija poluga koja je dirigirala potezima Dvojne monarhije bila je podrška Njemačke. Dana 1. srpnja, grof Alexander Hoyos u razgovoru s njemačkim novinarom Victorom Naumannom, koji je imao dobre veze s političkim vrhom u Berlinu, dobio je snažne smjernice. Prema Naumannovim riječima, ako je ikada postojalo vrijeme za Austriju da traži pomoć od Njemačke, onda je to upravo sada. Sukladno tome, struja koja se protivila preventivnom ratu Njemačke protiv Rusije više nije toliko jaka. Naumann je ustvrdio i sljedeće:

¹⁸³ FROMKIN David, n. dj., 154.

¹⁸⁴ RENOUVIN Pierre, n. dj., 146.

¹⁸⁵ CLARK Christopher, n. dj., 345.

„Ukoliko se u ovom trenutku, kada je car Vilim zgrožen ubojstvima u Sarajevu, govori na pravi način, onda će [car, op. a.] dati sva jamstva i ovog puta će ići do samog ruba rata zato jer uviđa opasnosti po monarhijska načela“. ¹⁸⁶ Štoviše, već 2. srpnja u Beč je stigao izvještaj austrijskog ambasadora u Saskoj, prema kojemu njemački vojni vrh vrši pritisak za ulazak u rat dok Rusija i Francuska još uvijek nisu spremne. ¹⁸⁷ Iz njemačke perspektive, nepružanje podrške Austriji značilo bi ugroziti vlastite interese budući da je Dvojna monarhija ostala posljednji veliki njemački saveznik. Štoviše, podrška Beču osigurala bi to da Austrija definitivno ostane na strani Njemačke ukoliko bi došlo do izbijanja velikog ratnog sukoba. ¹⁸⁸

Međutim, u isto je vrijeme njemački ambasador Heinrich von Tschirschky savjetovao je Austrijancima oprez. Ambasador je apelirao na to koliko je važno ostati smiren u ovom trenutku i ne donijeti ishitrenu odluku: „To sam iskoristio da ih upozorim, smireno, ali vrlo jasno i ozbiljno, na opasnost od ishitrenih mjera“. ¹⁸⁹ Događaji su se sve brže razvijali. Čitajući dopis Tschirschkog, car Vilim pisao je ljutite komentare po marginama: „Tko ga je za to ovlastio? Ovo je krajnje glupavo! To nije njegov posao, budući da je apsolutno do Austrije da odluči što će učiniti. A onda, ako stvari pođu naopako, svi će pričati: Njemačka nije htjela! Hoće li Tschirschky biti toliko ljubazan i prekinuti s ovim glupostima! Krajnje je vrijeme da se definitivno raščisti sa Srbima“. ¹⁹⁰ Već 3. srpnja Tschirschky je uvjeravao Berchtolda da Njemačka odobrava austrijske namjere, pod uvjetom da su ciljevi jasno definirani.

Dana 2. srpnja vijesti iz Sarajeva motivirale su austrijsko djelovanje. Naime, do tada je policija već identificirala sedam glavnih zavjerenika, a svi osim Mehmedbašića bili su uhapšeni. ¹⁹¹ Prema policijskim navodima, zavjerenici su tijekom ispitivanja priznali veze sa Vojom Tankosićem, koji je nadgledao njihovu vježbu gađanja u Beogradu. ¹⁹² Iako to nije bilo ni približno dovoljno za dokazivanje kako je vrh srpske vlade umiješan u ubojstva te kako bi opravdalo austrijsku vojnu akciju, Beč je nove informacije iskoristio kako bi nagovorili Berlin na podršku.

¹⁸⁶ FROMKIN David, n. dj., 156.

¹⁸⁷ Isto

¹⁸⁸ MOMBAUER Annika, *Helmuth von Moltke And The Origins of The First World War*, Cambridge University Press, 2001., 182.

¹⁸⁹ CLARK Christopher, n. dj., 345.

¹⁹⁰ Isto, 356.

¹⁹¹ Atentatori su bili raspoređeni diljem rute kojom je prolazila kolona na čelu s nadvojvodom Franjom Ferdinandom. Osim Gavrila Principa, koji je povukao okidač, atentatori su bili: Muhamed Mehmedbašić, Nedjeljko Čabrinović, Vasa Čubrilović, Cvetko Popović, Trifko Grabež i Danilo Ilić.

¹⁹² WILLIAMSON R. Samuel Jr., n. dj., 193.

Dana 3. srpnja održana je skromna pogrebna ceremonija nadvojvode Franje Ferdinanda i njegove supruge Sofije. S obzirom da se njemački car Vilim nije pojavio na pogrebu iz sigurnosnih razloga, bečki politički vrh konačno je donio odluku o slanju diplomatske misije u Berlin. Već sutradan, 4. srpnja, Berchtold je poslao telegraf austro-ugarskom ambasadoru u Berlinu, grofu Szögyényju, o dolasku šefa kabineta Ministarstva vanjskih poslova, grofa Alexandera Hoyosa.¹⁹³ Odabir Hoyosa bio je važan zbog toga jer je Beč tako poslao nedvosmisleni ratni poruku budući da je za Hoyosa odnos s Njemačkom bio garancija austro-ugarske sigurnosti i preduvjet za vođenje aktivne politike na Balkanu. Nijemci ovu poruku nisu mogli pogrešno protumačiti jer je Hoyos, a to je najvažnije od svega, bio osoba koja je od samog početka navijala za ratnu opciju.¹⁹⁴ Dodatno, Berchtold je iskoristio ovu misiju kako bi istisnuo mađarskog premijera Istvána Tiszu iz procesa donošenja odluka i učinio je sve u njegovoj moći da se vanjska politika Dvojne monarhije odlučno okrene rješavanju problema na svojim jugoistočnim granicama.

U Berlinu je Hoyos bio naoružan detaljnim uputama i jednim memorandumom te vlastoručnim pismom cara Franje Josipa za *Kaisera*.¹⁹⁵ Opširno pismo austrijski car završava tvrdnjom kako Srbiju treba ukloniti kao faktor političke moći na Balkanu, a Franjo Josip time se nada kako će se car Vilim složiti s njegovim tvrdnjama da je nemoguće pomirenje između Austro-Ugarske i Srbije te da se politika mira europskih vladara ugrožava sve dok u Beogradu nekažnjeno djeluje žarište zločinačke propagande.¹⁹⁶ Već sutradan, 5. srpnja, grof Szögyény u pismu grofu Berchtoldu govori sljedeće: „*Kaiser* me ovlastio da obavijestim naše Milostivo Veličanstvo da se u ovom slučaju, kao i u svim drugim slučajevima može osloniti na punu podršku Njemačke. (...) No, on je mišljenja da akciju nipošto ne treba odgađati. Ruski stav će, nesumnjivo, biti neprijateljski, no za to se on godinama pripremao i ako bi rat između Austro-Ugarske i Srbije bio neizbježan, možemo biti uvjereni da će Njemačka, naš stari i vjerni saveznik, biti na našoj strani. Rusija u ovom času nipošto nije pripremljena za rat. (...) Utvrdimo li uistinu nužnost ratne akcije protiv Srbije, njemu bi bilo žao ako ne bismo iskoristili sadašnji trenutak koji je za nas u potpunosti povoljan“.¹⁹⁷ Iz napisanoga je vidljivo kako je Austro-Ugarska osigurala podršku Njemačke, ukoliko se uključi u rat sa Srbijom. Upravo zato su

¹⁹³ WILLIAMSON R. Samuel Jr., n. dj., 195.

¹⁹⁴ CLARK Christopher, n. dj., 347.

¹⁹⁵ „I Ti ćeš se jamačno uvjeriti, nakon nedavnih strašnih događanja u Bosni, kako više nema ni govora o premošćivanju razlika koje su nas razdvajale od Srbije i da će politika očuvanja mira koju vode svi europski monarsi biti ugrožena dokle god to žarište kriminalne agitacije u Beogradu ne bude ugašeno.“ CLARK Christopher, n. dj., 347.

¹⁹⁶ KARDUM Livia, n. dj., 65.

¹⁹⁷ MOMBAUER Annika, n. dj., 32.

pojedini političari unutar Monarhije požurivali sukob. U trenutku dok je Berchtold čitao ovo pismo, dojmovi o atentatu još uvijek se nisu slegli i za trenutak se činilo da je perspektiva *moralne osvete* i lokaliziranja sukoba sa Srbijom ostvariva. Njemački stav prema Austro-Ugarskoj bio je važan zbog Rusije, koja za vrijeme Aneksijske krize (1908. – 1909.) nije bila u mogućnosti vojno podržati Srbiju. Stoga su 1912. podržali stvaranje srpsko-bugarskog Balkanskog saveza, koji je napao Tursku u Prvom balkanskom ratu, i mobilizirali tisuće vojnika kako bi Austro-Ugarsku odvratili od intervencije. Austro-Ugarsko vodstvo polazilo je 1914. od pretpostavke da rat sa Srbijom znači i rat sa Rusijom.¹⁹⁸ U srpnju 1914. godine ruska vojna moć bila je kud i kamo veća za razliku od razdoblja Aneksijske krize.

Bezuvjetna njemačka podrška Austriji službeno je donesena 6. srpnja, a u povijesti se često naziva *bjanko-čekom*. Car Vilim pružio je podršku Austriji bez obzira na to kakvu odluku donese te da to može činiti bez straha od Ruske intervencije, dok je jedini zahtjev bio taj da austrijsko djelovanje bude promptno. Nakon donesenog sporazuma, car Vilim je iskreno sumnjao kako postoji mogućnost izbijanja svjetskog rata. Dao je odriješene ruke Austriji baš zato jer je vjerovao kako zbog toga neće doći do rata. Paradoksalno, njegovi generali su ovaj sporazum prihvaćali jer su bili uvjereni kako će zbog njega rat izbiti.¹⁹⁹ Naposljetku, čini se kako nije bilo previše razlike između Beča i Berlina.

Njemačka bezuvjetna podrška Austriji počivala je na dvije pretpostavke. Prema prvoj, Rusija će se suzdržati od intervencije, dopustit će Dvojnoj monarhiji da riješi svoje nesuglasice sa Srbijom, a kasnije će možda diplomatski reagirati uz podršku jedne ili više velikih sila. Bio je to scenarij koji su u njemačkom političkom vrhu smatrali najizglednijim. Druga pretpostavka, koju su u Berlinu smatrali manje vjerojatnom, zasniva se na tome da će Rusija, unatoč vlastitoj vojnoj inferiornosti, osporiti Austriji pravo obračuna sa Srbijom i u konačnici će vojno intervenirati. U svakom slučaju, ako bi došlo do rata, za Njemačku bi svakako bilo bolje da počne odmah.²⁰⁰

Nakon sastanka sa grofom Hoyosom, njemački donositelji odluka napustili su Berlin i otišli na godišnje odmore. Bio je to potez kojim su željeli smanjiti nabujale tenzije te zavarati protivničke strane tijekom srpnja. Također, Nijemci su se tijekom cijele Srpanjske krize tvrdoglavo držali svoje politike lokaliziranja sukoba, a odlazak na odmor usred krize smatrali su jednim od uvjeta za uspješnu lokalizaciju austrijsko-srpskog sukoba. Bethmann-Hollweg

¹⁹⁸ STEVENSON David, n. dj., 61.

¹⁹⁹ FROMKIN David, n. dj., 160.

²⁰⁰ CLARK Christopher, n. dj., 360.

preporučio je *Kaiseru* Vilimu da ode na planirano krstarenje Baltikom. Iz istog razloga su i ostali viši vojni zapovjednici napustili njemačku prijestolnicu. Načelnik Glavnog stožera, Helmuth von Moltke i admiral von Tripitz već su bili na godišnjem odmoru, a ministar rata, Erich von Falkenhayn, također je planirao uskoro slijediti njihov primjer.²⁰¹

Najbliži savjetnik i prijatelj njemačkoga kancelara Bethmann-Hollwega, diplomat i filozof Kurt Riezler, zapisao je u svoj dnevnik kancelarova razmišljanja od bezuvjetnoj njemačkoj podršci Austro-Ugarskoj: „Kancelar govori o teškim odlukama. Ubojstvu Franje Ferdinanda. Umješnosti službene Srbije. Želji Austrije da reagira. Pismu Franje Josipa u kojemu se raspituje o spremnosti saveza na reakciju. To je naša stara dilema, koja vrijedi za svako austrijsko djelovanje na Balkanu. Ako ih potaknemo, reći će da smo ih mi gurnuli u to. Ako im savjetujemo da ne poduzimaju akciju, reći će da smo ih ostavili na cjedilu. A onda će prići zapadnim silama koje ih čekaju raširenih ruku i izgubit ćemo posljednjeg logičnog saveznika“.²⁰²

Možemo postaviti legitimno pitanje: je li njemačka podrška Austriji 1914. vrijedila jednako kao i 1909. godine? Retrospektivno, odgovor je negativan. Međutim, ako je Beč i Berlin osim čiste potrebe išta spajalo, onda je to bila perspektiva u kojoj odugovlačenje rata nikako nije poželjno. Dobro obavješteni krugovi oko *Kaisera* Vilima bili su i te kako svjesni činjenice da će Rusija i Francuska u roku dvije ili tri godine biti spremne za rat, a njemački ratni plan teško bi u tom slučaju bio ostvariv jer podrazumijeva brzo slamanje Francuske na zapadu, dok Rusija još nije gotova s mobilizacijom. Rusija je sada spremnija za rat, ali nije spremna sama se nositi s Njemačkom, koju već godinama proganja *kompleks okruženosti* koji je do sada već poprimio razinu opsesije i potpuno iracionalnog straha. Drugim riječima, u ratu koji bi se sada vodio, Centralne sile još su uvijek imale priliku odnijeti pobjedu. Međutim, za nekoliko godina razlika u naoružanju dosegla bi točku u kojoj bi sile Antante bile gotovo nepobjedive.²⁰³ Stoga, ako su početni koraci Beča značili osigurati njemačku podršku, tada njemački *bjanko-ček*, odnosno pismo grofa Szögyényja, možemo smatrati početnim koracima prema ratnom sukobu.

²⁰¹ Isto, 442.

²⁰² Isto, 364.

²⁰³ Isto, 358.

7.5. Velika Britanija i Francuska u prvim tjednima Srpanjske krize

„Otkako sam u Ministarstvu vanjskih poslova, vode nisu bile ovako mirne“, pisao je britanski diplomat Arthur Nicolson u ljeto 1914. godine.²⁰⁴ U Velikoj Britaniji glavna preokupacija za vrijeme srpnja 1914. bilo je Irsko pitanje,²⁰⁵ stoga su događajima na Balkanu posvećivali onoliko pažnje koliko su smatrali da je potrebno, ne pridavajući im preveliku pozornost. Irsko pitanje postalo je toliko kritično da je čak i njemačka vojna oligarhija (pogrešno) zaključila kako Velika Britanija neće moći sudjelovati u eventualnom europskom vojnom sukobu.²⁰⁶ Štoviše, britanski vojni vrh procjenjivao je kako se problem Irske može riješiti isključivo uz maksimalan angažman ionako preopterećenih britanskih Ekspedicijskih snaga.²⁰⁷

Dodatan razlog zašto je britanska javnost većinski ignorirala sve napetiji razvoj političke situacije na Balkanu bio je u tome što su sve prijašnje europske krize ipak okončane na miroljubiv način. Iz perspektive Londona, Srpanjska kriza bila je samo jedna u neprestanom nizu europskih političkih nesporazuma.²⁰⁸ Iako Sarajevski atentat nije pobudio preveliko zanimanje u Velikoj Britaniji, ministar vanjskih poslova, Sir Edward Grey, pokazao je teoretsko zanimanje za događaje na Balkanu. Svoje stavove obrazlagao je time da britansko javno mnijenje nikada neće prihvatiti ulazak Britanije u rat na strani srpskog agresora. S druge strane,

²⁰⁴ STEINER Zara S., *Britain and the Origins of the First World War*, Macmillan Education LTD, 1977., 215.

²⁰⁵ „Velika Britanija se hrvala s irskim problemom još od 1885. godine, ali se pitanje Irske aktualiziralo 1910. – 1911. godine. Tada se Velika Britanija našla u teškoj ustavnoj krizi kad je Dom lordova odbacio vladin prijedlog proračuna, to svoje ustavno pravo da odbaci financijski zakon koji je predložila vlada, koja ima potporu na slobodnim izborima izabranoga Donjeg doma, Dom lordova, sa svojim nasljednim aristokratskim članstvom, ovom prigodom iskoristio je prvi put nakon 200 godina. (...) Dom lordova bio je bastion britanske tradicije i protivio se svim promjenama, pogotovo onima koje su se izravno sukobljavale s interesima njegova članstva, a jedno od takvih „vrućih“ pitanja bio je problem Irske. Uz pomoć kralja Đure V. i vladine koalicije liberala i irskih poslanika (...) slomljen je Dom lordova i uveden zakon kojim se ograničavaju njegove ovlasti na taj način da više neće moći ni dopuniti niti odbaciti financijske zakone, a ostale zakonske prijedloge odložiti samo dva puta, kako bi nakon trećeg izglasavanja u Donjem domu bili prihvaćeni bez suglasnosti Doma lordova. Tada se pojavila mogućnost da se i Irci izbore za svoje nacionalno pravo. Dom lordova više nije mogao unedogled blokirati irske zahtjeve već ih samo odugovlačiti. Ostalo je samo pitanje vremena kad će vladajući liberali, ovisni o pomoći irskih poslanika, početi rješavati te probleme. A da je to pitanje krajnje urgentno, postalo je očito kad su se osim irskog pokreta „Sinn-Fein“, pojavila i neka druga udruženja i partije kao npr. „Irsko republikansko bratstvo“ i „Republikanska socijalistička partija“, koje su otvoreno istaknule zahtjeve za odcjepljenjem Irske od Velike Britanije. Budući da tako nešto ne bi „prošlo“ u Velikoj Britaniji, irski parlamentarci kompromisno su pristali na Projekt o samoupravi (1912. godine) koji Irskoj daje vlastiti parlament sa senatom, s tim što nema pravo osnivati državnu vjeru, baviti se carinama, vojnim i pomorskim pitanjima. (...) U samoj Irskoj većina stanovništva je katoličke vjere (oko tri milijuna), a u sjevernoj pokrajini Ulster živi milijun irskih protestanata koji nisu htjeli biti obuhvaćeni zakonom o samoupravi. Zato su i svi kompromisni prijedlozi Londona o privremenom isključenju Ulstera pali u vodu, kao i svi kasniji pokušaji da se Ulster i silom privoli na poštovanje izglasanog zakona. Nemoć Londona samo je potaknula obje sukobljene strane da uzmu pravdu u svoje ruke. I na katoličkoj i na protestantskoj strani u Irskoj počele su se formirati vojne grupacije spremne na oružani sukob, koji bi ne samo Irsku već i cijelu Veliku Britaniju gotovo sigurno gurnuo u građanski rat.“ KARDUM Livia, n. dj., 18. – 19.

²⁰⁶ Isto, 19.

²⁰⁷ STEINER Zara S., n. dj., 215.

²⁰⁸ Isto, 217.

nije odavao znakove kako Rusiji namjerava postaviti prevelika ograničenja glede austrijsko-srpske krize.²⁰⁹ Dana 6. srpnja, njemački ambasador u Londonu, knez Karl Max von Lichnowsky,²¹⁰ upozorio je Greya da usmjeri rusku politiku prema tome da ne pomogne Srbiji u sporu s Austro-Ugarskom. Grey mu je odgovorio kako Velika Britanija nema potpisane nikakve tajne ugovore sa Francuskom ili Rusijom koji bi joj omogućili da sputava slobodno djelovanje bilo koje od njih, što je u osnovi i bio prvotni dogovor između članica Antante. Britanski ministar vanjskih poslova tek je upozorio Lichnowskog da bi se Velika Britanija u slučaju izbijanja rata našla u neugodnoj situaciji.²¹¹ Neodređenost Velike Britanije bilo je nešto što je najbolje opisivalo politiku Londona tijekom velikog dijela Srpanjske krize.

Ako je u Velikoj Britaniji zanimanje za događaje na Balkanu bilo mizerno, tada je u Francuskoj bilo posve nepostojeće.²¹² Francuska javnost u potpunosti je bila okrenuta spektakularnom suđenju *madamé* Henriette Caillaux, supruzi francuskog ministra financija, Josepha Caillauxa. Naime, 16. ožujka 1914. gospođa Caillaux ispalila je šest metaka u Gastona Calmettea, glavnog urednika *Le Figaroa*, vodećih francuskih konzervativnih novina. Razlog ubojstvu bila neprijateljska medijska kampanja koju je Calmette mjesecima vodio protiv francuskog ministra. Ubojstvo je postalo apsolutna senzacija u Francuskoj budući da je ispreplitalo seksualni skandal i zločin iz strasti. Niti jedan detalj nije ostao neispričan, a ova priča je, prirodno, prodavala novine.²¹³ Suđenje Henriette Caillaux počelo je 20. srpnja, a francuska javnost tako je ostala potpuno nesvjesna događaja koji su uskoro postali sudbonosni za povijest Europe. Suđenje je okončano 28. srpnja te je gospođa Caillaux proglašena krivom, doduše, ne za ubojstvo s predumišljajem, već za ubojstvo iz strasti. Ovo je znakovito jer čak i na samom vrhuncu krize poznate francuske novine *Le Temps* ovom suđenju posvećuju više prostora nego europskoj krizi koja je ušla u svoj zenit. K tome, 31. srpnja ubijen je Jean Jaurés, predsjednik Socijalističke stranke te glavni branitelj satnika Dreyfusa i općenito jedan od

²⁰⁹ CLARK Christopher, n. dj., 354.

²¹⁰ „Lichnowsky je pripadao onomu političkom krugu u Njemačkoj koji nije bezrezervno odobravao austrougarsku politiku i austro-njemački savez. U više je navrata upozoravao svoga kancelara [Bethmann-Hollwega, op. a] na opasnosti koje iz toga proizlaze. Smatrao je potpuno nemogućim da Austro-Ugarska ratom protiv Srbije povрати svoj poljuljani ugled, jer bit problema nije u samoj Srbiji već u neriješenom srpsko-hrvatskom pitanju unutar Dvojne monarhije. (...) Zbog toga bi trebalo preispitati je li pametno da Njemačka podupire avanturističku politiku Austro-Ugarske, koja neće dovesti ni do radikalnog rješenja postojećeg problema, niti do uništenja velikosrpskog pokreta.“ KARDUM Livia, n. dj., 66. – 67.

²¹¹ Isto, 67.

²¹² KEIGER John F. V., n. dj., 145.

²¹³ BLOM Philipp, *Vrtoglave godine. Europa, 1900. – 1914.*, Zagreb, 2015., 487. – 488.

najcjenjenijih francuskih političara. Ironično, ovi su zločini više opterećivali francusku javnost od ubojstva koje je, naposljetku, odvelo Europu u sukob.²¹⁴

Dana 4. srpnja 1914., francuski predsjednik Raymond Poincaré na sastanku s austrijskim ambasadorom u Parizu usporedio je ubojstva u Sarajevu s događajem iz 1894. godine, kada je talijanski anarhist ubio tadašnjeg francuskog predsjednika Sadia Carnota. Poincaré je ovime naizgled izrazio suosjećanje, ali mu je stvarna namjera bila prikazati sarajevski atentat kao čin pojedinca za koji se ne može smatrati odgovornom jednu suverenu državu.²¹⁵ Istodobno, smatrao je kako je dužnost Srbije u konačnici ipak maksimalno poduprijeti austrougarsku sudsku istragu i potragu za eventualnim krivcima.

7.5.1. Reakcije u Srbiji i podrška Rusije

Srbija je bila ohrabrena uzavrelim nacionalizmom koji nije poznao granice. Austro-Ugarska označena je kao najveći neprijatelj ujedinjenja svih Srba, a srpski tisak bjesomučno je napadao Austro-Ugarsku, veličao i slavio atentatore kao žrtve i mučenike za svetu stvar. Teško je i opisati koliko je srpsko javno mnijenje zadavalo problema srpskim poslanicima diljem Europe. Primjerice, Jovan M. Jovanović, srpski poslanik u Beču, već 29. lipnja piše premijeru Nikoli Pašiću kako „Bečka štampa tvrdi da je sudska istraga već pokazala da je sarajevski zločin pripremljen u Beogradu; nadalje, da je čitava zavjera u širem smislu organizirana u Beogradu, među omladinom inspiriranom idejom o Velikoj Srbiji, kao i da beogradska štampa pobuđuje javno mnijenje objavljujući članke o nepodnošljivim uvjetima u Bosni“.²¹⁶ Dana 30. lipnja, srpski otpravnik poslova u Berlinu telegrafom upozorava srpsku vladu kako u Njemačkoj raste neprijateljstvo javnog mnijenja prema Srbiji na temelju novinskih natpisa koji dolaze iz Beča.²¹⁷

Srpsko javno mnijenje niti najmanje nije išlo u prilog diplomatskom sporazumu s Austro-Ugarskom. Na Kosovu polju bila je planirana velika proslava Vidovdana, a austrijski konzul izvijestio je kako je masa reagirala na novosti iz Sarajeva sa ushićenjem „koje mogu opisati nikako drugačije do li zvjerski“.²¹⁸ Dodatno, srpski dvor prvotno je objavio šest tjedana žalosti zbog ubojstva nadvojvode Ferdinanda, koja je ubrzo preinačena na samo osam dana službene

²¹⁴ Isto, 493.

²¹⁵ CLARK Christopher, n. dj., 353.

²¹⁶ Srbija – Plava knjiga (1914.), br. 1 (<http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/dipl-tradicija/istorijski-diplomatski-dokumenti/1293--1914?lang=lat>, pristup 4. siječnja 2016.)

²¹⁷ Isto, br. 3

²¹⁸ CLARK Christopher, n. dj., 335.

žalosti. Ipak, službenom proglasu proturječila je stvarnost – ulice i kafići bile su prepune patriota koji su slavili atentatore.²¹⁹

Niti srpski politički vrh nije išao u susret Beču. Dana 29. lipnja Pašić je upozorio da Srbi „neće oklijevati obraniti se i ispuniti svoju dužnost“ ukoliko Austrijanci iskoriste događanja u Sarajevu za svoju intervenciju.²²⁰ Sljedećeg dana srpski poslanik u Beču Jovanović pisao je kako je u razgovoru sa grofom Berchtoldom nastojao objasniti da „srpska kraljevska vlada najenergičnije osuđuje sarajevski zločin i sa svoje strane će svakako najlojalnije učiniti sve da dokaže da neće tolerirati da se na njenom teritoriju vrši bilo kakva agitacija ili ilegalne radnje“.²²¹ Srpski otpravnik poslova u Carigradu Đorđević istoga dana navodi kako je u razgovoru s austrougarskim ambasadorom izrazio želju da događaji u Sarajevu „neće nepovoljno utjecati na odnose između Srbije i Austro-Ugarske u kojima je u posljednje vrijeme došlo do znatnog poboljšanja“.²²² Dana 1. srpnja, srpski poslanik u Londonu Bošković piše: „Zasnivajući svoje informacije na izvještajima iz austrijskih izvora, gotovo svi engleski listovi pripisuju sarajevski zločin djelovanju srpskih revolucionara“.²²³ Istoga dana Pašić je svim poslanstvima Kraljevine Srbije pisao kako je austrijski i mađarski tisak svim silama protiv Srbije, koju isključivo krive za sarajevski zločin. Dodaje kako je u samoj Srbiji sarajevski zločin najstrože osuđen u svim društvenim slojevima u smislu da su svi, službeno i neslužbeno, odmah uvidjeli kako će taj zločin biti štetan ne samo za dobre odnose s Austro-Ugarskom, već jednako tako i za sve građane Srbije.²²⁴

Posebno opasni za srpsku vladu bili su novinski tekstovi u kojima se tvrdilo kako je Beograd unaprijed upozorio Beč o zavjeri protiv nadvojvode. Njihova opasnost bila je u tome što je sadržavala elemente istine. Nacionalizmom opijena srpska propaganda protiv Austro-Ugarske dodatno je učvrstila uvjerenje Dvojne monarhije da će konci zavjere u konačnici dovesti do same srpske prijestolnice, što se u početku temeljilo na pretpostavkama.²²⁵

Beč nije niti izdaleka bio uvjeren Pašićevim riječima kako su svi građani Srbije optužili zločin. Jovan Jovanović, srpski poslanik u Beču, 3. srpnja upozorava srpskog premjera da je austrijska vlada pod snažnim dojmom toga kako beogradski tisak ne podliježe nikakvoj kontroli

²¹⁹ Isto

²²⁰ Isto, 337.

²²¹ Srbija – Plava knjiga (1914.), br. 5

²²² Isto, br. 6

²²³ Isto, br. 7

²²⁴ Isto, br. 8

²²⁵ KARDUM Livia, n. dj., 66.

te da je stvorio neraspoloženje prema Monarhiji.²²⁶ O važnosti javnog mnijenja u Srbiji piše 4. srpnja i poslanik u Petrogradu, Miroslav Spalajković: „Ministar vanjskih poslova [Sazonov, op. a.] mi je rekao da će nasilje koje se vrši nad Srbima u Bosni povećati simpatije Europe prema nama. On je mišljenja da optužbe Beča protiv nas neće biti uzete kao vjerodostojne. Najvažnije je da javno mnijenje u Srbiji ostane mirno“.²²⁷ Ipak, postojalo je malo toga što su srpske vlasti mogle učiniti da bi smirile uzavrelo javno mnijenje. Tisak u Srbiji bio je siva zona.²²⁸

Konačno, nakon njemačkog *bjanko-čeka* upozorenja srpskog poslanika u Beču Jovanovića postala su itekako ozbiljna. Dana 7. srpnja piše: „Što se njih tiče, jedna stvar je očigledna: bez obzira na to da li će se dokazati ili ne da je zločin inspiriran i pripremljen u Beogradu, oni moraju ranije ili kasnije riješiti pitanje tzv. velikosrpske agitacije unutar Habsburške Monarhije. (...) U tom pogledu, Austro-Ugarska mora izabrati jedan od sljedećih smjerova: da smatra nasilje u Sarajevu kao nacionalnu nesreću i kao zločin koji treba riješiti u skladu sa pribavljenim dokazima (...); ili da se zločin u Sarajevu tretira kao pan-srpska, južnoslavenska i pan-slavenska zavjera, pri čemu će se manifestirati sva moguća mržnja prema slavenstvu, koja je do sada suzbijana. Ima mnogo indicija da se na utjecajne krugove djeluje tako da prihvate ovaj drugi smjer“.²²⁹

Beč se pripremao na kažnjavanje Srbije, ali u prvim tjednima Srpanjske krize perspektiva lokaliziranja sukoba sa Srbijom još je uvijek bila otvorena. Ipak, ubrzo je i to postalo nemoguće s obzirom da se ruska diplomacija odmah uznemirila zbog mišljenja Beča da će obračun sa Srbijom proći bez svjetskog sukoba. Rusija bi ovaj put *morala* braniti Srbiju, bez obzira na vlastitu vojnu slabost. U Petrogradu su smatrali kako nije moguće da se krivica za zločin koji su počinili nezreli anarhisti pripiše cijeloj jednoj naciji.²³⁰ Ironično, njemački *Kaiser* Vilim prije odlaska na krstarenje jednom generalu je rekao: „Ne vjerujem da se krećemo ka velikom ratu. U tom slučaju [ruski, op. a.] car ne bi stao na stranu ubojice princa. Pored toga, Francuska i Rusija nisu spremne za rat“.²³¹

Ruski ministar vanjskih poslova, Sergey Sazonov smatrao je kako nikada neće biti predložen nikakav dokaz o tome da je srpska vlada tolerirala okolnosti koje su dovele do atentata u Sarajevu. Stavljanje Rusije u ovaj široki kontekst izrazito je važno za razumijevanje ove

²²⁶ Srbija – Plava knjiga (1914.), br. 12

²²⁷ Isto, br. 14

²²⁸ CLARK Christopher, n. dj., 336.

²²⁹ Srbija – Plava knjiga (1914.), br. 17

²³⁰ KARDUM Livia, n. dj., 67.

²³¹ MEYER Gerald J., n. dj., 56.

komplikirane političke interakcije jer upravo je Rusija odlučivala kako će reagirati na ono što su smatrali austrougarskom provokacijom, a potezi ostalih velikih sila ovisili su isključivo o ruskoj odluci. Već početkom godine Rusi su prihvatili politički trend pripremanja na rat. U novogodišnjem uvodu vojnog časopisa *Разведчик*, poznatom glasilu carskog Glavnog stožera, stoji pogled na mogućnost rata s Njemačkom: „Ne samo vojnici, već sav ruski narod mora prihvatiti činjenicu da se naoružavamo za rat do istrebljenja s Nijemcima i da njemačke zemlje moraju biti uništene, makar nas to koštalo stotina tisuća života“.²³² Dana 13. lipnja uznemirujuće je bilo izdanje jednih dnevnih novina s udarnim naslovom: „Mi smo spremni. I Francuska mora biti spremna“. Ovaj naslov brzo se proširio i Njemačkom i Francuskom, a car Vilim napisao je na marginama: „Ha! Barem su Rusi spustili karte na stol! Svakom Nijemcu koji još ne vjeruje u rusko-galsko nastojanje da uskoro uđe u rat sa nama (...) mjesto je u duševnoj bolnici u Daldorfu!“²³³

7.6. Priprema ultimatumu Srbiji

Već dan nakon njemačkog *bjanko-čeka*, 7. srpnja, okupio se austrijski politički vrh kako bi razradio detaljnu strategiju. Sastanak je ubrzo pokazao kako su svi ministri, osim Tisze, zastupali diplomatski obračun protiv Srbije koji je zapravo značio rat.²³⁴ S obzirom da je raspored karata ostao jednak onome prije njemačke podrške, sljedeći konsenzus nastao je upravo nakon prijedloga mađarskog premijera. Naime, Tisza se složio sa prevladavajućim gledištem prema kojemu srpski tisak zajedno sa rezultatima policijske istrage daju povod Dvojnoj monarhiji za vojni napad. Međutim, ustrajao je na tome da se prije takvog radikalnog poteza moraju iscrpiti sve diplomatske mogućnosti. Drugim riječima, Beogradu je potrebno postaviti ultimatum čiji zahtjevi moraju biti „čvrsti, ali popustljivi“.²³⁵ Čak je i u situaciji u kojoj je austrijski politički vrh postigao slaganje o daljnjim koracima moralo doći do kompromisa. Dokument koji je bio skiciran službeno se u austrijskim krugovima nazivao *notom sa vremenskim rokom*, a ne ultimatumom.²³⁶

Nekoliko elemenata igralo je važnu ulogu u Beču prilikom donošenja odluka. Prvo, njemačka podrška dala je austrijskoj vanjskoj politici slobodu djelovanja te nitko nije osjećao pritisak zbog odluke koju je bilo potrebno donijeti, iako nije ispoštovan jedini njemački zahtjev,

²³² CLARK Christopher, n. dj., 56.

²³³ Isto, 362.

²³⁴ WILLIAMSON R. Samuel Jr., n. dj., 198.

²³⁵ CLARK Christopher, n. dj., 365.

²³⁶ MEYER Gerald J., n. dj., 59.

onaj o brzini djelovanja. Drugo, dokazi koji su pristizali iz Sarajeva sve više su upućivali na to da je sam vrh srpske vlade upleten u ovu zavjeru, što je pojačalo dojam Beča o ispravnosti vlastitoga djelovanja. Konačno, zapanjujuće je kako niti na jednom sastanku nije bilo govora o tome može li se Rusiju nagovoriti da ostane po strani u predstojećem sukobu. Beč je riskirao rat bez obzira na njegove posljedice.²³⁷

Dana 10. srpnja počela je izrada nacrtu ultimatumu te je odlučeno da će se o konačnoj verziji raspravljati na sastanku koji će biti održan 19. srpnja.²³⁸ Iako je prijedlog mađarskog premijera o slanju ultimatumu prihvaćen, ministri se nisu slagali s Tiszom o *popustljivosti* sadržaja ultimatumu. Štoviše, ultimatum je trebao biti takvoga sadržaja koji bi bio prihvatljiv europskoj javnosti, ali istovremeno dovoljno oštar kako bi se osiguralo da ga Srbija nikada ne bi u potpunosti prihvatila što bi otvorilo put za radikalno rješenje – vojnu intervenciju. Raspravljalo se i o iznenadnom napadu na Srbiju, bez objave rata, ali je uskoro i ovo odbačeno jer je vojska, pored spore mobilizacije, bila na žetvenom dopustu diljem Monarhije, a procjenjivalo se kako će na raspolaganju biti tek 25. srpnja.²³⁹ Dana 14. srpnja odlučeno je datum predaje ultimatumu Srbiji. Dodatna važnost toga bila je u tome što je ultimatum trebao biti uručen u trenutku dok su francuski predsjednik Poincaré i njegov novi predsjednik vlade, René Viviani, na povratku sa državnog posjeta Petrogradu, koji je bio planiran za period između 20. i 23. srpnja.²⁴⁰

Istoga dana, 14. srpnja, grof Burián, mađarski poslanik u Beču, ponudio je ključne argumente pod čijom je težinom István Tisza dao pristanak na ionako većinsku potporu *skorom* austrougarskom djelovanju. Naime, Burián je upozorio Tiszu kako će neuspjeh u rješavanju srpskog pitanja samo dodatno pogoršati problem Rumunja u Transilvaniji. Drugim riječima, ulazak u sukob sa Srbijom povoljan je za Mađarsku jer može spriječiti buduće rumunjske zahtjeve za mađarskim teritorijem. Uzevši u obzir navedene argumente, kao i obećanja da Austro-Ugarska neće anektirati dodatna južnoslavenska područja, da će Rumunjska ostati neutralna i posebice vijestima da Njemačka podržava vojnu akciju protiv Srbije, Tisza je dao pristanak.²⁴¹

²³⁷ WILLIAMSON R. Samuel Jr., n. dj., 199.

²³⁸ FROMKIN David, n. dj., 177.

²³⁹ „U ruralnim dijelovima habsburških zemalja nije se dobro gledalo na odlazak u vojsku tijekom ljeta jer je svaki par snažnih muških ruku bio neophodan kad se pribire ljetina. Da bi se ublažio ovaj problem, austrijski Glavni stožer smislio je sustav odsustava zbog žetve: vojnici su odlazili na obiteljska imanja i onda se vraćali u jedinice na vrijeme za ljetne manevre.“ CLARK Christopher, n. dj., 366.

²⁴⁰ WILLIAMSON R. Samuel Jr., n. dj., 200.

²⁴¹ Isto

Kriza se primicala svome vrhuncu, a tajnovitost je postala izuzetno važna jer je bečkom političkom vrhu pružala priliku staviti Beograd pred gotov čin prije nego se članice Antante međusobno dogovore o sadržaju note Srbiji. Upravo je ovo bio razlog inzistiranja da se ultimatum uputi dok su francuski politički vođe na službenom putu. Shodno tome, Berchtold je strogo zabranio austrijskom tisku pisanje o gorućim problemima sa Srbijom.²⁴² Sve do čega je dovela ova naredba bilo je to da austrijska javnost ostane gluha na goruće probleme na svojim jugoistočnim granicama te na užurbanost i nesigurnost u vlastitim političkim redovima. Do trenutka kada je ultimatum upućen, razlozi njegova slanja u javnosti su već bili zaboravljeni.

Nažalost po Austriju, tajnovitost nije dugo bila na snazi. Došlo je do curenja informacija, i to od strane njezine najveće saveznice – Njemačke. Njemački ministar vanjskih poslova, Gottfried von Jagow, 11. srpnja izvijestio je njemačkog ambasadora u Rimu o namjerama Austrije, koji je pak ovu informaciju prenio talijanskom ministru vanjskih poslova San Giulianu. Potonji je ove važne vijesti proslijedio talijanskim veleposlanstvima u Petrograd, Beč i Beograd. Iako su Austrijanci presreli talijanske poruke, bili su sigurni u to kako su ove informacije došle u ruke Rusije, u čitavoj Europi nenadmašne u dešifriranju.²⁴³ Saznavši za austrijske namjere, ruski car uputio je komentar: „Po mom mišljenju, nijedna zemlja ne može postavljati zahtjeve drugoj zemlji, osim ako nije odlučila započeti rat“.²⁴⁴ Rusija je zajedno sa svojim saveznicima već 20. srpnja, tri dana prije isporuke ultimatumu Beogradu, bila posve upoznata s austrijskim namjerama. Ruski ministar vanjskih poslova Sazonov obavijestio je ruskog ambasadora u Beču o austrijskim nakanama uputivši ga da ljubazno, ali jasno, upozori Austrijance koliko opasnosti takva mjera nosi sa sobom.²⁴⁵ O svemu je bio obaviješten i srpski premijer Nikola Pašić koji je poslao kružno pismo svim srpskim poslanstvima: „Ne možemo prihvatiti te zahtjeve koje nijedna zemlja koja poštuje vlastitu nezavisnost i dostojanstvo ne bi prihvatila“.²⁴⁶ Srpski poslanik u Beču, Jovan Jovanović, u pismu 20. srpnja upozorava Beograd kako nema mjesta optimizmu: „Veoma je teško, u stvari gotovo nemoguće, utvrditi bilo što pozitivno ovdje u smislu stvarnih namjera Austro-Ugarske. Dane su upute da se očuva apsolutna tajnost svega što se poduzima. Sudeći po člancima u našim listovima, Beograd zauzima optimističan stav o neriješenim pitanjima sa Austro-Ugarskom. Međutim, nema mjesta

²⁴² CLARK Christopher, n. dj., 367.

²⁴³ WILLIAMSON R. Samuel Jr., 201.

²⁴⁴ CLARK Christopher, n. dj., 368.

²⁴⁵ KEIGER John F. V., n. dj., 152.

²⁴⁶ CLARK Christopher, n. dj., 368.

za optimizam. Nema sumnje da Austro-Ugarska vrši pripreme ozbiljnog karaktera. Ono čega se najviše treba bojati (...) je to da se Austrija priprema za rat protiv Srbije“.²⁴⁷

Konačno, 19. srpnja u privatnoj rezidenciji grofa Berchtolda sastao se ministarski savjet s ciljem raspravljanja o konačnom tekstu note, odnosno ultimatumu Srbiji. O tome koliko je bečki politički vrh ozbiljno shvaćao ovaj sastanak dovoljno govori činjenica da su svi ministri doputovali na mjesto sastanka u neoznačenim vozilima, kako ne bi bili primijećeni. Ultimatumom je Beč službeno zatražio zadovoljštinu i odštetu, dok je u stvarnosti to bila samo obična prevara budući da je tekst ultimatumu danima unaprijed pomno sastavljan. Ton, sadržaj i forma posebno su odmjereni kako bi se izbjegao dojam da je unaprijed neprihvatljiv.²⁴⁸ Ultimatum se sastojao od deset točaka u kojima je Austro-Ugarska, uz prethodno žaljenje i razočarenje što je došlo do ovakve situacije, tražila od Kraljevine Srbije zabranu svih novina koji raspiruju mržnju prema Monarhiji, raspuštanje *Narodne Odbrane* i konfisciranje svih njezinih sredstava, izbacivanje iz nastave svih elemenata koji bi mogli poslužiti propagandi protiv Austro-Ugarske, uhićenje majora Tankosića i Ciganovića te drugih osoba osumnjičenih u pripremanje atentata. Međutim, posebno su oštre bile note 5. i 6. koje su tražile od Srbije pristajanje na to da austrougarski istražni organi sudjeluju pri suzbijanju velikosrpskih pokreta, kao i pri podizanju optužnica protiv sudionika urote koji prebivaju na srpskom teritoriju.²⁴⁹ Ipak, u ultimatumu Beč nije odavao dojam je li uopće uspio ispratiti trag urote sve do Beograda. Nakon što su se ministri složili o konačnoj formi ultimatumu, 21. srpnja car Franjo Josip stavio je svoj potpis na isti. S obzirom da su Antantini diplomatski predstavnici u Beču vjerovali do posljednjeg trenutka da će austrougarska strana ublažiti svoje zahtjeve, uručenje ultimatumu odjeknulo je poput bombe.²⁵⁰

Austrougarski poslanik u Beogradu, Vladimir Giesl von Gieslingen, predao je ultimatum srpskoj vladi 23. srpnja u osamnaest sati. Srbija je imala rok od četrdeset i osam sati za odgovor, bez pregovora ili rasprave. Bilo kakav odgovor osim slaganja sa svim stavkama ultimatumu značio bi objavu rata. U njemačkim novinama *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, u vrijeme kada je ultimatum poprimio svoj konačan oblik, osvanula je bilješka koju je sročio Gottlieb von Jagow osobno te u kojoj jasno daje do znanja da Njemačka podupire austrougarsku politiku razjašnjavanja svojih odnosa sa Srbijom i kako se nada da će pravodobno popuštanje Srbije

²⁴⁷ Srbija – Plava knjiga (1914.), br. 31

²⁴⁸ RENOUVIN Pierre, n. dj., 149.

²⁴⁹ Srbija – Plava knjiga (1914.), br. 32

²⁵⁰ KARDUM Livia, n. dj., 74.

spriječiti razvoj ozbiljne krize.²⁵¹ Teza Centralnih sila, odnosno njemačka teza, isporučena je svim veleposlanstvima. Nijemci tako govore kako je austrijsko-srpski sukob „lokalna stvar koju trebaju rješavati jedino Austro-Ugarska i Srbija. Svaka intervencija neke druge sile dovela bi, s obzirom na različite obveze saveza, do nepredviđenih posljedica“.²⁵²

7.7. Reakcije na ultimatum

Barun Giesl uručio je ultimatum srpskom ministru financija Lazaru Pačuu kojeg je Pašić imenovao svojim zamjenikom s obzirom da je u trenutku primitka ultimatumu bio u Nišu gdje je vodio kampanju za izbore koji su bili zakazani 14. kolovoza. Odmah potom Paču je poslao telegraf svim poslanstvima Srbije: „Danas popodne (...) poslanik Austro-Ugarske uručio mi je notu koja se odnosi na sarajevski zločin, u kojoj su sadržani zahtjevi vlade Austro-Ugarske i u kojoj se inzistira na odgovoru srpske vlade u roku od dva dana (...). Usmeno me obavijestio da će on i njegovo osoblje napustiti Beograd ukoliko ne primi povoljan odgovor u utvrđenom roku. Budući da su neki ministri odsutni iz Beograda, srpska vlada još nije donijela nikakvu odluku, ali sam u mogućnosti već sada utvrditi da su zahtjevi takvi da ih nijedna srpska vlada ne bi mogla prihvatiti u cjelini“.²⁵³

Austrougarski ultimatum pokrenuo je lavinu reakcija u Europi. Edward Grey izjavio je kako nikada nije vidio teži ultimatum koji je jedna država uputila drugoj nezavisnoj državi. Prvi lord admiraliteta, Winston Churchill, ultimatum opisuje kao „najdrskiji dokument te vrste ikada sročan“.²⁵⁴ Britanska vlada tako je, uz sve svoje unutrašnje probleme, bila primorana uključiti se u krizu na Balkanu. Sir Eyre Crowe, vodeći britanski stručnjak za Njemačku, upozorio je kako su britanski „interesi u ovoj borbi vezani uz Francusku i Rusiju, ali ujedno ne znače posjedovanje Srbije, već se nalaze između Njemačke, koja cilja na političku diktaturu u Europi, i država koje žele zadržati individualnu slobodu“.²⁵⁵ Njemački car smatrao je austrijsku notu izuzetno snažnom, ali još uvijek je bio pri stavu kako ona neće dovesti do rata te da će Srbija ustuknuti.²⁵⁶ Francuski predsjednik Raymond Poincaré saznao je za ultimatum putem loših radio-veza dok se vraćao iz službenog posjeta Rusiji. Nakon rasprave s francuskim premijerom Vivianijem o budućim potezima poslan je telegraf u Petrograd kojim Francuzi daju potporu

²⁵¹ Isto, 70.

²⁵² RENOUVIN Pierre, n. dj., 149.

²⁵³ Srbija – Plava knjiga (1914.) br. 33

²⁵⁴ CLARK Christopher, n. dj., 393.

²⁵⁵ STEINER Zara S., n. dj., 222.

²⁵⁶ FROMKIN David, n. dj., 195.

Rusima uz napomene da bi Srbija trebala prihvatiti onoliko austrijskih zahtjeva koliko im to čast dozvoljava kao i to da zatraži produženje krajnjeg roka za odgovor na dva dana, što će Francuska svesrdno podržati, te da će Antanta u konačnici predložiti svim sukobljenim stranama zahtjev za rješenje krize na međunarodnoj konferenciji.²⁵⁷

Sve izvjesniji austrijsko-srpski sukob ne bi išao na ruku trećoj članici Trojnog saveza – Italiji. Štoviše, Talijani to čak nisu niti krili, što je svojoj vladi u Beogradu potvrdio srpski poslanik u Rimu: „Dobio sam pouzdanu informaciju da je markiz di San Giuliano izjavio austrougarskom ambasadoru da bi svaki korak koji Austrija poduzme protiv Srbije, koji ne bi uzeo u obzir međunarodna razmatranja, naišao na neodobravanje javnog mnijenja u Italiji, kao i da talijanska vlada želi da se nezavisnost Srbije u potpunosti očuva“.²⁵⁸ Drugim riječima, Italiji nije bilo u interesu da se Srbija pokori jer bi tako i sama bila uvučena u sukob na Balkanu. Nadali su se da će u takvom razvoju događaja uspjeti ostati po strani, jer bi tako bili uvučeni u rat protiv Velike Britanije. Na sam dan uručenja ultimatumu u Beču je iskrsnula dilema kakvo će stajalište zauzeti Italija te se tako važnost lokaliziranja sukoba još više povećala. Dodatno, diplomatski uspjeh Njemačke i Austrije u Srpanjskoj krizi doveo bi do toga da bi Italija u Trojnom savezu bila samo *klijent*, ne i saveznik, budući da nije sudjelovala u donošenju odluka.²⁵⁹

Njemačka je istovremeno nastojala uvjeriti Veliku Britaniju i njene saveznike kako je Srbija zaslužila kaznu i stoga je potrebno provesti pritisak na Rusiju da ostane po strani. Britanci nisu upali u zamku. Kada bi Velika Britanija izvršila pritisak na Petrograd, to bi dovelo do raskola britansko-ruskih odnosa, što je bio glavni cilj njemačke politike. Njemački car Vilim bjesnio je zbog politike Velike Britanije: „Nacionalna čast Srbije ne postoji i Njemačka nema prava od Beča tražiti umjerenost za one koji su neprijateljski agitirali i naposljetku učinili ubojstvo.“²⁶⁰

²⁵⁷ KEIGER John F. V., n. dj., 152.

²⁵⁸ Srbija – Plava knjiga (1914.) br. 28

²⁵⁹ BOSWORTH Richard, *Italy and the Approach of the First World War*, New York, 1983., 122.

²⁶⁰ KARDUM Livia, n. dj., 71. – 72.

7.8. Srbija odgovara

U međuvremenu, srpski politički vrh užurbano je počeo pripremati odgovor na ultimatum. Prije svega, bilo je potrebno raspitati se o službenom stavu Rusije. Navečer 23. srpnja Paču i regent Aleksandar posjetili su ruskog poslanika u Beogradu, Vasilija Nikolajeviča Štrandmana,²⁶¹ koji je ponovio kako je prihvaćanje ultimatumu potpuno nemoguće za bilo koju državu koja imalo drži do svoga dostojanstva.²⁶² Istoga dana poslana su dva važna telegrafa. Pašić je zatražio od srpskog poslanika u Petrogradu, Miroslava Spalajkovića, informacije o stajalištu ruske vlade. Bez obzira na ruski stav, Pašić je dodao: „Ako rat bude neizbježan (...), Srbija će ga voditi“.²⁶³ Također, regent Aleksandar poslao je pismo ruskom caru Nikoli u kojemu navodi austrijske zahtjeve te spominje kako je Srbija spremna prihvatiti „one austrougarske zahtjeve koji su u skladu s položajem jedne nezavisne države, kao i one koje nam Vi, Veličanstvo, eventualno savjetujete da ih prihvatimo (...)“.²⁶⁴

Nikola Pašić vratio se u Beograd rano ujutro 24. srpnja te se odmah našao sa ruskim poslanikom. Štrandman mu je iznio gledište kako Srbija ne treba ni prihvatiti ni odbaciti ultimatum, već od Beča zatražiti produženje roka za odgovor. Iako je srpska vlada u jednom trenutku čak razmišljala o prihvaćanju ultimatumu u cijelosti, informacije koje su dolazile iz ruske prijestolnice motivirali su ih na promjenu retorike. Dana 24. srpnja Spalajković piše kako ruski ministar vanjskih poslova Sazonov s gnušanjem osuđuje austrougarski ultimatum. Srpsko prihvaćanje ultimatumu bilo bi, prema stajalištu ruske vlade, jednako samoubojstvu. Također, Sazonov je uvjeravao Spalajkovića, a samim time i Srbiju, da mogu računati na neslužbenu rusku podršku. Na sastanku ruskog političkog vrha Sazonov je istaknuo kako bi eventualno pristajanje Srbije na austrijske zahtjeve značilo urušavanje ruskog utjecaja na Balkanu. Ruski ministri složili su se da iza politike Beča zapravo stoji Berlin. Stoga, službeni Petrograd smatrao je kako se mir može održati čvrstoćom volje, no ukoliko to ne bi bilo dovoljno, tada bi Rusija morala „podnijeti žrtvu koja se od nje traži“.²⁶⁵

Sljedećeg dana, 25. srpnja, u drugom brzojavu Spalajković piše kako je ruski Savjet ministara odlučio poduzeti „energične mjere, čak i mobilizaciju“, kao i to da će uskoro službeno

²⁶¹ Štrandmanov prethodnik, Nikolaj Hartwig, preminuo je 10. srpnja, u jeku Srpanjske krize, što je izazvalo lavinu optužbi na račun Austrije i baruna Giesla kojeg je beogradski tisak optuživao za trovanje Hartwiga. Više o tome pogledati u: CLARK Christopher, n. dj., 370. – 372.

²⁶² CLARK Christopher, n. dj., 397.

²⁶³ Srbija – Plava knjiga (1914.), br. 34

²⁶⁴ Isto, br. 37

²⁶⁵ STEVENSON David, *The Outbreak of the First World War: 1914 in Perspective*, New York, 1997., 21.

objaviti da Rusija uzima Srbiju pod svoje.²⁶⁶ Navečer istoga dana u još jednom brzojavu Spalajković obavještava Beograd o tome da je ruski Glavni stožer spreman učiniti sve što je potrebno kako bi zaštitio Srbiju. Sve je oduševila odlučnost inače melankoličnog ruskog cara Nikole. „U svim slojevima ruskog naroda ovladalo je neopisano oduševljenje prema caru i vladi da se uđe u rat“.²⁶⁷ Važan razlog ruske podrške Srbiji bio je u tome što je sa Kraljevinom Srbijom dijelila pravoslavnu vjeru te slavenski jezik. Rusija je tradicionalno pomagala svojoj slavenskoj braći na Balkanu, a pan-slavenski pokret Rusima je govorio kako imaju povijesnu misiju u zaštiti Slavena. Iako između Rusije i Srbije nije bilo nikakvih međusavezničkih obaveza, ruska vlada propustila je pomoći Beogradu u Aneksijskoj krizi te oko Albanije koncem Drugog balkanskog rata. Razlozi su to koji su itekako prevagnuli na stranu ruske podrške Srbiji koncem srpnja 1914. godine.²⁶⁸

Srpski odgovor na ultimatum bio je „pravo remek-djelo diplomatskog okolišanja“.²⁶⁹ Pomirljivo, uz puno poštovanja, a pokatkad gotovo ponizno Srbija je nastojala uvjeriti Beč, a samim time i Berlin, kako žele poboljšanje austrougarsko-srpskih odnosa i da će spriječiti sve pokušaje da se sa srpskog teritorija ugrožava mir i sigurnost Monarhije. Srbija je prihvatila ultimatum gotovo u cijelosti. Iako su u prvi mah namjeravali bespogovorno prihvatiti austrijsku notu, odustali su od toga u strahu od mogućih otkrića istražnih organa Dvojne monarhije i sukoba s *Crnom rukom*. Odbijen je samo zahtjev da austrijski istražni organi provedu istragu na teritoriju Srbije. Takav zahtjev izravno se kosio sa srpskim Ustavom, a sudjelovanjem austrijskih organa vlasti na teritoriju Srbije integritet kraljevine bio bi narušen.²⁷⁰ Odgovor na ultimatum Berchtold je nazvao „najbriljantnijim primjerom diplomatske vještine“ koji je ikada vidio.²⁷¹

Austro-Ugarska je u ultimatumu bila jasna u tome da mir na Balkanu ovisi isključivo o srpskom cjelokupnom prihvatanju ultimatumu. Dana 25. srpnja Nikola Pašić predao je odgovor austrijskom ambasadoru, barunu Gieslu, koji je već spakirao kofere i spremao se napustiti Beograd. Diplomatski odnosi dviju zemalja prekinuti su, a u Srbiji je na to objavljena opća mobilizacija, dok su vlada i dvor evakuirani iz Beograda.

²⁶⁶ „Mobilizacija će biti javno obznanjena i stupit će na snagu tek kada austrougarska vlada pokuša obuzdati Srbiju oružanom silom. Međutim, tajne pripreme počinju od danas.“ CLARK Christopher, n. dj., 414.

²⁶⁷ CLARK Christopher, n. dj., 398. – 399.

²⁶⁸ STEVENSON David, n. dj., 21.

²⁶⁹ Isto

²⁷⁰ KARDUM Livia, n. dj., 74.

²⁷¹ MEYER Gerald J., n. dj., 68.

Valja istaknuti kako srpsko odbacivanje ultimatumu nije nužno bio posljednji čavao u lijesu europskog mira. Naime, dana 24. srpnja Berchtold u telegramu upućenom austrijskom ambasadoru u Londonu objašnjava da austrijska nota nije predstavljala *de facto* ultimatum, već *notu s vremenskim rokom*. Drugim riječima, nakon isteka vremena za odgovor došlo bi samo do prestanka diplomatskih odnosa sa Srbijom. Berchtold se nadao kako će Srbija popustiti pod pritiskom austrijskih vojnih priprema. Čak bi i naknadno prihvaćanje ultimatumu uspjelo spasiti mir, jedina cijena koju bi beogradska vlada morala platiti bilo je platiti trošak austrijskih vojnih priprema.²⁷²

7.9. Posljednji dani mira i međusavezničke dužnosti

Diplomacija je 26. i 27. srpnja užurbano radila. Srpski poslanik u Petrogradu Spalajković 26. srpnja slao je ohrabrujuće poruke u svoju prijestolnicu kojima obavještava srpsku vladu da je Rusija spremna mobilizirati svoju ogromnu vojsku od 1 700 000 ljudi te kako će započeti energičan napad na Austro-Ugarsku čim ona napadne Srbiju. Optimizmu u Srbiji nije bilo kraja, a Spalajković je dodao: „Po mom mišljenju, ovo nam daje sjajnu priliku da mudro upotrijebimo ovaj događaj i postignemo ujedinjenje svih Srba. Dakle, poželjno je da nas Austro-Ugarska napadne. Ukoliko se to dogodi, naprijed u ime Boga!“²⁷³

Britanski premijer, Herbert Asquith, opisao je svoje dojmove srpskog odgovora na ultimatum u pismu Venetiji Stanley: „Zanimljivo je kako je Austrija, a ne Srbija u pravu. Ali, Austrijanci su među glupavijim ljudima u Europi, a brutalnost onoga što zahtijevaju navest će većinu ljudi na mišljenje da se radi o tome kako jedna velika sila ugnjetava onu manju. U svakom slučaju, ovo je najopasnija situacija u posljednjih četrdeset godina“.²⁷⁴ Dana 26. srpnja britanski ministar vanjskih poslova Edward Grey predložio je njemačkom ambasadoru u Londonu Lichnowskom konferenciju između Velike Britanije, Francuske, Njemačke i Italije kako bi se kriza riješila na miran način. Grey je isti prijedlog uputio i za vrijeme Drugog balkanskog rata kada je konferencijom u Londonu uspostavljen mir na Balkanu, stoga se nadao kako će i ovaj put postići jednak rezultat.²⁷⁵

Lichnowsky je bio oduševljen prijedlogom o čemu je odmah obavijestio Berlin: „Želio bih skrenuti vašu pažnju na značaj Greyjevog prijedloga za posredovanjem u četvero između Rusije

²⁷² CLARK Christopher, n. dj., 403.

²⁷³ Isto

²⁷⁴ FROMKIN David, n. dj., 207.

²⁷⁵ Isto, 197.

i Austrije. U njemu vidim jedinu mogućnost za izbjegavanje svjetskog rata, u kome bismo mi izgubili sve i ne bismo stekli ništa“.²⁷⁶ Teško je i opisati koliko je Lichnowsky ovdje bio u pravu. Njemački ambasador smatrao je da bi njemačka od preventivnog rata protiv Rusije dobila samo još jednog nezadovoljnog neprijatelja na svojim granicama. Ipak, najveća greška koju Njemačka u ovom trenutku može napraviti jest ta da se uvuče u sukob na Balkanu radi Austro-Ugarske, stoga je Njemačkoj čak u interesu obuzdati ratobornost bečkog političkog vrha budući da se, kako je smatrao Lichnowsky, problemi Dvojne monarhije ne mogu riješiti aktivnom vanjskom politikom.²⁷⁷

Bez obzira na upozorenja Lichnowskog, njemački ministar vanjskih poslova von Jagow pritiskao je Berchtolda da požuri mobilizaciju. Ovaj pritisak Berchtold je prenio na načelnika Glavnog stožera von Hötendorfa, osobu koja je toliko puta do sada predlagala ratnu opciju. Međutim, Conradov odgovor bio je nezadovoljavajući za Berchtolda. Načelnik Glavnog stožera procijenio je kako Austrija mora pričekati s objavom rata Srbiji barem do 4. ili 5. kolovoza što je za Berchtolda, a posljedično i za Austriju, bilo neprihvatljivo jer će se diplomatska situacija do tada zasigurno izmijeniti. Iako je njemački *bjanko-ček* prvotno zamišljen kao bezuvjetna podrška Austriji bez obzira kakvu ona odluku donijela, pritisak Berlina iznimno se povećao nakon srpskog odgovora na ultimatum. Ono što je igralo važnu ulogu u takvoj politici bio je ogroman stres s kojim su se tadašnji donositelji odluka morali nositi. Od pružanja *bjanko-čeka* prošlo je tri tjedna, period u kojem je Austrija već trebala pregaziti Srbiju. Njemački plan počeo se raspadati jer stavljanje Europe pred *gotov čin* nije uspjelo. Dodatno, u krizu se uključila i Velika Britanija, dok je Rusija već počela s pripremama za predstojeći sukob.²⁷⁸

Dva su dodatna razloga uključivanja Rusije na stranu Srbije. Prvo, rusko javno mnijenje pružalo je nezadrživu podršku svojoj slavenskoj braći na Balkanu. Jednako tako, raspoloženje u Rusiji itekako je variralo, a unutrašnji neredi imali su potencijal dobrotno uzdrmati temelje vlasti. Sazonov se dobro sjećao revolucije koja je nastala nakon poraza u ratu s Japanom 1905. godine te je upozorio cara Nikolu, koji je oklijevao oko donošenja odluka do samog kraja krize, da nepružanjem podrške Srbiji riskira ponovnu revoluciju. Drugo, za razliku od razdoblja Aneksijske krize, rat za Rusiju više nije bio nezamisliv. Rusi su vjerovali kako su jači od Austrijanaca te su ispravno očekivali kako će Francuska biti prva na meti Njemačke, što je, uostalom, bio temelj njemačke vojne strategije u predstojećem sukobu. Informacije iz Pariza

²⁷⁶ MEYER Gerald J., n. dj., 71.

²⁷⁷ KARDUM Livia, n. dj., 72.

²⁷⁸ FROMKIN David, n. dj., 210. – 211.

govorile su o optimizmu francuske vojske te o tome da politički vrh Francuske obavještava Rusiju da mogu računati na njih.²⁷⁹

Također, Rusija je računala i na snagu britanske mornarice. Stoga, na vidjelo su izašle međusavezničke obveze kao i razlozi zbog kojih su se zemlje uopće našle u vojnom savezu. Ukoliko bi Francuska pružila Rusiji podršku, bilo bi malo vjerojatno da će isto propustiti učiniti i Velika Britanija. Uskraćivanje podrške Rusiji u trenutnoj situaciji prijetilo je uništavanju saveza i u Antanti su toga bili dobro svjesni. Dana 24. srpnja francuski ambasador u Petrogradu, Maurice Paléologue, rekao je Sazonovu prije sastanka ruskog političkog vrha da će Francuska pružiti Rusiji snažnu diplomatsku podršku te će, ukoliko bude nužno, ispuniti sve obveze koje joj nameće savezništvo s Rusijom. Konačno, zbog toga što je Pariz u ključnim trenucima Srpanjske krize, sve do 30. srpnja, bio bez prisustva svojih političkih vođa, koji su se još uvijek vraćali sa službenog posjeta Rusiji, Petrograd je dobio svojevrsnu verziju *bjanko-čeka*.²⁸⁰

Dana 27. srpnja Njemačka je odbila britanski prijedlog o rješavanju krize na konferenciji. Iako je britanski prijedlog prosljedila Austro-Ugarskoj, Njemačka je itekako pripazila na to da Beč slučajno ne prihvati poziv za konferenciju. Francuska i Italija prihvatile su ideju o konferenciji, Rusi su predlagali da srpski odgovor na ultimatum bude osnova budućih pregovora, dok je Austro-Ugarska naposljetku slijedila njemački primjer i odbila prijedlog za konferenciju. Britanci su bili razočarani, iako su to prema mišljenju kasnijeg premijera Lloyd Georgea mogli i očekivati. Istoga dana u Londonu je održan prvi službeni sastanak britanske vlade o austrijsko-srpskoj krizi. Vladajuća Liberalna stranka bila je sklona mirnom rješenju. Isto je želio i Grey, ali je bio svjestan toga da ako sva nastojanja spašavanja mira ne uspiju, Velika Britanija će biti prisiljena sudjelovati u sukobu. Winston Churchill poslao je Kraljevskoj mornarici neformalno upozorenje u kojemu navodi kako rat između Antante i Trojnog saveza više nije nemoguć. U Francuskoj su njemački i austrijski poslanici teško dolazili do ikakvih informacija o stajalištu francuske vlade. Austrijski poslanik zapisao je kako „naš stav potiče mišljenje kako želimo rat pod svaku cijenu“.²⁸¹

²⁷⁹ STEVENSON David, n. dj., 24.

²⁸⁰ Isto, 24. – 25.

²⁸¹ FROMKIN David, n. dj., 215.

7.9.1. Proglas Franje Josipa

Uzevši sve okolnosti u obzir, politički vrh u Beču konačno je odlučio čitavu Europu staviti pred gotov čin i 28. srpnja proglasio je rat Srbiji. Franjo Josip potpisao je objavu rata Srbiji čiji je tekst bio sastavljen prema formi proglasa kojom su Austrijanci objavili rat Pruskoj 1866. godine.²⁸² Berchtold je istog dana poslao telegraf Nikoli Pašiću u kojem ga obavještava kako je „Carska i Kraljevska vlada prisiljena sama se pobrinuti za očuvanje svojih prava i interesa i da, u tom cilju, pribjegne oružanoj sili. Prema tome, Austro-Ugarska smatra da se od sada nalazi u stanju rata sa Srbijom“.²⁸³ Objava rata Srbiji pokazala je Europi da Austro-Ugarska ne želi diplomatsko rješenje i da je odlučila provesti svoju *kaznenu ekspediciju*. Bombardiranjem Beograda uklonili su svaku sumnju u to. Tim činom Austrija je prisilila Rusiju da se opredijeli.²⁸⁴

Navečer istog dana ruski ministar vanjskih poslova Sazonov, nakon vijećanja sa šefom Glavnog stožera, donio je odluku o naoružanju trinaest armijskih korpusa za eventualnu borbu protiv Austro-Ugarske. Njemačke i austrougarske veleposlanike obavijestio je kako neće doći do pomicanja trupa dok god austrijska vojska ne upadne na srpski teritorij. Nijemci su odgovorili kako nastavak mobilizacije u Rusiji za sobom povlači mobilizaciju njemačke vojske. Njemačka je predstavljala najveću opasnost za Rusiju, stoga se sada u Petrogradu raspravljalo o mogućnosti opće mobilizacije. Naredba o općoj mobilizaciji je stigla, ali je navečer 29. srpnja car Nikola povukao svoj pristanak, čime je određena samo djelomična mobilizacija. Od tog trenutka austrougarsko-srpski sukob postao je austrougarsko-ruskim sukobom.²⁸⁵

Opća mobilizacija u Rusiji naređena je kasno poslijepodne 30. srpnja, a naredba je objavljena u zoru 31. srpnja. U Francuskoj su predsjednik Poincaré i Viviani poslali telegram u Petrograd pozivajući Ruse da ne čine ništa što bi moglo izazvati njemačku mobilizaciju. Telegram je stigao, ali tek nakon odobrenja cara Nikole za opću mobilizaciju.²⁸⁶ Rusija se sada više nije naoružavala samo protiv Austro-Ugarske, već i protiv Njemačke.

Kada su saznali za mobilizaciju Rusije, njemački generali pojačali su svoje zahtjeve. U Njemačkoj nitko nije predvidio situaciju u kojoj će se Rusija mobilizirati bez objave rata te u

²⁸² „Mojim narodima! Žarko sam želio godine koje mi, milošću Božjom, još preostaju, provesti u miru i štiteći moje narode od teških žrtava i bremena rata. Providnost je, svojom mudrošću, odlučila drugačije. Intrige zlonamjernog protivnika prisiljavaju me da se u obrani časti moje Monarhije, zaštiti njenog dostojanstva i njenog moćnog položaja, zaštiti onoga što posjeduje, poslije dugogodišnjeg mira latim mača.“ CLARK Christopher, n. dj., 404.

²⁸³ Srbija – Plava knjiga (1914.), br. 45

²⁸⁴ RENOUVIN Pierre, n. dj., 149. - 150

²⁸⁵ Isto, 150.

²⁸⁶ MEYER Gerald J., n. dj., 85.

kojoj će izbiti rat između Njemačke i Rusije, dok Francuska mirno stoji po strani. Generali su bili uporni u svojim tvrdnjama kako se Njemačka sada nalazi u boljoj situaciji za pobjedu na dvije fronte nego što će to biti slučaj za dvije ili tri godine kada Francuska i Rusija povećaju vojsku i kako će je svaki dan odugovlačenja dublje uvlačiti u smrtonosnu zamku. *Kaiser* je i dalje odbijao proglasiti mobilizaciju, ali je zato objavio *neposredno stanje rata*, dok je za četrdeset i osam sati trebala nastupiti mobilizacija. Poput svojih carskih kolega, Vilim je popustio samo zato jer su vojna lica, koja su preuzimala kontrolu nad događajima u Berlinu, Petrogradu i Beču, inzistirala na tome da ne postoji alternativa.

Dana 31. srpnja njemački car piše ruskom caru Nikoli kako se europski mir još uvijek može očuvati te da ovisi isključivo o zaustavljanju ruske mobilizacije. Ruski car odbio je prijedlog svog njemačkog kolege i rođaka objasnivši kako je u ovom trenutku nemoguće zaustaviti mobilizaciju. Prvog kolovoza Njemačka je Rusiji objavila rat.²⁸⁷ Istodobno, kako bi prisilila Francusku da ne uđe u rat, jer njemački ratni plan nije predviđao neutralnost Francuske, Njemačka je zatražila od Francuske, kao jamstvo neutralnosti, predaju utvrđenja Verdun i Toul.²⁸⁸ Bila je to namjera slična onoj koju je imala Austro-Ugarska. Naime, Nijemci su bili svjesni da Francuzi na takvo što neće pristati.

U jeku posvemašnjih mobilizacija jedan od najvećih filozofa 20. stoljeća i deklarirani pacifist, Bertrand Russell, zapisao je: „Otkrio sam, na vlastiti užas, kako su prosječni muškarci i žene oduševljeni mogućnošću izbijanja rata“.²⁸⁹ Winston Churchill zapisao je: „Mislim da bi kletva trebala biti upućena meni zato što volim ovaj rat. Znam da svakog trenu uništava i razbija živote tisuća ljudi, a opet, ne mogu odoliti, uživam u svakom njegovom trenutku“.²⁹⁰ U Hrvatskoj je *Jutarnji list* 28. srpnja pisao: „Kako srpska štampa misli na nas Hrvate, onda uvijek tako piše da bi svatko tko njezine produkte čita, a prilika naših ne pozna, morao misliti da u Hrvatskoj nema ni žive duše koja se ne bi osjećala *neodkupljenom*. (...) No, tko je ovih dana motrio ovdje u Zagrebu ono iskreno oduševljenje, onaj sveti zanos, onaj žar na licu mladih ljudi koje su pod pušku zvali, tko je motrio onaj posmjeh sreće, (...) taj je dobio nepobitni dokaz da u ovim srcima imate pravoga i iskrenog oduševljenja za taj rat“.²⁹¹ *Obzor* na isti dan obavještava o prekinutim diplomatskim odnosima uz velike optužbe prema Srbiji, ali prenosi i raspoloženje ostalih europskih novina. Tako turske novine *İkdam* pišu „da je austrougarska nota pravedna,

²⁸⁷ STEVENSON David, n. dj., 79.

²⁸⁸ KARDUM Livia, n. dj., 77.

²⁸⁹ MEYER Gerald J., n. dj., 85.

²⁹⁰ Isto, 86.

²⁹¹ *Trulež*, Jutarnji list, 28. 7. 1914., 1.

logična i tako sastavljena, kako to sadašnji momenat zahtjeva. (...) List zadržava nadu da se neće naći niti jedna vevlast koja bi htjela potpomoći one koji umorstvima i propagandom rade na tome da ugroze svjetski mir“.²⁹² U Češkoj se *Narodna politika* „nada da će konflikt samo kratko trajati i da će se iziskivati samo malo ljudskih žrtava“.²⁹³ U Velikoj Britaniji Sir Edward Grey uputio je svoj čuveni komentar kako su se „svjetiljke pogasile širom Europe. Više ih nećemo vidjeti upaljenim za naših života“. Ironično, mnogo prije kraja rata Grey je počeo gubiti vid.²⁹⁴

7.9.2. Važnost Belgije i njemački ratni plan

Njemački vojni plan djelo je načelnika njemačkog Glavnog stožera, grofa Alfreda von Schlieffena, koji je tu dužnost obnašao od 1891. do 1906. godine. Von Schlieffenov plan bio je zapravo jedini plan vojnog vrha njemačke. Razlozi tumačenja njemačke ratne strategije u početnim trenucima sukoba pomažu nam shvatiti zašto se Njemačka našla u sukobu sa svim članicama Antante, a jednako tako objašnjava i korake koji su doveli neprijatelje Njemačke u sukob s njom.

Von Schlieffenov plan temeljio se na pretpostavci da srce Francuske leži između Bruxellesa i Pariza. Drugim riječima, prva faza njemačke pobjede bila bi osigurana brzim napadom na Francusku što je zahtijevalo gaženje belgijske neutralnosti. Belgija se prirodno nudila kao dobro rješenje za njemački ratni plan zbog svojih ravnica koje bi omogućile vojsci brz i nesmetan prodor do Francuske. Upravo bi se u Belgiji trebao dogoditi glavni vojni udar čime bi Njemačka izbjegla glavninu francuskih trupa i njezinih vojnih utvrđenja južnije na francusko-njemačkoj granici. Nakon brzog sloma Belgije, njemačka vojska brzo bi došla do Pariza te bi krenula prema jugu „gdje bi glavninu francuskih snaga iznenadila s leđa i opkolila uz pomoć preostale njemačke vojske iz Alsacea i Lorene“. Nakon kapitulacije Francuske, što bi se prema njemačkom planu trebalo dogoditi unutar šest tjedana, njemačka vojska okrenula bi se prema istoku i borbi s Rusijom, koja bi tada već bila demoralizirana zbog francuskog poraza.²⁹⁵

Dana 26. srpnja Helmuth von Moltke sročio je ultimatum Belgiji. Njemački zahtjevi predani su Belgiji 2. kolovoza. U tekstu je stajalo kako njemačka smatra napad preko belgijskog teritorija neizbježnim, a njemačka će vlada „duboko žaliti ako Belgija bude smatrala

²⁹² *Glasovi štampe: Glasovi turske štampe*, Obzor, 28. 7. 1914., 1.

²⁹³ *Glasovi štampe: Glasovi češke štampe*, Obzor, 28. 7. 1914., 1.

²⁹⁴ MEYER Gerald J., n. dj., 85.

²⁹⁵ KARDUM Livia, n. dj., 80.

neprijateljskim činom protiv nje činjenicu da njemački protivnici prisiljavaju Njemačku da, radi vlastite sigurnosti, prodre u belgijski teritorij“. Nijemci su garantirali sigurnost belgijskih teritorija i posjeda; napuštanje teritorija Belgije istog trenutka kada se neprijateljstva okončaju te pokriće svih belgijskih troškova. Međutim, u posljednjoj stavci odane su jasne njemačke namjere. Ukoliko se Belgija suprotstavi njemačkoj vojsci, Njemačka će biti prisiljena Belgiju smatrati svojim neprijateljem.²⁹⁶

Osim što je teritorij Belgije bio važan za Francusku, neutralnost i nezavisnost Belgije bili su itekako važni i Velikoj Britaniji. Naime, belgijska obala smatrana je granicom obrane Velike Britanije, a očuvanje suvereniteta Belgije i Nizozemske bila je tradicionalna strategija Velike Britanije. Godine 1839. tadašnji britanski ministar vanjskih poslova, lord Palmerston, konačno je osigurao Belgiji potpunu samostalnost uz jamstvo Velike Britanije, Francuske, Rusije, Pruske i Austro-Ugarske.²⁹⁷ Dakle, njemačko kršenje belgijske neutralnosti značilo je kršenje međunarodnog dogovora te pojavu neprijatelja pred vratima britanskog imperija.

Odmah po uručanju ultimatumata sastao se belgijski politički vrh, a rok za odgovor bio je dvanaest sati. Belgijski kralj Albert I. bio je čuven po svojoj principijelnosti i odlučnosti, a predsjednik vlade, Charles de Broqueville, bio je belgijski patriot starog kova. Čitav belgijski politički vrh shvatio je njemački ultimatum kao uvredu belgijskoj časti. Na službenom sastanku belgijske vlade nije bilo rasprave – Belgija nije pristala na njemačke uvjete. „Ako bi belgijska vlada prihvatila ponuđeni prijedlog, žrtvovala bi čast nacije i istovremeno izdala svoje dužnosti prema Europi“. ²⁹⁸

Istoga dana talijanski ministar vanjskih poslova San Giuliano obznanio je kako je Italija odlučila ostati neutralna. Objasnio je kako je Italija ugovorom o Trojnom savezu dužna ući u sukob na strani Austro-Ugarske i Njemačke jedino ako su te dvije zemlje napadnute od strane neke treće sile. Sukob koji se nazire nije takvog karaktera što je jasno vidljivo iz politike koju provodi Austro-Ugarska potpomognuta Berlinom.²⁹⁹ Istovremeno je i Rumunjska obznanila svoju neutralnost. Car Vilim je zavapio: „Saveznici otpadaju od nas kao trule kruške“. ³⁰⁰

Njemačka je odugovlačila s predajom ultimatumata Belgiji jer su priželjkivali da će Francuzi prvi krenuti u sukob i tako preuzeti odgovornost za sukob. Međutim, Francuska nije željela

²⁹⁶ CLARK Christopher, n. dj., 470.

²⁹⁷ KARDUM Livia, n. dj., 79.

²⁹⁸ CLARK Christopher, n. dj., 471.

²⁹⁹ FROMKIN David, n. dj., 245.

³⁰⁰ RENOUVIN Pierre, n. dj., 152.

izazvati nikakav incident, a vlada je zapovjedila svojim postrojbama da se drže na deset kilometara od granice s Njemačkom. Berlinu nije preostalo previše izbora te su objavili rat Francuskoj 3. kolovoza pod izlikom da je jedan francuski zrakoplov letio iznad Nürnberga i navodno bacao bombe.³⁰¹ Prije toga, 1. kolovoza, započeo je njemački prodor prema Luksemburgu. Sljedećeg dana, velika vojvotkinja od Luksemburga, Marie Adélaide, pisala je *Kaiseru*: „Veliko vojvodstvo nalazi se pod okupacijom njemačkih trupa“. Protestirala je protiv njemačke politike i kršenja prava njezine države. Car Vilim brzo je odgovorio: „Naše vojne djelatnosti u Luksemburgu nisu neprijateljskog karaktera, već su isključivo mjere zaštite željeznica protiv francuskog napada“.³⁰²

7.10. Ulazak Velike Britanije u rat

Još prvog kolovoza na sastanku kabineta u Velikoj Britaniji prevladavala je struja koja se protivila intervenciji u predstojećem sukobu. Churchill se prisjećao kako su barem tri četvrtine kabineta bili za to da se Velika Britanija ne upliće u europski rat. Doduše, proturječne poruke bile su obilježje britanske vlade u zenitu Srpanjske krize. Primjerice, Grey je 30. srpnja objavio da Velika Britanija neće moći stajati po strani. Već 1. kolovoza bio je spreman na neutralnost ukoliko u sukob budu uključeni samo Njemačka i Rusija. Liberal, John Morley, bio je toliko siguran da od britanske intervencije neće biti ništa da se hvalio trijumfom miroljubive struje rekavši Churchill: „Ipak smo vas nadvladali“.³⁰³

Međutim, na večernjem sastanku kabineta koji se održao 2. kolovoza, utvrđeno je da u slučaju ozbiljnog kršenja belgijske neutralnosti Velika Britanija više neće moći stajati po strani. Nakon što je vlada u Londonu doznala za njemački prodor u Luksemburg, objavljeno je da će britanska mornarica braniti francusku obalu La Manchea od napada njemačke mornarice. Na vijesti o kršenju belgijske neutralnosti, britanska se javnost izjasnila za intervenciju.³⁰⁴ Tog dana Grey je uspio pridobiti zagovornike intervencije i premijera Asquitha na svoju stranu. Tvrdio je kako Velika Britanija ima moralnu obavezu podržati Francusku u nadolazećem sukobu: „Odgovorni smo jer smo naveli Francusku da se oslanja na nas i ako je ne podržimo u njenoj agoniji, ja ne mogu ostati u *Foreign Officeu*“.³⁰⁵

³⁰¹ KARDUM Livia, n. dj., 77.

³⁰² FROMKIN David, n. dj., 245.

³⁰³ CLARK Christopher, n. dj., 465.

³⁰⁴ RENOUVIN Pierre, n. dj., 153.

³⁰⁵ CLARK Christopher, n. dj., 465.

Vijesti o njemačkom ultimatumu Belgiji prilično su brzo konsolidirali do tada podijeljenu britansku javnost. Čini se kako Njemačka tim činom nije vodila previše računa o *moralnim posljedicama* svoje odluke. Drugim riječima, nisu računali na odjek i osuđivanje koji će u svijetu izazvati njezino kršenje međunarodnog prava.³⁰⁶ Istog trenutka kada je ugrožena sigurnost Belgije, opasnost se nadvila nad Veliku Britaniju. Grey je to iskoristio te je trećeg kolovoza u svom poznatom govoru pred Donjim domom britanskog parlamenta govorio o dugogodišnjem britansko-francuskom prijateljstvu koje je zbog uspostave pomorske suradnje upućivalo i na moralnu obvezu.³⁰⁷ Također, upozorio je kako bi Italija mogla iskoristiti priliku da izađe iz neutralnosti radi obrane trgovinskih ruta koje su „vitalno važne za ovu zemlju“. Grey je svojim govorom ujedinio čitavu britansku javnost, čak i irske nacionaliste te britanske Dominione.³⁰⁸

Dana 4. kolovoza London je ultimativno zatražio od Berlina povlačenje zahtjeva za kršenjem belgijske neutralnosti. Rok za njemački odgovor isticao je u ponoć istoga dana. Nakon isporuke ultimatumu Grey je shvatio da nije specificirao rok isteka vremena u smislu kontinentalnog ili britanskog računanja vremena. Naposljetku to nije bilo ni važno jer Njemačka nikada nije odgovorila na britanski ultimatum.³⁰⁹ Velika Britanija tako se 4. kolovoza našla u ratu čime je period srpnja 1914. godine prestao biti karakteriziran „krizom“. Ono što je uslijedio nakon ulaska Velike Britanije u kontinentalni rat postala je iscrpljujuća dugotrajna ekonomska, socijalna i moralna katastrofa. Sukob koji je trebao postati *tek* Trećim balkanskim ratom ulaskom Velike Britanije u rat dobio je svjetsko obilježje.

U svoje vrijeme Prvi svjetski rat u Velikoj Britaniji nazivan je *Velikim ratom*, a sličan naziv bio je uobičajen i u Francuskoj. U Njemačkoj je, za razliku od Velike Britanije i Francuske, od početka prevladavao izraz *Svjetski rat (Weltkrieg)* jer su vođe u Berlinu bili svjesni da se bore za status svjetske velesile i da su im njihovi protivnici suprotstavili svoje globalne resurse.³¹⁰ Načelnici Glavnih stožera svih zaraćenih strana obećavali su odlučujuću pobjedu do Božića. Narodi diljem Europe oduševljeno su se odazivali pozivu na mobilizaciju vjerujući kako je njihova borba obrambena te kako je njihovu zemlju napao odlučni neprijatelj. Složenost Srpanjske krize elegantno je sročena u dnevniku jednog američkog diplomata u Bruxellesu:

³⁰⁶ RENOUVIN Pierre, n. dj., 153.

³⁰⁷ „Francuska flota je sada na Mediteranu, a sjeverna i zapadna obala Francuske potpuno su nebranjene. S francuskom flotom koncentriranom na Mediteranu, situacija je sada potpuno drugačija, jer prijateljstvo koje se razvilo između ove dvije zemlje pruža Francuskoj sigurnost da joj od nas ne dolazi nikakva opasnost.“ CLARK Christopher, n. dj., 466.

³⁰⁸ Isto

³⁰⁹ FROMKIN David, n. dj., 249.

³¹⁰ STEVENSON David, n. dj., 183.

„Čini se da se nitko ne sjeća kako je prije nekoliko dana Srbija imala glavnu ulogu u ovoj aferi. Sada je, izgleda, gurnuta iza scene“.³¹¹

8. Zaključak

Komplicirane posljedice političkih kriza koje su svjesno izazivali tadašnji donositelji odluka u apsolutnoj mjeri manifestirale su se u srpnju 1914. godine. Ukoliko uzmemo u kontekst i seciramo sve prikazane trenutke, od formiranja vojno-političkih saveza do konačnog izbijanja rata, iz koje se perspektive možemo suočiti sa pukom činjenicom da je Srpanjska kriza bila posljednja u nizu uoči sukoba? Štoviše, s obzirom na to da niti jedan državnik nije bio neobrazovan, neiskusni ili doslovce nesposobni, kako onda možemo objasniti da uz sveobuhvatno iskustvo nitko nije spriječio rat? Čini se kako su političke nestabilnosti uoči Prvog svjetskog rata pokazale to da kada velike sile trebaju krojiti sudbinu malih država, o tome se uvijek lako dogovore, no kada je riječ o podjeli interesa između njih samih, scenarij je uvijek drugačiji. Imperativ izazivanja kriza ležao je u želji vodećih sila tadašnje Europe za pokazivanjem vlastite snage i sposobnosti provođenja odluka.

Uvidom u napetosti Srpanjske krize možemo zaključiti kako većina europskih vođa nije željela rat, ali ga je svakako bila spremna riskirati. U Europi se pojavio lažan osjećaj sigurnosti svih donositelja odluka koji su se uvijek pozivali na iskustva iz prošlosti. U prilog tezi ovoga rada, a koja glasi da se sukob više nije mogao izbjeći te da je njegovo izbijanje postalo samo pitanje trenutka, govore i činjenice. Naime, iako Srpanjsku krizu suvremenici kroz gotovo cijelo njezino trajanje nisu smatrali onom krizom zbog koje će rat u konačnici započeti, događaji koji su se dogodili godinama prije atentata na Franju Ferdinanda i srpnja 1914. sugerirali su upravo suprotno. Formiranje Trojnog saveza i Antante u početku je stvorilo rivalstvo među europskim silama, bez obzira na to što su postojali diplomatski kontakti i nastojanja da se neka od zemalja suprotnog saveza privuče na svoju stranu. Nacionalizam je izjedao Austro-Ugarsku već godinama te se Dvojna monarhija više nije mogla nositi sa idejama koje su zahvatile narode unutar njenih granica. Ubojstvo nadvojvode samo je okončalo arhaičnu ideju stare višenacionalne države koja je smrću cara Franje Josipa 1916. godine ostala bez jedinog faktora koji je sve nacije unutar Monarhije držao na okupu.

³¹¹ CLARK Christopher, n. dj., 473.

Rat je postao neophodan i zbog velikog rivalstva između Velike Britanije i Njemačke. Dva velika rivala natjecala su se u gotovo svemu. Utrka u naoružanju i donošenje novih vojnopomorskih zakona razvile su netrepeljivost, a ona je uvijek idealan sastojak potreban za izbijanje rata. Shodno tome, niti jedna od država nije ostvarila takvu nadmoć i utjecaj da bi se izdvojila od skupa drugih zemalja koje su si međusobno priznavale status sile. Balkanski ratovi imali su negativne posljedice na Austro-Ugarsku, a u Beču su morali biti svjesni da će kriza sa Srbijom (ili nekom drugom zemljom, samo u sklopu Monarhije) doći uskoro te u tom slučaju Rusija više neće moći ostajati po strani. Austro-Ugarski ultimatum bio je namijenjen isključivo kako bi se Srbiji zadao konačan udarac. Jednom kada je ultimatum uručen, aktivirao se čitav niz međusavezničkih obaveza. Slično je i sa Njemačkom podrškom Austro-Ugarskoj. Nijemci su bili svjesni kamo ih može odvesti takva politika, ali su je svejedno provodili. Znakovito je i to kako su dvije po svemu neusporedive zemlje imale slične probleme: Francuska sa Alsaceom i Lorraineom, a Srbija sa Bosnom i Hercegovinom. Sam Sarajevski atentat kao da odražava zbunjenost europskih donositelja odluka u godinama prije Velikoga rata. Principovo ubojstvo Franje Ferdinanda rezultat je čiste (ne)sreće, ovisno iz koje se perspektive tumači kontekst ubojstva.

Naposljetku, europske sile su se diplomatski i politički iscrpile u krizama prije srpnja 1914. godine i to je najveći razlog zašto je ponestalo manevarskog prostora u ključnim trenucima. Pojedine države više nisu željele ostati po strani i gledati kako se odluke provode bez njihova sudjelovanja. Kada je došao sudbonosni trenutak, a diplomacija zakazala, Europa se okrenula metodi koju je toliko često provodila u svojoj povijesti. Prvi svjetski rat je, u takvim okolnostima, postao neizbježan.

9. Literatura

9.1. Knjige:

1. BLOM Philipp, *Vrtoglave godine. Europa, 1900. – 1914.*, Zagreb, 2015.
2. BOSWORTH Richard, *Italy and the Approach of the First World War*, New York, 1983.
3. CLARK Christopher, *Mesečari: kako je Evropa krenula u rat 1914.*, Smederevo, 2014.
4. FISCHER Fritz, *War of Illusions: German Policies from 1911 to 1914*, New York, 1975.
5. FROMKIN David, *Europe's Last Summer. Who started the Great War in 1914?*, New York, 2004.
6. HOBBSBAWM, Erich John Ernest, *Doba ekstrema: kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, Zagreb, 2009.
7. JOHNSON Paul, *Moderna vremena – Povijest svijeta od 1920-ih do 2000.*, Zagreb, 2007.
8. KARDUM Livia, *Suton stare Europe – Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, Zagreb, 2009.
9. KEIGER John F. V., *France and the Origins of the First World War*, The Macmillan Press LTD, 1983.
10. MACKENZIE David, *Apis: čovjek koji je izazvao Prvi svjetski rat*, Zagreb, 2014.
11. MACMILLAN Margaret, *Mirotvorci: šest mjeseci koji su promijenili svijet*, Zagreb, 2008.
12. MANOJLOVIĆ Violeta, *Defense of National Interest and Sovereignty: Serbian Government Policy In The Bosnian Crisis, 1906 – 1909*, Simon Fraser University, 1997.
13. MEYER Gerald J., *Svet se ruši: povest o Velikom ratu 1914 – 1918*, Beograd, 2015.
14. MOMBAUER Annika, *Helmuth von Moltke and The Origins of The First World War*, Cambridge University Press, 2001.
15. MOMBAUER Annika, *Uzroci Prvog svjetskog rata: kontroverze i konsenzus*, Zagreb, 2014.
16. RENOUVIN Pierre, *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, Zagreb, 2008.

17. STEINER Zara S., *Britain and the Origins of the First World War*, Macmillan Education LTD, 1977.
18. STEVENSON David, *1914. – 1918.: Povijest Prvog svjetskog rata*, Zagreb, 2014.
19. STEVENSON David, *The Outbreak of the First World War: 1914 in Perspective*, New York, 1997.
20. WILLIAMSON R. Samuel, Jr., *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, New York, 1991.
21. WINTER Jay Murray (Ur.), *The Cambridge History of the First World War*, Cambridge, 2014.

9.2. Novine:

1. *Jutarnji list* (Zagreb)
2. *Obzor* (Zagreb)

9.3. World Wide Web:

1. Ugovori i pisma u vrijeme aneksije Bosne i Hercegovine,
https://wwi.lib.byu.edu/index.php/The_Annexation_of_Bosnia_and_Herzegovina_by_Austria-Hungary; (Pristup ostvaren: 3. svibnja 2017.)
2. New York Times,
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1914/06/29/issue.html>; (Pristup ostvaren: 4. siječnja 2016.)
3. Pregled povijesnih diplomatskih dokumenata Republike Srbije,
<http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/dipl-tradicija/istorijski-diplomatski-dokumenti/1293--1914?lang=lat>; (Pristup ostvaren: 4. siječnja 2016.)